

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

HUMANITAS

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чернета Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки (*головний редактор*);

Борисюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Дьякон Антоніна, Dr.oes., професор, проректор з розвитку та інновацій, керівник відділу маркетингу Університету прикладних наук ISMA (Рига, Латвія);

Коленда Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Колосок Андрій Мирославович, кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Лякішева Анна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Сушик Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
28 квітня 2021 р., протокол № 5

Науковий журнал «Humanitas»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24809-14749P від 27.04.2021 року)

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2786-4715 (Print)
ISSN 2786-4723 (Online)

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 37.091.313:37.07

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.1>

Леся МАРТИРОСЯН

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-0930-5620

Бібліографічний опис статті: Мартіросян, Л. (2021). Практика вирішення проблем суспільства через механізм соціального піклування: історичний досвід Стародавньої Греції *Humanitas*, 2, 3–13, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.1>

ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ПІКЛУВАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Кризовий стан сфери соціального захисту чітко означає вектор вирішення соціальних проблем – соціальне піклування. У даному контексті значний інтерес представляє досвід вирішення соціальних проблем, набутий у процесі історичного розвитку Стародавньої Греції.

Виявлено, що грецьке суспільство потерпало від багатьох соціальних проблем. Одні з них (політична і майнова нерівність, неробство, жебрацтво тощо) усвідомлювалися суспільством, осмислювалися і обиралися шляхи їх подолання; інші (проституція) – суспільна свідомість не сприймала як соціальну загрозу, вони толерувалися традиціями і звичаями. Встановлено, що в історії Стародавньої Греції досить часто здійснювалися реформи з метою вирішення гострих соціальних проблем. Найбільш всеохоплюючі і радикальні були здійсненні у часи правління Солоні і Перикла. Механізмом реалізації цих реформ стало соціальне піклування.

Обґрунтовано, що концепт соціального піклування у Стародавній Греції – державно-аристократичний патерналізм з імперативом трудової діяльності. Суб'єктом соціального піклування була держава. Об'єктом дії соціального піклування були проблеми, пов'язані з порушенням соціальної справедливості та конкретизовані у проблемах найуразливіших груп населення поліса. Виявлено, що соціальне піклування функціонувало на трьох рівнях: загальнодержавному, груповому та індивідуальному. Здійснений аналіз форм і засобів соціального піклування, що застосовувалися на усіх трьох рівнях. Обґрунтовано їх позитивні та негативні наслідки для суспільства. Доведено, що необґрунтоване збільшення кількості об'єктів соціального піклування обумовлювало динаміку зростання негативних соціальних явищ а не зумовлювало вирішення соціальних проблем.

Ключові слова: соціальні проблеми, соціальне піклування, соціальна взаємодія, суб'єкт, об'єкт соціального піклування, хабітуалізовані форми девіантної поведінки, соціальна патологія, громадянство, демос, громадські обіди, державні виплати, громадські роботи.

Lesia MARTIROSIAN

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-0930-5620

To cite this article: Martirosian, L. (2021) Praktyka vyrishennia problem suspilstva cherez mekhanizm sotsialnoho pikluvannia: istorychnyi dosvid Starodavnoi Hretsii [Solving society's social problems via the social care mechanism: historical experience of Ancient Greece]. *Humanitas*, 2, 3–13, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.1>

SOLVING SOCIETY'S SOCIAL PROBLEMS VIA THE SOCIAL CARE MECHANISM: HISTORICAL EXPERIENCE OF ANCIENT GREECE

The crisis in social protection of the society clearly defines the vector of solving social problems, in other words, social care. In this context, the experience of solving social problems gained during the historical development of Ancient

Greece is of considerable interest. The study has revealed that Greek society suffered from many social problems. Society was aware of some of them (political and property inequality, idleness, begging, etc.) and comprehended the importance of choosing the ways to overcome them. On the other hand, public consciousness did not perceive others as a social threat (for example, prostitution). They were tolerated by traditions and customs. In the history of Ancient Greece, reforms were often introduced to solve critical social problems. The most comprehensive and radical reforms were during the reign of Solon and Pericles. The mechanism of implementation of these reforms was social care.

The study substantiates that the concept of social care in ancient Greece was a state-aristocratic paternalism with the imperative of labor. The state was the subject of social care. The object of social care was the problems connected with the violation of social justice, specified in the problems of the most vulnerable groups of the city-state (polis) population. The objects of social care included not only the most vulnerable groups and individuals of the population, but as an exception, the entire polis collective, including slaves (in particular, during the spectacles). Social care functioned at three levels: national, group, and individual. The article elucidates the analysis of the social care forms and means used at all three levels with a focus on their positive and negative consequences for society. The key findings of the study argue that the increase in the number of objects of social care influenced greatly the dynamics of negative social phenomena growth and did not predetermine the solution of social problems.

Key words: social problems, social care, social interaction, subject, object of social care, habitualized forms of deviant behavior, social pathology, citizenship, demos, public lunches, state payments, public works.

Соціальні проблеми є невід'ємною частиною суспільного життя. Питання пошуку шляхів вирішення соціальних проблем завжди було актуальним для будь-якого суспільства, громадських діячів та науковців. Сьогодні, коли людство зіштовхнулося з проблемами глобального масштабу, інтерес до соціальних проблем зростає. Їх досліджують фахівців різних галузей наук: філософії, соціології, історії, психології та ін. У даному контексті привертають увагу дослідження таких вітчизняних і зарубіжних науковців як: М. Арчера, Д. Белла, В. Буяшенко, Є. Головахи, Ш. Ейзенштадта, М. Кастельса, С. Катаєва, Д. Лаойна, В. Мініної, Н. Наумова, К. Полані, К. Поппера, А. Ручки, Д. Старка, В. Танчера, О. Тоффлера, А. Турена, Ф. Хайєка, П. Штомпки, В. Ядова, О. Якуби, І. Ясавєва та ін. Вони з різних сторін розглядають соціальну дезінтеграцію суспільства та особливості його трансформації пропонуючи ті чи інші рішення.

Соціальні проблеми входять до смислового простору соціального піклування і утворюють предметне поле його діяльності – таку думку висловлює В. Буяшенко у своїх наукових дослідженнях [1, с. 337–338].

Підтримуючи таку позицію, варто наголосити, що дослідження соціального піклування як механізму вирішення соціальних проблем є перспективними. В. Буяшенко стверджує, що у вітчизняній науковій літературі практично не існує досліджень, які б комплексно висвітлювали цю проблему, а саме поняття соціального піклування не вживається у сучасних розвідках. В зарубіжних джерелах, зокрема в розвідках Ф. Нойман, Ш. Роман, Г. фон Хафєркамп,

С. Шардлоу, вживаються поняття «державна допомога», «соціальні виплати і соціальний розподіл», «соціальні послуги», «соціальна робота». Національна асоціація соціальних працівників США у своїх теоретичних розвідках з цієї проблематики більше застосовує поняття «соціального піклування». Науковці Кейс Вен Сман, А. Меркель, М. Батті говорять про соціологічний вимір соціального піклування, який виявляється через терміни «соціальний», «соціальна допомога», «соціальна робота» і виступає по відношенню до них в якості більш загальної категорії, яка інтегрує їх в цілісність. Відтак поняття соціального піклування виступає теоретико-методологічним засобом концептуального визначення змісту і місії сучасної системи соціальної підтримки та механізмів її реалізації [2, с. 5–6].

Поділяючи позицію В. Буяшенко щодо сутності та ролі соціального піклування у суспільному розвитку, вважаємо, що ця сфера наукового пізнання дозволить узагальнити і зробити максимально об'єктивований дискурсивний аналіз історичного досвіду оптимізації соціальних проблем у процесі вирішення (пом'якшення) соціальних конфліктів в різні історичні епохи, в межах різних культур і конфесій. Ретроспективний аналіз соціального піклування також дасть можливість відтворити широку панораму оригінальних і ефективних рішень соціальних проблем засобами соціального піклування, з однієї сторони; з іншої – ряд соціальних проєктів, які призводили лише до поглиблення проблем та їх наслідків. Це дозволить уникнути помилок і неефективних рішень сьогодні.

Витоки і джерела соціального піклування досліджували багато науковців. Серед вітчизня-

них досліджень привертають увагу праці таких науковців як: А. Горілий, С. Глазунов, А. Капська, О. Карпенко, С. Кубіцький, М. Лукашевич, В. Поліщук, М. Підгурська, А. Рижанова, В. Савицький, Т. Семигіна, В. Тихолоз, А. Фурман, О. Янкович та ін. Серед зарубіжних досліджень необхідно назвати праці таких науковців як: К. Кузьмін, Дж. Лейбі, Т. Ромм, Б. Сутирін, В. Треттнер, М. Фірсов, Е. Холостова, Дж. Хендел, та ін.

Аналіз праць вказаних науковців свідчить, що дослідження соціального піклування здебільшого відбувається у контексті вивчення історичного розвитку практики соціальної допомоги, її форм і методів. Дослідження історичного контексту соціального піклування як механізму вирішення соціальних проблем у науковому дискурсі практично відсутні.

Термін «соціальна проблема» виник у західноєвропейській соціологічній думці на початку XIX століття. Першопочатково його використовували лише для означення нерівномірного розподілу суспільного багатства. За повідомленням В. Мініної, застосовувати термін «соціальна проблема» для означення погіршення умов життя значної частини населення почали у другій половині XIX ст. у США та Великобританії [3].

Не зважаючи на те, що термін «соціальна проблема» у гуманітарних науках відносно новий, у житті суспільства як соціальне явище, феномен суспільного життя – соціальні проблеми були присутні завжди. Традиційно вони трактувались як відхилення від норми, які викликають дезорганізацію суспільного життя, дисфункцію у діяльності його інститутів.

Вирішення соціальних проблем завжди вимагало від суспільства налагодження соціальної взаємодії між різними верствами (групами) населення, значної мобілізації ресурсів як соціально-економічних, так і політично-моральних. Механізмом, який застосовувався для вирішення соціальних проблем у процесі історичного розвитку суспільства, здебільшого, було соціальне піклування. Такий підхід до розуміння завдань соціального піклування надзвичайно яскраво демонструє історія Стародавньої Греції.

Грецьке суспільство потерпало від багатьох соціальних проблем, більшість з яких, так звані, «вічні» проблеми (безробіття, бідність, дитяче сирітство, соціальна і матеріальна нерівність, злочинність, проституція тощо). Деякі з них, наприклад, проституція, набули ознак соціальної пато-

логії, з характерними хабітуалізованими (з англ. "habitual" – «звичайний», тобто такі, що стали звичними, узвичаєними) масовими формами девіантної поведінки [4; 5]. Зокрема в Афінах, проституція стала особливим інститутом під час правління архонта Солона (640–558 pp. до н. е.). За правління Солона відкривались державні і приватні заклади, які називались «диктеріони». Сучасні науковці стверджують, що вони були визнані «суспільно корисними» установами, відповідали потребам іноземців і молодих людей, приносили полісу чималий дохід і виконували функцію запобіжника для суспільної безпеки і гігієни. Диктеріони знаходилися під заступництвом влади. Нечисленні закони, що приймалися час від часу з метою обмеження масштабів проституції (наприклад, закони Драконта (621 р. до н.е.), що передбачали страту за звідництво), під тиском традицій великого значення не мали [6, с. 5–25; 7, с. 57–59].

Таким чином, проституція, набувши ознак масової узвичаєної поведінки, перетворилась на соціальну патологію, рівень суспільного осмислення якої не означував її як суспільно небезпечної і не спонукав до пошуку ефективних шляхів її вирішення цієї соціальної проблеми.

Іншою соціальною проблемою Стародавньої Греції була бідність, або майнова нерівність громадян, яка супроводжувала розвиток грецького суспільства усю його історію, викликала соціальні конфлікти та змушувала владу шукати шляхи їх, якщо не подолання, то хоча б пом'якшення.

У VIII ст. до н.е. у Греції відбувається соціальна диференціація суспільства. Військові походи і фіскальна політика призвели до розорення і збіднення вільного населення. Вони втрачали зв'язки з родом та родовий захист. Поступово ця верства населення поповнювалась іноземцями, вигнанцями з роду, потомками підкорених народів та ін. Таким чином починає формуватися соціальний прошарок населення без засобів до існування. Вони займалися жебрацтвом і постійно переміщувались з місця на місце. У грецькому суспільстві жебрацтво вважалось соціальним відхиленням, девіацією, а жебраки були позбавлені співчуття і підтримки суспільства. Для влади це була соціальна проблема, яка потребувала вирішення, оскільки несла у собі небезпеку соціальних бунтів та нестабільності.

Пошук шляхів розв'язання проблеми бідності спостерігається протягом усієї історії Стародавньої Греції, особливо в класичний період її розвитку. Кардинальним вектором її вирішення стало соціальне піклування у формі прийняття законів, які умовно можна назвати «соціальними».

Характеристика соціальних проблем, з якими стикнулось грецьке суспільство класичної доби, вимагає, хоча б узагальненого аналізу особливостей організації суспільного життя цього періоду.

Виникнення класичного поліса стало підсумком соціально-політичного розвитку архаїчного періоду. Причиною виникнення полісної системи були природно-кліматичні умови, а також географічна і політична замкнутість окремих територій. До кінця VI ст. до н.е. у більшості грецьких полісів встановився республіканський устрій. Політична влада належала громадянам поліса – чоловікам, корінним мешканцям даної місцевості у власності яких були земельні наділи, при цьому, на землю зберігалась власність общини. Громадяни мали право брати участь у народних зборах, служити в армії, обирати і бути обраними на державні посади. Народні збори обирали Раду і магістратів – посадових осіб.

Існувало три форми республіканського устрою: аристократія (правління здійснюється представниками родової знаті), олігархія (права громадян визначались майновим цензом) і демократія (усі члени общини користувались рівними правами). Найбільшою демократією в Греції до початку V ст. до н. е. були Афіни, олігархіями – Корінф і Фіви, аристократією – Спарта.

Закцентуємо увагу на Афіньському полісі як найбільш значимому в історії Греції, особливості якого, різною мірою, екстраполювались на інші поліси. Афіньська полісна община вирізнялась значною майновою диференціацією вільних громадян (демосу). У полісній общині виділялась панівна верхівка, дрібні виробники, ремісники і торгівці. Основною для юридичного оформлення статусу громадянина було володіння земельною часткою общинної землі. Саме володіння землею визначало повноправність громадянина, можливість його участі в управлінні полісом. Таким чином, головною фігурою у давньогрецькому полісі був корінний житель, який володів спадкоємною часткою

землі та, відповідно, громадянськими і політичними правами.

Особливу верству населення представляли іноземці (метеки) – вихідці з інших полісів, які не мали громадянських прав, оскільки не могли володіти землею. Найнижчу соціальну верству склали раби, які, за уявленнями того часу, були не люди, а речі.

З метою вирішення соціальної проблеми майнової нерівності вільних громадян у грецьких полісах здійснювали цілий комплекс заходів, які затверджувались на рівні законів. Вважається, що афіньська демократія дала зразки законотворчості і справи соціального захисту громадян.

В історії Стародавньої Греції найбільш відомі два видатних реформатори – Солон (близько 640–558 р.р. до н.е.) і Перикл (490–429 р.р. до н.е.).

Правитель і архонт Солон здійснив ряд радикальних суспільно-політичних і економічних реформ, які окреслили кардинальний рубіж в історії формування Афіньського полісу. Завдяки реформам Солона вдалося зупинити криваві сутички між аристократією і демосом. Законодавча реформа Солона отримала назву сісахфія (означає – зняття обтяження). Її суть склали заходи соціального піклування: ліквідація боргового рабства, скасування боргів селян; викуп та повернення на батьківщину всіх афіньян, проданих за межі Аттики в рабство; введення майнового цензу, законодавче визнання приватної власності на землю; заборона не працювати; право громадян обирати посадових осіб й вимагати від них звіту, створення суду присяжних та ін. [8, с. 76].

Солон прийняв закони у сфері захисту прав дітей, дівчат-сиріт та жінок. Він відмінив традицію посагу, заборонивши таким чином економічний зиск від шлюбу та шлюби із значною віковою різницею, що сприяло підвищенню репродуктивного здоров'я сім'ї. Було заборонено продаж жінок та дітей у боргове рабство. Солон також зобов'язав батьків навчати дітей професії, невиконання цього обов'язку позбавляло батьків права на опіку від дітей у старості. Цей закон мав профілактичну спрямованість проти розповсюдження неробства і жебрацтва. Реформи Солона обумовили покращення стану рабів – вони отримали права утворювати сім'ї, брати участь у святах і бути залученими до ремісництва.

Є. Єлісеєва, характеризуючи реформи Солона, звертається до висловів Діогена Лаєртського про ці закони: «хто не годує батьків, карається бесчестям; хто нероба, на того кожен може подати у суд; опікун над сиротами з матір'ю їхньою не одружується; найближчому після сиріт спадкоємцю опікуном над ними не бути» [9].

Для забезпечення виконання законів і надходження коштів на їх виконання Солон означив функції державних органів влади. Наприклад, зобов'язав ареопаг спостерігати на які кошти живе кожен громадянин і карати нероб. Ареопаг був наділений і багатьма іншими функціями щодо забезпечення суспільного порядку і дотримання норм соціальної поведінки: контролював громадське майно, слідкував за вихованням і моральністю юнацтва, відповідав за стан громадського здоров'я. Філи (родове об'єднання громадян, пізніше – територіальна одиниця) виконували функцію фінансування громадських столів, свят, будівництва та утримання громадських будов тощо.

Серед перерахованих форм соціального піклування привертає увагу така форма як громадські столи (парасітейни) – узаконена, щотижнева соціальна допомога у формі громадських обідів. Її реалізація відбувалась за рахунок державних коштів і літургій («десятина», яку платили заможні громадяни). Фірсов подає свідчення Плутарха про те, що в Афінах були списки потребуєчих, які встановлювали черговість участі громадян у громадських обідах. За дотриманням цієї черги суворо слідкували, тих, хто зловживав – карали. Посилаючись на свідчення Аристотеля, науковець вказує кількість громадян, які харчувались за рахунок громадських столів – 20 тис., серед них і сироти. [10, с. 52–68]. Проте у кожного поліса функції, організація і проведення громадських столів мали свої особливості. В Афінах вони називались симпосіуми, у Спарті – сеситії, на Криті – андрії.

На вирішення проблеми матеріальної нерівності громадян поліса була спрямована земельна реформа Солона. Її суть полягала у виділенні земельної частки громадянам, які з різних причин її втратили та встановлення максимальної частки для володіння з метою запобігання концентрації землі в руках однієї особи.

Введення таких законів дозволяло регулювати чисельність землевласників і зберігати

соціальну, психологічну і економічну єдність полісної общини. Адже соціальний статус людини тісно пов'язувався із виконуваною роботою і визначався її громадянськими правами. Оскільки природне середовище і заняття землеробством були споконвічними супутниками грека і супроводжували його протягом життя, тому праця на землі, близькість до природи визначали таке високе суспільне поцінування общинника-землероба. Ментальні риси землероба в такий спосіб переростали в його узагальнену характеристику [11, с. 322–330]. Достойним вважався громадянин із середнім достатком, який уміло керував своїм господарством, виконував усі громадянські обов'язки, був відданим захисником свого полісу.

Введення законів, що регулювали розподіл землі, дозволяло значно нівелювати наслідки проблеми матеріальної нерівності громадян полісу та певний час уникати жорстких соціальних конфліктів.

На вирішення проблеми збереження соціального миру у грецькому суспільстві також спрямовувалось соціальне піклування над безземельними та малоземельними громадянами. Поширеним способом їх підтримки було переселення у колонії за межами Греції. За даними М. Фірсова у V ст. до н.е. більше як 10 тис. афінських громадян були поселенні у таких колоніях (клерухіях) на берегах Чорного моря і на території Малої Азії. Там вони знову ставали дрібними землевласниками. Найбільш ефективно колонізацію здійснювали такі поліси як Мегари, Корінф, Фокея і Мілет. Науковець також вказує, що Перикл щорічно споряджав для цих цілей 60 трієр і лише у 432 р. до н.е. вивіз на 70 кораблях 7000 людей [12, с. 56].

Необхідно зауважити, що така форма соціального піклування як вилучення нетрудових елементів із суспільства, застосовувалась і пізніше, наприклад – у середньовічних містах Європи, коли розпочалась боротьба з жебрацтвом, в Англії, коли вивозили жебраків на Віргінські острови [13, с. 230–233].

На розв'язання соціальних проблем афінського поліса була спрямована розгалужена система прав і обов'язків його громадян, які називались літургії. Це була своєрідна система особистих повинностей, суть якої полягала у покритті витрат на державні заходи та релігійні свята. Розмір літургії не визна-

чався задалегідь, а залежав від того, у якій мірі окремі особи намагалися набути поваги народу або перевершити один одного в розкоші і багатстві.

За повідомленнями К. Кузьміна та Б. Сутиріна, до літургій належали витрати на державні свята та потреби. У випадку відмови здійснювати літургію будь-який громадянин поліса на народних зборах міг запропонувати особі, що відмовилась, виконати цей обов'язок в обмін на його майно. [14, с. 54].

В Афінах був створений своєрідний праобраз пенсійної системи. Значна частина державних витрат йшла на видачу соціальної допомоги. С. Глазунов пише про те, що афінський законодавець і політик Солон прийняв закон, відповідно до якого всі громадяни, які зазнали каліцтва на війні, утримувалися за рахунок держави. Інвалідам виплачували державну допомогу, що дорівнювала заробітку ремісника [15, с. 17]. Пізніше ця постанова була поширена на всіх непрацездатних незаможних. К. Кузьмін та Б. Сутирін вказують, що розмір допомоги, який складав 1–2 обола в день, призначався народними зборами, а права «пенсіонерів» визначалися радою зборів. Періодично вони були зобов'язані прибути в раду для огляду під загрозою позбавлення пенсії [16, с. 51–56].

У неврожайні роки голодуючим надавалася допомога у вигляді безкоштовного або дешевого продажу хліба, закупленого скарбницею. С. Глазунов стверджує, що влада в Афінах законодавчо встановлювала незмінні ціни на хліб і не допускала їхнього зростання, скуповувала хліб у місцях багатого врожаю й продавала громадянам за низькою ціною, займалася безкоштовною роздачою зерна, риби, солі, вугілля й дров. За часів правління Перикла це стало нормою [17, с. 17].

З метою налагодження соціальної взаємодії різних соціальних прошарків полісної общини, зняття соціальної напруги у суспільстві та формування психологічної єдності громадян поліса влада, близько 40–30-х рр. V ст. до н.е., ввела у дію новий принцип розподілу державних коштів: якщо військові потреби вже забезпечені, залишки державних доходів могли витрачатися на організацію громадських робіт, святкові роздачі грошей, влаштування видовищ і частувань для народу. К. Кузьмін, Б. Сутирін наголошують, що трохи пізніше, у правління Евбула

(бл. 405–330 р.р. до н.е.), з'явилася особлива «видовищна каса», в яку надходили всі залишки після витрат по державному управлінню. У 350–339 рр. до н.е. навіть існувало правило, скасоване згодом, що передбачало страту за будь-яку пропозицію на народних зборах ужити «видовищні» гроші на іншу мету. Роздача «видовищних» грошей згодом набула масових масштабів. Про це свідчать такі факти: якщо при Периклі найбідніші громадяни одержували по 2 обола в день лише під час свят Діоніса (коли відбувалися театральні вистави), то вже в IV ст. до н.е., як багаті, так і бідні громадяни мали право одержувати по 2 обола протягом трьох днів в усі великі свята (навіть тоді, коли театральних вистав не влаштовувалося) [18, с. 55].

Незважаючи на те, що заходи соціального піклування, які проводились в Афінах, були покликані зменшити соціальну напругу через підтримку потребуючих, майнове розшарування громадян через економічні процеси, що відбувалися - посилювалось. Поступово в Афінах виділяється прошарок багатих землевласників, а аграрні відносини еволюціонують в бік зміцнення великого землеволодіння аристократії (нащадків родової знаті) і розорення дрібних землевласників, що складали основну масу населення. Водночас в Афінах торговельно-ремісничий капітал зростав прискореними темпами. У V ст. до н.е. поліс перетворився у великий виробничий і торговельний центр Балкан. Еволюція виробничої сфери поліса призвела до змін у соціальній організації: формуються полісні структури, посилюється майнова диференціація в середині полісного колективу, формується цілий прошарок збіднілого громадянства. Ця верства населення не була задіяна у виробництві, не мала (або мала не значну кількість) майна, натомість, володіла усіма громадянськими правами і могла брати активну участь у голосуваннях на народних зборах та вирішенні державних проблем. Їхніми засобами до існування були жебрацтво або незначні випадкові підробітки. Це була потенційна небезпека для соціального миру в общині. Послаблювався зв'язок громадянства з володінням земельним наділом, що вело до розмивання верстви середніх власників, падіння ролі ополчення. Витіснення частини громадян з виробничої сфери і перетворення їх в люмпенів, які утримуються на кошти держави, обумовлювало

переродження демократії в охлократію, де панував натоп. Давно існуюча проблема майнової нерівності громадян, не зважаючи на всеохоплюючу соціальну підтримку лише посилилась, про що свідчать бунти, державні перевороти, громадянські війни, які охопили Грецію у IV ст. до н.е. Соціальна напруга у суспільстві загострювалась.

Влада намагалась уникнути соціальної розбалансованості суспільства. Для прикладу звернемося до реформ Перикла. Час його правління історики називають «золотою добою» розквіту Афін. Він провів серію реформ, які дали можливість укріпити економічну могутність Афін та згуртувати громадянське суспільство. Перикл намагався налагодити суспільне взаєморозуміння шляхом оптимізації соціальної взаємодії громадянських верств суспільства. Головним завданням держави вважав турботу про добробут громадян, тому політика влади щодо соціального піклування значно посилилась. З цією метою використовувались різноманітні засоби і форми соціального піклування: фінансування економічно продуктивних класів і висилка непродуктивних з міста (здавалось вище); введення оплати за виконання державних обов'язків для демосу і введення обов'язкових літургій (здавалось вище) для аристократів тощо. У проведенні реформ Перикл керувався принципом соціальної справедливості: збіднілим громадянам створення умов для заробітку, багатим – введення податків на підтримку бідних. За часів правління Перикла літургія перетворилась на радикальний засіб перерозподілу суспільного багатства. Літургії були спрямовані на забезпечення потреб державного будівництва та влаштування видовищ і свят, які були найбільш масовою формою підтримки громадян. Таким способом влада намагалась уникнути соціальної конфронтації демосу і аристократії.

Вагомим кроком у напрямку оптимізації соціальної взаємодії різних прошарків громадян полісу було введення «містофорії» - виплати громадянам за виконання ними своїх громадянських обов'язків. Види громадянських обов'язків, що підпадали під оплату, весь час розширювались, як і кількість грошей, що їх виплачували. Вважається, що «містофорії» існували і в інших грецьких полісах.

У часи Перикла громадяни отримували плату за участь у народних зборах, за

виконання функцій присяжного у верховному суді (гелієї) та функцій військовослужбовця. Відбулась також зміна відкритого голосування на народних зборах на жеребкування (окрім посад, що вимагали ґрунтовної підготовки), що значно збільшувало шанси збіднілих громадян бути обраними на державні посади. Загалом, введення державних виплат за виконання громадянських обов'язків дозволяло вирішувати соціальну проблему бідності певної частини громадян та їх залучення до державного управління, проте, з часом, стало однією з причин кризи демократії, оскільки сприяло поширенню утриманських настроїв суспільства.

С. Глазунов повідомляє, що Перикл увів і громадські роботи, спрямовані на зміцнення оборонних споруд, забезпечення благоустрою міста, побудову доріг. До цих робіт залучалися незайняті, незаможні верстви населення. Оплата здійснювалась державним коштом [19, с. 17]. Потрібно наголосити, проте, що до цих робіт могли залучатися лише вільні громадяни. Саме громадські роботи забезпечили будівництво знаменитого храму в Афінах – Парфенону.

Р. Пельман вважав, що аналогічні заходи соціальної опіки здійснювались і в інших полісах Стародавньої Греції [20].

Залучення збіднілих громадян до праці – було одним із важливих способів соціального піклування. Проте, тяжка фізична праця (матроса, ремісника, рудокопа тощо), до якої влада намагалась залучати найбідніші верстви населення, не користувалась популярністю серед вільних громадян, оскільки суперечила ціннісним суспільним установкам. Ідеал калакагатії – досконалості фізичної, розумової і моральної – не міг бути досягнутий у важкій праці, заняття якою потребувало значних витрат часу. Тому, намагання влади вмонтувати ці верстви населення у виробниче життя суспільства не були надто популярними. Проте, інша форма соціального піклування – влаштування свят та видовищ – підтримувалась не лише збіднілим громадянством, а й усіма членами полісної громади.

Для люмпен-пролетарів свята і видовища стали способом життя за рахунок полісної общини, враховуючи, що для їх відвідування видавались кошти, а під час проведення – їжа. Протягом року влаштовувалось чимало свят і видовищ (сумарно вони охоплювали два місяці року).

Існувала ціла система виплат і дотацій на їх відвідування.

Для влади свята та видовища стали ефективним способом зняття соціальної та психологічної напруги, налагодження соціальної взаємодії між різними групами населення, у тому числі і тими, що не мали громадянського статусу. Вони виконували й інші соціально-позитивні функції, зокрема, формування позитивної громадської думки щодо оцінки влади та соціально-позитивних цінних орієнтацій суспільства. Необхідно визнати, що вони були досить ефективним способом соціального піклування для вирішення проблеми збереження соціального миру і уникнення соціальної конфронтації. Разом з тим, ця форма соціального піклування мала значні негативні наслідки – вона стимулювала населення до неробства і бажання жити за державний кошт. У поєднанні з такими ж негативними наслідками іншої форми соціального піклування – громадськими столами – схильність населення до жебрацтва, неробства, утриманства лише посилювалась. Про таку тенденцію свідчить кількість непрацюючого населення, вивезена з міста Периклом, про що ми згадували вище.

Водночас влада намагалась боротися з розповсюдженням неробства і паразитування на державних коштах. Соціальний прошарок нероб, який звик до дармових подачок, був небезпечний, тому Перикл застосовував будь-які методи, щоб позбавити місто від їх присутності. Найбільш відомими були, уже згадані вище, «відправлення у подорожі» та рекрутація у військові найманці. Зазвичай, у себе на батьківщині, рекрути були незаможними та обездоленими, а їх значна кількість свідчила, що процеси пауперизації значних мас населення продовжуються.

Необхідно зауважити, що благодійна діяльність держави не усіма сприймалася як позитивна. В. Кузьмін та Б. Сутирін звертаються до думки грецького філософа і вченого Аристотеля. Він писав, що соціальна допомога тільки розбещує народ, а прагнення бути милостивим обертається для демосу злом. «А що стосується жертв і святилищ, свят і священних ділянок, то народ, зрозумівши, що неможливо кожній бідній людині самому приносити жертви, улаштовувати свята, будувати храми і прикрашати і звеличувати місто, у якому живе, визначив, як

досягти цього. От тому держава робить за кошти суспільства жертвоприношення, а народ бенкетує і одержує по жеребі м'ясо жертвовних тварин; народ же будує спеціально сам для себе численні палестри (гімнастичні школи), лазні. І більше користується ними чернь, ніж заможне населення» [21, с. 56].

Наведені думки Аристотеля про негативні наслідки широкої соціальної опіки свідчать про те, що ця проблема усвідомлювалась і констатувалась суспільством, але практичного вирішення не отримала.

Завершуючи огляд різноманітних форм і засобів соціального піклування у Стародавній Греції, можемо зробити висновки та узагальнення щодо його ролі у вирішенні соціальних проблем полісних общин. Причинами їх виникнення були суперечності суспільного розвитку, відхилення від соціальних норм функціонування суспільства. Вивчення підходів до вирішення соціальних проблем у грецьких полісах дає підстави визнати соціальне піклування основним механізмом їх вирішення. Основним концептом соціального піклування став державно-аристократичний патерналізм з імперативом трудової діяльності. Реформи Солона і Перикла базувались на визнанні цінності трудового начала і запереченні неробства для досягнення благополуччя громадян. Шляхи реалізації концепту у реформаторів різнилися: у Солона – це надання соціальної допомоги у різних формах і різними засобами; у Перикла – створення умов для досягнення благополуччя через працю. Суб'єктом надання допомоги виступала держава. Об'єктом дії соціального піклування були проблеми пов'язані з порушенням соціальної справедливості.

З часом соціальне піклування, як явище суспільного життя, набуло ознак соціального інституту. Його функціонування характеризувалося стійкою формою організації спільної діяльності людей з метою збереження соціального миру, уникнення соціальної конфронтації та налагодження соціальної взаємодії. Соціальне піклування як інститут функціонувало на трьох рівнях: загальнодержавному (прийняття законів щодо утвердження соціальної справедливості у суспільстві, майнової рівності, поділу землі, надання політичних і соціальних прав тощо); груповому – надання певних пільг і преференцій соціально незахищеним групам

(безробітні, збіднілі, жебраки та ін.); індивідуальному (захист прав і матеріальна підтримка дітей-сиріт, жінок, воїнів покалічених на війні, людей похилого віку).

На перших двох рівнях соціальне піклування було спрямоване на вирішення соціальних проблем масштабного загальнодержавного рівня, а зусилля щодо їх вирішення (прийняття законів, фіскальна політика, влаштування видовищ) спрямовувалися на покращення становища (матеріального, політичного, психологічного тощо) усіх громадян або певної соціальної групи. На третьому рівні соціальне піклування спрямовувалось на покращання матеріального становища конкретного індивіда, підвищення шансів його позитивної соціалізації у суспільстві (опіка дітей-сиріт, виплати особам похилого віку, пораненим на війні тощо).

Здійснений аналіз заходів соціального піклування дозволяє виділити найбільш поширені: прийняття законів щодо регуляції права володіння землею, право обирати владу і бути обраним, фінансування економічно продуктивних класів і вислання непродуктивних з міста; введення оплати за виконання державних обов'язків для демосу і введення обов'язкових літургій для аристократів, рекрутація на військову службу, влаштування громадських столів, свят та видовищ, підтримка конкретних категорій неспроможних, організація громадських робіт тощо. Вказані заходи мали чисельні позитивні ефекти для суспільства: дозволяли регулювати чисельність землевласників і зберігати соціальну, психологічну і економічну єдність полісної общини, нівелювати наслідки проблеми матеріальної нерівності громадян полісу та певний час дозволяли уникати жорстких соціальних конфліктів. Разом з тим, яскраво проглядаються і негативні для суспільства наслідки (неробство, жебракування, настрої утриманства, проституція тощо). Грецьке суспільство, незважаючи на поодинокі думки освічених людей, не змогло

піднятися до усвідомлення рівня загрози цих соціальних проблем.

У грецьких полісах соціальне піклування виступало механізмом трансформації антагоністичних соціальних взаємодій у взаємодії солідарні, які гуртували суспільство, вирішуючи або пом'якшуючи існуючі соціальні проблеми. Не зважаючи на те, що всеохоплюючий характер соціального піклування дозволяв вирішувати соціальні проблеми грецького суспільства лише у певні моменти історичного розвитку, його значення у цивілізаційному поступі дуже велике. Афіньська демократія дала перші паростки законодавчого забезпечення соціальної підтримки громадян. Саме з цього часу закладається багато традиції соціального піклування, які у подальшому будуть використовуватись у різноманітних стратегіях вирішення соціальних проблем від античності (Стародавній Рим) до сучасності.

Досвід соціального піклування у Стародавній Греції дозволяє зробити висновок: будь-яка соціальна проблема перетинається, перш за все, із питаннями законності, соціальної справедливості, економічного розвитку і матеріального багатства суспільства тощо. Разом з тим ефектне вирішення соціальних проблем неможливе без опори на соціальне піклування. Воно повинне концентрувати у собі усі можливості суспільства від моральних і правових до економічних. Лише тоді воно буде ефективним механізмом вирішення соціальних проблем.

Здійснена наукова розвідка не вичерпує дослідження усіх аспектів соціального піклування, як механізму вирішення соціальних проблем, що склався історично. У цьому контексті потребує ґрунтовного дослідження проблема дитинства, злочинності, становища жінки та ін. Ці соціальні проблеми були характерні не лише для Стародавньої Греції а й для інших античних народів і кожен з них шукав власні шляхи їх розв'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буяшенко В.В. Соціальна проблема як предметне поле діяльності соціального піклування. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр.* Київ, 2012. Вип. 62. URL: http://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Buyashenko_2012_3.pdf (дата звернення: 11.03.2021).
2. Буяшенко В. Соціальне піклування: сутність, структура, функції (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 33 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/308524575_SOCIALNE_PIKLUVANNA_SUTNIST_STRUKTURA_FUNKCIJ_SOCIALNO-FILOSOFSKIJ_ANALIZ_Social_care_the_nature_structure_functions_social_and_philosophical_analysis#read (дата звернення: 11.03.2021).

3. Минина В.Н. Социология социальных проблем: аналитический обзор основных концепций. *Журнал социологии и социальной антропологии*. Санкт-Петербург, 1998. Т. 1, № 3. С. 452. URL: <http://www.old.jourssa.ru/1998/3/minina.html> (дата звернення: 11.03.2021).
4. Сердюк О.О. Проблеми визначення соціальних патологій в сучасній соціології. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* Харків, 2009. Вип. 15.
5. Гусак П.М., Мартіросян Л.А. Вплив соціальних патологій на формування виховних традицій західноєвропейської цивілізації: історичний аспект. *Zamojskie stugia i materiały. Seria: pedagogika*. Zamość, 2012. Т. 14, zeszyt 1. S. 193–201
6. Суриков И.Е. Еще раз о законодательствах Драконта и Солона в Афинах (полемиические заметки). Ч. 1. *Из истории античного общества: межвуз. сб.* Нижний Новгород, 2008. Вып. 11. С. 5–25.
7. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века): учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург: Деловая кн., 2002. 480 с.
8. Орленко В.І., Орленко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн: посіб. для підготовки до іспитів. 3-е вид. стереотип. Київ : Вид-во. Паливода А. В., 2008. 244 с.
9. Елисеєва Е.А. Социальная политика в странах Западной Европы: монография. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт Петербургского ун-та упр. и экономики, 2015. 244 с. URL: https://www.spbume.ru/file/pages/75/eliseeva_1415.pdf (дата звернення: 11.03.2021).
10. Фирсов М.В. История социальной работы: учеб. пособ. Москва : КНОРУС, 2012. 400 с.
11. Історія європейської ментальності. 2-е вид., доповн. Львів : Літопис, 2019. 632 с.
12. Фирсов М.В. История социальной работы : учеб. пособ. Москва : КНОРУС, 2012. 400 с.
13. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.
14. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.
15. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи : навчальне видання Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
16. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.
17. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи: навчальне видання Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
18. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учебное пособие для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.
19. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи : навчальне видання. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
20. Пельман Р. История античного коммунизма и социализма. Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1910. 712 с.
21. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.

REFERENCES:

1. Buiashenko, V.V. (2012). Sotsialna problema yak predmetne pole diialnosti sotsialnoho pikluvannya [Social problem as the subject field of social care]. *Hileia: naukovyi visnyk. – Gilea: Scientific Review*, 62. Retrieved from http://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Buyashenko_2012_3.pdf [in Ukrainian].
2. Buiashenko, V. (2011). Sotsialne pikluvannya: sutnist, struktura, funktsii (sotsialno-filosofskiy analiz) [Social care: essence, structure, functions (social philosophical analysis)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/308524575_SOCIALNE_PIKLUVANNA_SUTNIST_STRUKTURA_FUNKCII_SOCIALNO-FILOSOFSKIJ_ANALIZ_Social_care_the_nature_structure_functions_social_and_philosophical_analysis#read [in Ukrainian].
3. Minina, V.N. (1998). Sociologija socialnyh problem: analiticheskij obzor osnovnyh koncepcij [Sociology of social problems: analytical review of basic concepts]. *Zhurnal sociologii i socialnoj antropologii – Journal of Sociology and Social Anthropology*, 1, 3, 452. Retrieved from <http://www.old.jourssa.ru/1998/3/minina.html> [in Russian].
4. Serdiuk, O.O. (2009). Problemy vyznachennia sotsialnykh patolohii v suchasni sotsiolohii [Problems of defining social pathologies in modern sociology]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*, 15 [in Ukrainian].
5. Husak, P.M. & Martirosian, L.A. (2012). Vplyv sotsialnykh patolohii na formuvannya vykhovnykh tradytsii zakhidnoevropeiskoi tsyvilizatsii: istorychnyi aspekt [The influence of social pathologies on the formation of educational traditions of Western European civilization: a historical aspect]. *Zamojskie stugia i materiały. Seria: pedagogika*, 14, 1, 193–201 [in Ukrainian].

6. Surikov, I.E. (2008). Eshhe raz o zakonodatelstvakh Drakonta i Solona v Afinah (polemicheskie zametki). Ch. 1 [Once again on the legislation of the Dragon and Solon in Athens (polemic notes)]. *Iz istorii antichnogo obshchestva – From the history of ancient society*, 11, 5–25 [in Russian].
7. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: “Delovaja kniga“ [in Russian].
8. Orlenko, V.I., & Orlenko, V.V. (2008). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain* [History of state and law of foreign countries]. Kiev: Vyd-vo. Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
9. Eliseeva, E.A. (2015). *Socialnaja politika v stranah Zapadnoj Evropy* [Social policy in Western Europe]. Saint Petersburg: Izd-vo Sankt Peterburgskogo un-ta upr. i jekonomiki. www.spbume.ru Retrieved from https://www.spbume.ru/file/pages/75/eliseeva_1415.pdf [in Russian].
10. Firsov, M.V. (2012). *Istorija socialnoj raboty* [History of social work]. Moscow: KNORUS [in Russian].
11. *Istoriia yevropeiskoi mentalnosti. (2019). [History of European mentality].* Lviv: Litopys [in Ukrainian].
12. Firsov, M.V. (2012). *Istorija socialnoj raboty* [History of social work]. Moscow: KNORUS [in Russian].
13. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga [in Russian].
14. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kn. [in Russian].
15. Hlazunov, S.V. (2015). *Narysy z istorii sotsialnoi roboty* [Essays are from history of social work]. Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Ukrainian].
16. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga [in Russian].
17. Hlazunov, S.V. (2015). *Narysy z istorii sotsialnoi roboty* [Essays are from history of social work]. Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Ukrainian].
18. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kn. [in Russian].
19. Hlazunov, S.V. (2015). *Narysy z istorii sotsialnoi roboty* [Essays are from history of social work]. Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Ukrainian].
20. Pelman, R. (1910). *Istorija antichnogo kommunizma i socializma* [History of ancient communism and socialism]. Saint Petersburg: Brokhauz-Efron [in Russian].
21. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga [in Russian].

УДК 316.362-058.855

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.2>

Валентин МАРЧУК

аспірант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-5408-9555

Бібліографічний опис статті: Марчук, В. (2021) Прийомна сім'я як унікальний об'єкт соціально-педагогічного супроводу. *Humanitas*, 2, 14–18, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.2>

ПРИЙОМНА СІМ'Я ЯК УНІКАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

Автор розглядає трактування соціального супроводу та його становлення у соціально-педагогічній практиці України. Здійснено методологічний аналіз супроводу, спрямованого на пошук прихованих ресурсів розвитку сім'ї та створення на основі наявних можливостей сприятливих умов для відновлення зв'язків зі соціальним світом. Виявлено, що реалізація соціального супроводження прийомної сім'ї передбачає періодичне планування соціальної роботи з дитиною, батьками, членами родини, соціальним оточенням. Відзначено змістовне наповнення планування соціального супроводження. Охарактеризовані завдання, які передбачені соціально-педагогічним супроводом прийомної сім'ї. Відзначено фундаментальні засади організації роботи з підтримки функціонування прийомної сім'ї. Окреслено чинники, які обумовлюють частоту відвідувань прийомної сім'ї у ході соціального супроводження. Виявлено основні напрямки реалізації посередницької функції соціального працівника в соціальній роботі з прийомною сім'єю. Виявлено принцип регламентування соціального супроводу прийомних сімей. Відзначено важливість співпраці між учасниками процесу для виконання головного завдання з метою здійснення якісної соціальної реабілітації та соціалізації прийомних дітей. Охарактеризовано рольові позиції соціального працівника, який здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї. Визначено найбільш перспективні форми роботи соціального працівника у процесі супроводу сім'ї означеної категорії. Методи дослідження використані такі: пошуковий по наявній методичній та науковій літературі із аналізом знайденого матеріалу, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, систематизація, аналіз документації та результатів діяльності дослідників з проблеми проведеного дослідження.

Ключові слова: соціально-педагогічний супровід, соціальні послуги, прийомна сім'я, діти-сироти, соціальний працівник, планування, соціальний захист, соціальна підтримка.

Valentyn MARCHUK

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-5408-9555

To cite this article: Marchuk, V. (2021) Pryiomna sim'ia yak unikalnyi ob'iekt sotsialno-pedahohichnoho suprovodu [Foster family as a unique object of social and pedagogical support]. *Humanitas*, 2, 14–18, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.2>

FOSTER FAMILY AS A UNIQUE OBJECT OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT

The author considers the interpretation of social support and its formation in the social-pedagogical practice of Ukraine. The methodological analysis of the social support aimed at finding the hidden resources of the development of a family and creating favorable conditions for the restoration of the connection with the social world based on the available opportunities is conducted. It was found that the implementation of social support of the foster family involves periodic planning of social work with the child, parents, family members and social environment. The content of social support planning is noted. The objectives set by the social-pedagogical support of the foster family are described. The fundamental principles of the organization of work to support the functioning of the foster family are noted. The factors that determine the frequency of visits to the foster family during social support are outlined. The main directions of realization of the mediating function of a social worker in social work with a foster family are revealed. The principle of regulation of social support of foster families is revealed. The importance of cooperation between the participants of the process for the implementation of the main task in order to implement quality social rehabilitation and socialization of foster children was noted. The role positions of a social worker who provides social support to a foster family are described. The most promising forms of work of a social worker in the process of accompanying a family of this category have been

identified. The research methods used are the search of the available methodological and scientific literature with analysis of the found material, clarification of causal relationships, systematization and analysis of documentation and results of researchers on the problem of the study.

Key words: *social and pedagogical support, social services, foster family, orphans, social worker, planning, social protection, social support.*

Актуальність проблеми дослідження.

Сімейні форми влаштування забезпечують соціальний захист, захист майнових та житлових прав дитини, догляд, виховання, корекцію та компенсацію розвитку, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини, яка залишилася без піклування батьків. дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківської опіки, формування її особистості. Соціальне супроводження прийомної сім'ї здійснюється постійно, поки на вихованні перебувають діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування. Саме такий підхід до надання допомоги та підтримки прийомним сім'ям мінімізує вірогідність виникнення проблемних ситуацій та оптимізує якість родинних взаємин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість науковців приділяє увагу дослідженню прийомної сім'ї, її формуванню, психологічній та соціально-педагогічній підготовці майбутніх батьків та дітей, особливостей соціально-педагогічного супроводу прийомної сім'ї як унікального об'єкту. Серед них варто відзначити: Водяну О. В. [1], Капську А. Й. [3; 11], Пешу І. В. [3; 7; 8], Малу Р. О. [4], Марчук А. В. [5], Міхеєву О. Ю. [6], Бевз Г. М. [9; 11], Кузьмінського В. О., Нескучаєву О. І. [9], Проботюк О. В. [10], Комарова Н. М. [11].

Мета статті – здійснити аналіз прийомної сім'ї як унікального об'єкту соціально-педагогічного супроводу.

Виклад основного матеріалу. Термін «соціальний супровід» вперше в Україні було запроваджено у 1998 році в ході проведення соціального експерименту з створення інституту прийомної сім'ї. На даний час технологія соціального супроводу, як форма надання соціальних послуг окремим клієнтам і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, знайшла широке використання у практиці діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [7].

Соціальний супровід сім'ї (за І. Зверєвою, О. Безпалько) – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов

життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів. Його здійснює соціальний працівник, діяльність якого спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності, формуванні здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім'ям з метою розв'язання різних проблем [8].

Методологічний аналіз дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день супровід – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги – патронату. На відміну від корекції – супровід передбачає не «виправлення недоліків і переробку», а пошук прихованих ресурсів розвитку людини або сім'ї, опору на його (її) власні можливості і створення на цій основі сприятливих умов для відновлення зв'язків зі світом людей.

Реалізація соціального супроводження прийомної сім'ї передбачає періодичне планування соціальної роботи з дитиною, батьками, членами родини, соціальним оточенням тощо. План соціального супроводження містить конкретні заходи, які є актуальними на відповідний строк реалізації щодо забезпечення потреб дитини у розвитку та вихованні, створення умов для підвищення виховного потенціалу сім'ї для утримання, виховання та розвитку прийомної дитини. План складається з двох частин: план забезпечення потреб дитини у розвитку й вихованні та план створення умов щодо розвитку й виховання дитини в прийомній сім'ї [6].

У кожному конкретному випадку завдання супроводу визначаються особливостями особистості або сім'ї, якій надається соціальна допомога. Схема супроводу: сигнал про проблему; аналіз проблеми; збір необхідної інформації; розробка плану вирішення проблеми (спільно з дитиною, батьками, вчителем або класним керівником); підтримка на початкових етапах здійснення плану; консультування батьків, учнів, педагогів; відстеження і аналіз результатів виконання плану і при необхідності його коригування [4].

Організація роботи з підтримки функціонування прийомної сім'ї має ґрунтуватися на

засадах неперервності, професійності, міжвідомчої взаємодії та етапності.

Соціальний супровід прийомних сімей – вид соціальної роботи, система комплексних заходів для підтримки сприятливих соціально) економічних та психологічних умов функціонування сім'ї, збереження її здатності до виховання прийомних дітей.

Соціальне супроводження дозволяє вирішувати ряд завдань, перелік яких залежить від терміну влаштування дитини в сім'ю та її основних потреб: адаптація дитини до нової сім'ї; створення позитивного психологічного клімату у родині; забезпечення оптимальних умов життя; забезпечення захисту прав дитини; створення можливостей для розвитку дитини шляхом надання комплексу якісних соціальних послуг [3, с. 241–257].

Основними завданнями соціального супроводу прийомних сімей є [9]:

- підтримка здорового соціально-психологічного клімату сім'ї;
- навчання та посилення виховного потенціалу прийомних батьків;
- контроль за отриманням батьками державних виплат на утримання дитини;
- формування партнерських стосунків між учасниками соціального супроводу;
- залучення різних видів додаткової допомоги за потребою;
- захист прав та інтересів прийомних сімей;
- підготовка щорічного звіту про ефективність функціонування прийомної сім'ї.

Соціально-педагогічний супровід сімей, які виховують дітей-сиріт або дітей, позбавлених опіки рідних батьків, – це специфічна діяльність соціального педагога, спрямована на створення необхідних умов для розвитку прийомних дітей. Завданнями соціально-педагогічного супроводу сімей, які виховують дітей-сиріт або дітей, позбавлених опіки рідних батьків, є: ефективне використання наявних ресурсів для оптимальної та швидкої адаптації сім'ї і дитини-вихованця з метою вирішення проблеми; надання допомоги батькам для того, щоб у подальшому вони могли вирішувати проблеми шляхом мобілізації власних ресурсів; забезпечення партнерських стосунків між сім'єю, соціальною службою, іншими державними, громадськими установами для комплексного забезпечення прав прийомної дитини [1].

Частота відвідувань прийомної сім'ї у ході соціального супроводження визначається і планується індивідуально в залежності від етапу адаптації дитини в сім'ї. Рекомендується протягом першого місяця перебування дитини в сім'ї відвідувати сім'ю щотижня; наступні три місяці – 1 раз на 2 тижні; надалі, протягом першого року функціонування, – за потребою, але не рідше 1 разу на місяць; потім – не рідше 1 разу на 2–3 місяці. За один-два роки до виходу прийомної дитини або вихованця з прийомної сім'ї / дитячого будинку сімейного типу план соціального супроводження має містити заходи підготовки дитини до виходу [2].

Посередницька функція соціального працівника в соціальній роботі з прийомною сім'єю здійснюється у трьох напрямках: соціальна допомога сім'ї в організації життєдіяльності; координація взаємозв'язку сім'ї з організаціями та установами, соціальними службами для вирішення питань соціальної підтримки і захисту, а також з іншими спеціалістами, які задіяні у процесі соціального супроводу; надання інформації сім'ї з різних аспектів її життєдіяльності [5, с. 297].

Соціальний супровід прийомних сімей ґрунтується на принципі співпраці між учасниками процесу для виконання головного завдання – соціальної реабілітації та соціалізації прийомних дітей. Соціальний працівник та прийомні батьки є партнерами у наданні опіки дитини у прийомній сім'ї. Соціальний працівник є з'єднуючою ланкою між державою та прийомними батьками і саме його кваліфікаційна підготовка та робота забезпечують компетентне вирішення і узгодження усіх поточних питань супроводу прийомної сім'ї [10].

Соціальний працівник, який здійснює соціальний супровід, одночасно виконує декілька ролей. По-перше, він є лідером команди спеціалістів, залучених до роботи з сім'єю (керівна роль). По-друге, соціальний працівник є безперечно помічником клієнтів (як дітей, так і батьків), консультантом (практична роль). Крім того, соціальний працівник має виступати захисником прав та інтересів клієнта, бути посередником між сім'єю й різноманітними організаціями та установами (посередницькі ролі). Постійно працюючи з сім'єю, соціальний працівник досліджує сім'ю, аналізує основні тенденції розвитку сім'ї, визначає й попереджує можливі кризові ситуації (дослідницькі ролі).

Виходячи з результатів досліджень ряду вітчизняних і зарубіжних учених, найбільш перспективними формами роботи соціального працівника у процесі супроводу сім'ї означеної категорії є: відвідування сім'ї; підтримка контактів; організація груп взаємодопомоги, спеціальні освітні програми; представництво інтересів сім'ї; посередництво при вирішенні суперечностей; організація надання матеріальної допомоги за потребою; щорічний аналіз ефективності функціонування сім'ї [11].

Позитивним результатом влаштування дитини у сімейне оточення слід розглядати набуття нею сімейних стереотипів життя та побутових стосунків, а в кінцевому підсумку – можливість самостійного існування та забезпечення першочергових потреб. Саме на досягнення такої мети має бути спрямована робота з прийомною сім'єю. Стратегічним напрямом соціального

супроводу має стати визначення перспектив подальшого влаштування дитини після досягнення нею повноліття – працевлаштування, забезпечення житлом, продовження освіти. Саме ці проблеми мають вирішуватися батьками та соціальними працівниками протягом всього періоду проживання дитини у сім'ї [10].

Висновки. Таким чином, надання якісного соціально-педагогічного супроводу прийомної сім'ї забезпечує оптимізацію адаптації дитини до проживання у новій родині, мінімізуючи вірогідність повернення дитини. Комплексність соціально-педагогічного супроводу охоплює всі аспекти життєдіяльності прийомної родини, з врахуванням виникнення типових для такої категорії проблем, та пошуків їх профілактики чи вирішення. У подальшому доцільно звернути увагу на можливість впровадження інноваційних соціально-педагогічних технологій у супроводі прийомних сімей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Водяна О.В. Організація соціального супроводу сім'ї, в якій перебуває дитина під опікою. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 220–224.
2. Всеукраїнська наукова конференція «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства». (Суми, 20–21 квітня 2017 року). Суми, 2017. С. 296–299.
3. Капська А.Й., Пеша І.В. Соціальний супровід різних категорій сімей і дітей. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 241–257.
4. Мала Р.О. Сім'я як об'єкт соціальної підтримки. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених*. Київ : КНЕУ, 2020. С. 3–6.
5. Марчук А.В. Психолого-педагогічні основи та особливості соціальної роботи з різними типами сімей. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. № 1. С. 39–47.
6. Міхеєва О.Ю. Алгоритм соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2017. № 23. С. 69–75.
7. Пеша І.В. Методика здійснення соціального супроводу прийомних сімей. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2006. № 3 (15). С. 90–101.
8. Пеша І.В. Соціальний супровід як форма комплексної соціальної допомоги. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 11 (2). С. 193–199.
9. Приймна сім'я: методика створення і соціального супроводу. Г. М. Бевз, В.О. Кузьмінський, О.І. Нескучаєва та ін. Київ : Центр стратегічної підтримки, 2003. 92 с.
10. Проботюк О.В. Соціальний супровід прийомних сімей і прийомних дітей. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 4. С. 94–98.
11. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу : збірник методичних матеріалів. Бевз Г.М., Капська А.Й., Комарова Н.М. та ін. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. 188 с.

REFERENCES

1. Vodiana, O.V. (2013) Orhanizatsiia sotsialnoho suprovodu simi, v yakii perebuvaie dytna pid opikoiu [Organization of social support for the family in which the child is in foster care]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of vocational education*, 4, 220–224 [in Ukrainian].
2. Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku suchasnoho suspilstva [Socio-humanitarian aspects of modern society] *Vseukrainska naukova konferentsiia – All-Ukrainian scientific conference*. (Sumy, April 20–21, 2017) (pp. 296–299). Sumy. [in Ukrainian].
3. Kapska, A.I., Piesha, I.V. (2012) *Sotsialnyi suprovod riznykh katehorii simei i ditei [Social support for different categories of families and children]*. Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian].

4. Mala, R.O. (2020) Simia yak obiekt sotsialnoi pidtrymky [Family as an object of social support]. *Tradytsii ta novatsii u rozvytku suchasnoi sotsiologichnoi nauky: doslidzhennia molodykh vchenykh – Traditions and innovations in the development of modern sociological science: a study of young scientists*. (pp. 3–6) Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
5. Marchuk, A.V. (2014) Psykholoho-pedahohichni osnovy ta osoblyvosti sotsialnoi roboty z riznymy typamy simei [Psychological and pedagogical foundations and features of social work with different types of families]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriia psykholohichna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series*, 1, 39–47 [in Ukrainian].
6. Mikheieva, O.Yu. (2017) Alhorytm sotsialno-pedahohichnoi roboty z pryiomnymy simiamy [Algorithm of socio-pedagogical work with foster families]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov*, 23, 69–75 [in Ukrainian].
7. Piesha, I.V. (2006) Metodyka zdiisnennia sotsialnoho suprovodu pryiomnykh simei [Methods of social support of foster families]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka*, 3(15), 90–101 [in Ukrainian].
8. Piesha, I.V. (2013) Sotsialnyi suprovid yak forma kompleksnoi sotsialnoi dopomohy [Social support as a form of comprehensive social assistance]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical sciences*. 11(2). 193–199 [in Ukrainian].
9. Bezv H.M., Kuzminskyi V.O., Neskuchaieva O.I. (Eds.) (2003) *Pryiomna simia: metodyka stvorennia i sotsialnoho suprovodu [Foster family: methods of creation and social support]*. Kyiv: Tsentri stratehichnoi pidtrymky [in Ukrainian].
10. Probotiuk, O.V. (2012) Sotsialnyi suprovid pryiomnykh simei i pryiomnykh ditei [Social support of foster families and foster children]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 4, 94–98 [in Ukrainian].
11. Bezv, H.M., Kapska, A.Y., Komarova, N.M. et al. (2003) *Tekhnologii stvorennia ta funktsionuvannia pryiomnykh simei, dytiachykh budynkiv simeinoho typu [Technologies of creation and functioning of foster families, family-type orphanages]*. Kyiv: Derzhavnyi instytut problem simi ta molodi [in Ukrainian].

УДК 364:614.215]:616.9-036.21

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.3>

Мар'яна МАТВІЙЧУК

аспірантка кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-7310-3308

Бібліографічний опис статті: Матвійчук, М. (2021) Діяльність дитячих закладів оздоровлення та відпочинку в період поширення коронавірусної хвороби. *Humanitas*, 2, 19–23, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.3>

ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТЯЧИХ ЗАКЛАДІВ ОЗДОРОВЛЕННЯ ТА ВІДПОЧИНКУ В ПЕРІОД ПОШИРЕННЯ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ

У статті наведено перелік основних факторів захворюваності дітей, визначено, що саме ця категорія населення є не стійкою й не захищеною ланкою суспільства, яка потребує повноцінного відновлення в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку. Відповідно до цього представлені основні нормативно-праві документи країни, якими у своїй діяльності послуговуються дитячі заклади оздоровлення та відпочинку. Зазначено, що в період поширення коронавірусної хвороби перелік законодавчих документів, які регулюють їхню діяльність збільшується, а суспільству та установам доводиться працювати в нових жорстких умовах. Визначено основні видозмінені аспекти оздоровчої кампанії, шляхи впровадження чіткого механізму для створення сприятливих послуг для оздоровлення та відпочинку дітей.

Доводиться актуальність даного дослідження. На основі наукових розвідок педагогічної літератури окреслено основні завдання, компоненти готовності, мету діяльності й зміст роботи соціального працівника у закладах оздоровлення та відпочинку. Окреслені нами характеристики дають змогу зробити висновок про постійну динаміку, вдосконалення й розширення спектру діяльності працівника в сучасних умовах.

У статті здійснено аналіз нових вимоги до організації діяльності закладу та правила, що розповсюджуються на всіх учасників оздоровчо-відпочинкового процесу. Запропоновано правила діяльності дитячого закладу оздоровлення та відпочинку на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби що стосуються: перевезення, прийому й перебування дітей в закладі оздоровлення та відпочинку; проведення активного відпочинку в приміщенні, на вулиці, біля водойми; розміщення їх в кімнатах і загонах.

Зроблено висновок про чітку організацію діяльності дитячих закладів оздоровлення та відпочинку в майбутньому із залученням соціальних працівників як найбільш кваліфікованих спеціалістів. Дослідження теми дасть змогу зробити аналіз діяльності закладу в період карантину й поширення коронавірусної хвороби, а також адаптації дітей до нових умов закладу оздоровлення та відпочинку в наступних дослідженнях.

Ключові слова: оздоровлення, відпочинок, дитячий заклад оздоровлення та відпочинку, соціальний працівник, карантин, коронавірусна хвороба.

Mariana MATVIICHUK

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-7310-3308

To cite this article: Matviichuk, M. (2021) Diialnist dytiachykh zakladiv ozdorovlennia ta vidpochynku v period poshyrennia koronavirusnoi khvoroby [Functioning of children's healthcare and leisure institutions during coronavirus disease]. *Humanitas*, 2, 19–23, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.3>

FUNCTIONING OF CHILDREN'S HEALTHCARE AND LEISURE INSTITUTIONS DURING CORONAVIRUS DISEASE

The article lists the main factors of children's morbidity and determines that this category of the population is not a stable and unprotected part of society, which needs full recovery in children's healthcare and leisure institutions. Accordingly, the main legal documents of the country, which are used in their activities by children's healthcare and leisure institutions, are presented. It is noted that during the period of quarantine and coronavirus disease, the list of legislative documents governing their activities is increasing, and society and institutions have to work in new harsh conditions. The main modified aspects of the health campaign have been identified, as well as ways to implement a clear mechanism for creating favorable services for children's health and recreation.

The relevance of this study is proved. Based on researches of the pedagogical literature the basic tasks, components of readiness, the purpose of the activity, and the maintenance of work of the social worker in establishments of improvement and rest are outlined. The characteristics outlined by us allow us to conclude the constant dynamics, improvement, and expansion of the range of activities of the employee in modern conditions.

The article analyzes the new requirements for the organization of the institution and the rules that apply to all participants in the health and recreation process. We have proposed the rules of operation of the children's health and recreation facility for the period of quarantine in connection with the spread of coronavirus disease concerning: transportation, reception, and stay of children in the healthcare and leisure institution; active recreation indoors and outdoors, as well as near the pond; placing them in rooms and pens.

It is concluded that the activities of children's health and recreation facilities in the future will be organized with the involvement of social workers as the most qualified specialists. The study of the topic will allow analyzing the activities of the institution during the quarantine and spread of coronavirus disease, as well as the adaptation of children to the new conditions of the institution of health and recreation in subsequent studies.

Key words: *rehabilitation, rest, children's healthcare and leisure institutions, social worker, quarantine, coronavirus disease.*

Сучасний стан епідеміологічної ситуації в країні, що спричинений коронавірусною хворобою зумовлює особливе ставлення до здоров'я дітей та підлітків. Тенденція щодо погіршення медичних показників молоді невинно зростає. До екологічних, соціально-економічних й психологічних факторів додався епідеміологічний, що в сучасних умовах розвитку суспільства диктує нові правила організації навчальних й виховних процесів. Не стала виключенням організація оздоровлення та відпочинку дітей в літній період. Діти, як найбільш не стійка, не захищена ланка суспільства потребують повноцінної стабільної уваги і продовження їх підконтрольної діяльності у відпочинкових та оздоровчих заходів. Кількість закладів, що надають такі послуги щороку зменшується, а попит зростає.

Діяльність дитячих закладів оздоровлення та відпочинку регулюють нормативно-правові документи держави: Конституція України, Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей», Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Закон України «Про соціальну роботу з дітьми й молоддю», Закони України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», розпорядження Президента України та постанови Кабінету Міністрів, розпорядження органів місцевої виконавчої влади і рішень органів місцевого самоврядування. Важливим документом, який регламентує аспекти діяльності закладів оздоровлення та відпочинку є «Типове положення про дитячий оздоровчий заклад», де зазначено, що «оздоровчий табір є позашкільним оздоровчо-виховним закладом і створюється ... з метою організації змістовного дозвілля і відпочинку, зміцнення здоров'я, задоволення

інтересів і духовних запитів дітей, підлітків і учнівської молоді» [2, с. 11].

Задля виконання вищезазначених послух, в умовах карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) перед початком літнього сезону працівники дитячих закладів оздоровлення та відпочинку ознайомлюються із актуальними законодавчими документами, які диктують нові правила прийому й перебування дітей, а також рекомендації щодо їх роботи.

Відповідно до статті 40 Закону України про затвердження санітарного та епідемічного благополуччя населення», на виконання пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення проти-епідеміологічних заходів» Міністерством охорони здоров'я видано постанову № 43 від 30.07.2020 «Про затвердження Тимчасових рекомендацій щодо організації проти-епідемічних заходів у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19». У постанові йдеться про те, що організація проти-епідемічних заходів у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку здійснюється відповідно до вимог Державних санітарних правил і норм «Улаштування, утримання і організація режиму діяльності дитячих оздоровчих закладів» ДСанПіН 5.5.5.23-99, затверджених постановою Головного державного санітарного лікаря України від 26.04.1999 №23, Державних санітарних правил розміщення, улаштування та експлуатації оздоровчих закладів, затверджених наказом

МОЗ України від 19.06.96 року №172 і з урахуванням цих тимчасових рекомендацій, спрямованих на запобігання ускладнення епідемічної ситуації внаслідок поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) [3, с. 1].

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що в період дії нових карантинних вимог для чіткого регулювання діяльності дитячого закладу оздоровлення та відпочинку ми повинні враховувати такі аспекти:

– зв'язок чинних нормативно-правових документів та запровадження нових;

– діяльність в закладі оздоровлення та відпочинку спеціалістів, які відповідають новим тенденціям сучасності та підлаштовуються під вимоги часу. Саме такими ми вважаємо є діяльність соціального працівника;

– нові запропоновані державою правила роботи дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, та впровадження їх в діяльність безпосередньо учасниками процесу.

Спираючись на дослідження науковців ми можемо окреслити завдання соціального працівника: попередження проблем, виявлення й усунення своєчасних причин, що сприяють їх виникненню, а також профілактика різноманітних негативних явищ (моральних, фізичних, соціальних) у дитячому закладі оздоровлення та відпочинку.

Слід наголосити, що готовність до діяльності в літніх оздоровчих таборах – це цілісна характеристика особистості. Її структура ґрунтується на врахуванні таких компонентів:

1) особистісні якості (психологічні та професійно важливі);

2) професійна спрямованість (сукупність мотивів педагогічної діяльності; інтерес до неї, ціннісні орієнтації);

3) знання, необхідні для роботи в літніх оздоровчих таборах;

4) уміння як рівень майстерності у використанні набутих знань [5, с. 11].

Важливе у роботі соціальних працівників в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку становить позитивне ставлення до професії, усвідомлення мотивів, потреб і функцій, наявність професійно-важливих якостей особистості, її соціальної зрілості, почуття відповідальності за власну діяльність, а також відповідні знання, вміння і навички. Мета діяльності соціального працівника в дитячих

зкладах оздоровлення та відпочинку полягає у розширенні, поглибленні і закріпленні професійно-педагогічних знань, у набутті досвіду самостійної організації життя й діяльності тимчасового дитячого та підліткового колективів, в удосконаленні умінь і навичок роботи з дітьми та підлітками в умовах літніх канікул, у виявленні стійкого інтересу та поваги до професії, у виробленні творчого, дослідницького підходу, а також потреби у самопізнанні, самоосвіті і самовдосконаленні [1, с. 3].

Змістом роботи соціального працівника в літніх таборах є:

– ознайомлення з умовами побуту, правилами внутрішнього розпорядку, традиціями оздоровчого закладу, планування роботи дитячого колективу, формування органів табірної самоврядування;

– вивчення специфіки проявів вікових, індивідуальних особливостей дітей, стану їхнього здоров'я, умов життя та виховання;

– організація самообслуговування, колективно-творчої діяльності за всіма напрямками виховання (розумового, морального, естетичного, трудового, фізичного, екологічного);

– забезпечення активного відпочинку дітей, дотримання режиму проведення санітарно-оздоровчої й індивідуальної виховної роботи з ними [4, с. 12].

Окреслені нами характеристики діяльності соціального працівника дають змогу говорити про постійне вдосконалення та розширення спектру діяльності в сучасних умовах. В епоху цифрових технологій та діджиталізації суспільства роллю соціального працівника стало доведення до відома батьків та дітей основних правил, які діятимуть у дитячому закладі оздоровлення та відпочинку за нових умов.

Зазначимо, що з 1 серпня 2020 року робота дитячих закладів оздоровлення та відпочинку була дозволена лише із «зеленими» і «жовтими» рівнями епідемічної небезпеки, проте перевезення та перебування мало відповідати певним правилам. Враховуючи їх, а також наближення оздоровчо-літнього періоду, на основі всіх законодавчих документів ми пропонуємо правила діяльності дитячого закладу оздоровлення та відпочинку на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19.

Опрацювавши ряд нормативно-правових документів ми виділили правила перевезення

дітей до закладу оздоровлення та відпочинку з якими соціальний працівник повинен ознайомити учасників процесу, а саме:

- перевезення дітей до закладу може здійснюватися організованими групами автомобільним чи залізничним транспортом. Допускається транспортування дитини батьками у власному авто;

- температурний скринінг працівників, дітей і супроводжуючих осіб під час перевезення;

- при перевезенні необхідно забезпечити дистанцію між водієм і пасажирами не менше 1 м або наявність фізичних бар'єрів;

- водій транспортного засобу та супроводжуючі особи повинні знаходитися в масках;

- при перевезенні залізничним транспортом забороняється наявність у вагоні сторонніх осіб;

- у проведенні вологого прибирання з дезінфекційними засобами перед кожним рейсом.

Відповідно до змісту діяльності соціального працівника в його обов'язки входить ознайомлення із внутрішнім розпорядком та допомога в організації прийому дітей в табір. Можемо виділити основні видозмінені правила під час прийому дітей в дитячий заклад оздоровлення та відпочинку, а саме:

- враховуючи поширення коронавірусної хвороби, доцільним вважаємо проведення анкетування батьків або осіб, які їх замінюють, при заповненні реєстраційних форм щодо наявності результатів тестів, перенесених захворювань, контактів з хворими, а також відвідування місць, в яких були виявлені люди, інфіковані COVID-19;

- рекомендовано організувати прийом до закладу дітей, що проживають в межах регіону, де розташовано заклад;

- температурний скринінг дітей перед прийомом в заклад й під час перебування тричі на день;

- до закладу не допускаються діти з підвищеною температурою;

- робота працівників організовується вахтовим методом в межах однієї зміни;

- батьки і особи, які їх замінюють на територію дитячого закладу оздоровлення та відпочинку не допускаються.

Забезпечення активного відпочинку дітей є ще одним компонентом в спектрі діяльності соціального працівника. За короткий проміжок

часу працівники табору уміло поєднують активний відпочинок з розвитком інтелектуальних ігор, виховання особистісних якостей з розвитком самостійності, створюють реальні умови для збереження і зміцнення здоров'я дітей, формують здоровий спосіб життя та сприяють розвитку гармонійних стосунків з людьми, природою і собою. Проте, відповідно до нових правил роботи закладу оздоровлення та відпочинку повинні діяти обмеження, що забороняють:

- масові заходи в приміщенні та за участі запрошених осіб;

- використання м'яких іграшок.

Основна діяльність дітей проходить в загонах, де вони насолоджуються спілкуванням між однолітками, грають в ігри й проводять час відповідно до розпорядку дня. Рекомендується обмежити кількість дітей в загонах до 15, виходячи з можливості забезпечити належні протиепідемічні умови перебування в корпусах і контроль за їх виконанням. При проведенні заходів в загоні, а також в закладі оздоровлення та відпочинку в цілому необхідно враховувати дистанцію між дітьми, обмежити заняття й ігри, що передбачають безпосередній фізичний контакт. Надавати пріоритет відпочинково-оздоровчим заходам, що проводяться на відкритому повітрі. Необхідно обмежити інвентар, що потребує багаторазового використання, або забезпечити проведення його дезінфекцію щоразу після використання. При можливості використовувати одноразове спорядження й інший інвентар.

Під час вибору дитячого закладу оздоровлення та відпочинку батьки орієнтуються на його розміщення, пріоритет надається гірській, лісовій місцевості, а також наявність природної чи штучної водойми. Такий вибір є цілком виправданий, адже це дозволяє дітям більше часу знаходитися на свіжому повітрі, приймати сонячні ванни, плавати. Це, безперечно, має позитивний вплив на здоров'я й розвиток дитини. Проте, відповідно до нових карантинних обмежень при наявності у закладі пляжної зони необхідно домогтися заборони доступу до неї сторонніх осіб. Особливу уваги слід надавати проведенню ігор і вправ, які б доносили дітям важливість індивідуальних заходів профілактики й фізичного дистанціювання.

Варто зазначити, що при дотриманні карантинних норм розміщення в кімнатах корпусів

здійснюється з розрахунку не менше 5 квадратних метрів на одну дитину із забезпечення дистанції між ліжками щонайменше в 1,5 метри.

Запропоновані нами правила діяльності закладу на основі рекомендацій Міністерства охорони здоров'я дадуть можливість чітко організувати діяльність дитячих закладів оздоров-

лення та відпочинку й залучитися підтримкою соціальних працівників як найбільш кваліфікованих спеціалістів. У наступних дослідженнях ми зможемо зробити аналіз діяльності закладу в період карантину й поширення коронавірусної хвороби, а також адаптації дітей до нових умов закладу оздоровлення та відпочинку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Навчальні програми: педагогіка школи, історія педагогіки, методика виховної роботи, основи педагогічної майстерності, педагогічна практика / М.І. Сметанський, В.І. Шахов, В.М. Галузяк та ін. Вінниця : «КонтинентПрим», 2004. 116 с.
2. Типове положення про дитячий оздоровчий заклад. *Завуч*. 2006. № 12. С. 11.
3. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідеміологічних заходів: постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року №392 Міністерство охорони здоров'я. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/>.
4. Цуприк С.І. Підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів до роботи в літніх оздоровчих таборах : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2011. 22 с.
5. Яковлева О.П. Формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2002. 23 с.

REFERENCES:

1. Smetanskyi, M.I., Shakhov, V.I., Haluziak, V.M. et al. (Eds.) (2004). *Navchalni prohramy: pedahohika shkoly, istoriia pedahohiky, metodyka vykhovnoi roboty, osnovy pedahohichnoi maisternosti, pedahohichna praktyka* [Curricula: school pedagogy, history of pedagogy, methods of educational work, basics of pedagogical skills, pedagogical practice]. Vinnytsia: «KontynentPrym» [in Ukrainian].
2. Typove polozhennia pro dytiachyi ozdorovchyi zaklad [A typical provision for a children's health facility] (2006). *Zavuch – Head teacher*, 12, 11. [in Ukrainian].
3. Pro vstanovlennia karantynu z metoiu zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoї koronavirusom SARS-CoV-2, ta etapiv poslablennia protyepidemolohichnykh zakhodiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 travnia 2020 roku №392 3. [On the establishment of quarantine in order to prevent the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2 in Ukraine, and the stages of easing anti-epidemic measures: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 20, 2020] *Ministerstvo okhorony zdorovia* Retrieved from <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/> [in Ukrainian].
4. Tsupryk, S.I. (2011). Pidhotovka studentiv vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv do roboty v litnikh ozdorovchyykh taborakh [Preparation of students of higher pedagogical educational institutions for work in summer health camps]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian].
5. Iakovleva, O.P. (2002). Formuvannia komunikatyvnykh umin maibutnikh uchyteliv u protsesi vykhovnoi roboty v ozdorovchyykh taborakh [Formation of communicative skills of future teachers in the process of educational work in health camps]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 373.064.3:343.5

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.4>

Світлана МІЛІНЧУК

аспірантка кафедри педагогіки вищої школи та соціальної роботи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-7271-8535

Бібліографічний опис статті: Мілінчук, С. (2021) Булінг як актуальна проблема соціальної роботи: шкільне середовище. *Humanitas*, 2, 24–29, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.4>

БУЛІНГ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ШКІЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

У статті розглядається проблема булінгу щодо підлітків в освітньому середовищі в закладах загальної середньої освіти, причини та умови його виникнення. Представлений основний нормативно-правий документ країни, який регламентує аспекти захисту в закладах загальної середньої освіти як дітей так і працівників від різних форм насилля. Здійснено аналіз наукових поглядів вчених щодо проблеми булінгу, який тісно пов'язаний із такими поняттями, як насилля, агресія, кібербулінг.

Звертається увага на педагогічні, соціальні, юридичні аспекти досліджуваної проблеми. Підкреслено, що булінг – це системна умисна дія, що полягає у вчиненні психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, у тому числі із застосуванням мобільних телефонів та мережі інтернет, що здійснюються стосовно учнів щодо інших учасників освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти, наслідком таких дій є заподіяння психічної, фізичної шкоди.

Наводяться результати опитування проведені з метою визначення рівня знань щодо захисту від насильницьких дій та проявів булінгу в закладах загальної середньої освіти. Розкрито можливості подолання булінгу серед учнів підліткового віку. Звертається увага, що робота з подолання насилля серед підлітків потребує ефективних способів його попередження. Стверджується, що з метою запобігання булінгу необхідна чітка цілеспрямована та скоординована робота між адміністрацією закладу загальної середньої освіти, соціальним працівником, шкільним офіцером та іншими.

Доведено, що ефективним способом профілактики насильницьких дій в тому числі серед підлітків є проєкт «Захисти себе Fest», необхідними складовими якого є заходи з підвищення рівня знань та навичок психологічного, фізичного, медичного, інформаційного напрямів профілактики асоціальної поведінки з основами правових знань.

Заняття передбачають засвоєння конструктивних способів поведінки у конфліктних ситуаціях у освітньому середовищі в умовах школи. Отримані дані порушують важливу проблему подолання булінгу серед дітей підліткового віку, що є актуальним для дослідження в галузі соціально-педагогічної науки.

Ключові слова: булінг, насильство, агресія, мобінг, цькування, кібербулінг, підліток.

Svitlana MILINCHUK

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-7271-8535

To cite this article: Milinchuk, S. (2021) Bulinh yak aktualna problema sotsialnoi roboty: shkilne seredovishche [Bullying as an urgent problem of social work: school environment]. *Humanitas*, 2, 24–29, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.4>

BULLYING AS AN URGENT PROBLEM OF SOCIAL WORK: SCHOOL ENVIRONMENT

The article considers the problem of bullying of adolescents in the educational environment in general secondary education, the causes and conditions of its occurrence. The main legal document of the country is presented, which regulates aspects of protection of both children and workers from various forms of violence in general secondary education institutions. The analysis of scientific views of scientists on the problem of bullying, which is closely related to such concepts as violence, aggression, cyberbullying.

Attention is paid to pedagogical, social, legal aspects of the researched problem. It is emphasized that bullying is a systematic deliberate act of committing psychological, physical, economic, sexual violence, including the use of mobile phones and the Internet against students against other participants in the educational environment in general secondary education, as a consequence such actions are causing mental and physical harm.

The results of the survey conducted to determine the level of knowledge on protection against violence and bullying in general secondary education are presented. Possibilities of overcoming bullying among teenagers are revealed. Attention is drawn to the fact that work on overcoming adolescent violence requires effective ways to prevent it. It is argued that in order to prevent bullying, there is a need for clear, targeted and coordinated work between the general secondary school administration, the social worker, the school officer and others.

It is proved that an effective way to prevent violence, including among adolescents is the project "Protect yourself Fest", the necessary components of which are measures to improve knowledge and skills of psychological, physical, medical, informational prevention of antisocial behavior with the basics of legal knowledge.

Classes involve learning constructive ways of behaving in conflict situations in the educational environment in the school environment. The obtained data raise an important problem of overcoming bullying among adolescents, which is relevant for research in the field of social and pedagogical science.

Key words: *bullying, violence, aggression, mobbing, harassment, cyberbullying, teenager.*

Сучасні тенденції засвідчують, що суспільство швидко розвивається, люди опановують нові професії, знання, технології, передусім дітям вдається швидше оволодіти смартфонами а зі зміною часу бути користувачами найновіших соціальних мереж, проводити дедалі більше часу у віртуальному просторі. Унаслідок цього в учнів зменшується зв'язок з родиною і друзями та водночас з'являється «інструмент» завдати шкоди іншій людині, додаткове середовище, де можуть потерпати від образ анонімних користувачів інтернету. Це спричиняє розширення можливостей для застосування булінгу, а переслідування, образи у віртуальній мережі стають серйозною соціальною проблематикою, відтак булери не завжди можуть бути притягненні до відповідальності.

Важливим документом, який регламентує аспекти захисту в закладах загальної середньої освіти як дітей так і педагогічних працівників від різних форм насилля є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» № 8584. Документ окреслює саме поняття «булінг», визначає шляхи протидії такому явищу, захист прав дітей та працівників в закладах освіти. Також цей документ вносить зміни до Кодексу України «Про адміністративні правопорушення» [1, ст. 33]. Відтепер булінг – це адміністративне правопорушення, яке передбачає несення адміністративної відповідальності, а приховування випадків булінгу будь-ким з працівників закладу освіти передбачає накладення штрафу у розмірі від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, також як міра покарання можливі громадські роботи строком від 20 до 40 годин. В разі чинення правопорушення, а саме скоєння булінгу, дитиною чи підлітком, який не досяг 16 років, штраф зобов'язуються сплатити батьки дитини.

В умовах сьогодення особливо актуальною залишається проблема протидії булінгу серед учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, що сприятиме формуванню умінь, знань та навичок відповідальної, безпечної, свідомої поведінки. Вагому роль має відігравати спільна робота соціального працівника з усім колективом освітнього закладу та налагоджена співпраця із державними структурами, які здійснюють систематичну діяльність у подолання явища булінгу.

Значний внесок у теорію подолання булінгу, дослідження його структури, причин виникнення зробили такі зарубіжні дослідники як Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Томпсон. Умови впровадження інноваційних технологій профілактики агресивної поведінки у закладах загальної середньої освіти досліджують: І. Гайдамашко, І. Сидорук., М. Жданова, Н. Заверико, О. Романова, Л. Лушпай, К. Максьом.

Уперше термін булінг (з англ. 'bully' – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; 'bullying' – цькування, залякування, третирування) з'явився на початку 70-х рр. ХХ ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильницьких дій в міжособистісному спілкуванні.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» булінг – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [1, ст. 173⁴].

Одним з перших науковців, який почав досліджувати явище булінгу був Д. Ольвеус. (Dan Olweus), він визначає сутність терміна «bullying» як, агресивна поведінка, що охоплює небажані, негативні дії, патерни поведінки, що постійно повторюється та характеризується нерівністю влади або сили [2, с. 215].

Виходячи з цього можна зазначити, що булінг – це системна умисна дія, що полягає у вчиненні психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, у тому числі із застосуванням мобільних телефонів та мережі інтернет, що здійснюються учнями, рідше самими педагогічними працівниками щодо інших учасників освітнього процесу, наслідком таких дій є заподіяння психічної, фізичної шкоди.

Особливо важливою та актуальною в соціально-педагогічній науці і соціальній роботі є проблема насилля у стосунках між підлітками.

Підлітковий вік, у якому застосовуються найагресивніші форми булінгу, – найскладніший вік, але, водночас, найважливіший період для формування особистості. Діти у цьому віці надзвичайно емоційні, а тому – різкі. Через це їм властива схильність до різких кроків та крайнощів – у тому числі й до жорстокості – психологічного та фізичного насилля щодо членів власних колективів [3, с. 85].

Через булінг в закладах середньої середньої освіти знижується активність мозку та існують ризики так званих масивних розумових блоkad; знижується імунітет, що призводить до частих захворювань дитини; учні не можуть більше концентруватися на навчанні, що яскраво спостерігається в освітньому середовищі в умовах школи з високими показниками булінгу; існують проблеми зі сном як у жертв, так і у свідків та переслідувачів; втрачається впевненість у власних силах; ускладнюються соціальні комунікації, страх розмовляти з певними людьми, формується закритість та боязнь

публічності, колишня жертва та булер більшою мірою схильні до самотності [4, с. 169].

Булінг серед підлітків має різну природу і характер, проявляється у формі одноразових насильницьких дій та у вигляді постійних знущань. Особливу небезпеку становить психологічне і фізичне насилля. Булінг тісно пов'язаний із такими поняттями, як:

Насильство – застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір; панування, влада людини над людиною [5, с. 43].

У своїх працях Н. Максимова, Т. Нестеренко наголошують, що насилля – це негативне явище, яке призводить до порушення прав та приниження гідності людини [6, с. 215].

Виходячи з цього можна зазначити, що насилля – це умисна поведінка, що полягає у вчиненні фізичного впливу або порушенні психічної цілісності шляхом примушування або погроз.

На думку, Л. Лушпай, агресія – це дії, спрямовані на порушення фізичної і психічної цілісності людини або групи людей [3, с. 85].

Зокрема, Г. Хоменко зазначає, що агресія – це форма поведінки, яка частково є соціальним навчанням (ЗМІ, однолітки, сім'я) і частково є наслідком агресивності (властивості особистості) [7, с. 17]. Хоча агресія в освітньому середовищі існує від часів існування освітнього середовища в умовах школи як інституції, воно сьогодні, під впливом інформатизації, завдяки технічному прогресу, таким пристроям як смартфони та інтернету набирає нового змісту і форм.

На думку дослідниці К. Максџом, соціальне третирування здійснюється в умовах освітнього середовища з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть педагогічного персоналу закладу середньої загальної освіти, до аутсайдера, «жертви», яке відбувається у формі непрямой фізичної та вербальної агресії, а саме: бойкот, ігнорування успішної підготовки до занять зі сторони вчителів, ворожа міміка чи жестикуляція, образливі прізвиська; насміхання над зовнішнім виглядом, видом діяльності, поведінкою дітей, які вирізняються серед однолітків; погрози, приниження тощо. [8, с. 157]).

Щодо мобінгу, то варто звернути увагу на те, що це – конфлікт у вигляді знущання, цькування, психологічного тиску або психологіч-

ного терору у формі зниження авторитету, психологічного тиску, приниження.

На думку І. Сидорук, мобінг – це психологічний терор, глум, що здійснює група стосовно особистості [4, с. 169].

Новітньою формою протиправної поведінки є кібербулінг. На думку, Л. А. Найдьонові, кібербулінг передбачає напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту, миттєві повідомлення (ICQ та інші системи), розгортаються в чатах, на веб-сайтах, у соціальних мережах; діють через текстові повідомлення або зображення (фото, відео); до кібербулінгу належить також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [9, с. 2]. Усі ці поняття відображають різні аспекти такого явища, як булінг.

В українській мові поняттям кібербулінгу позначають процес лютого завзятого нападу, який характеризують дієсловами «провокувати», «дошкуляти», «тероризувати», «цькувати» тощо.

Коли вище перераховані прояви булінгу відбуваються в певному колективі, освітньому середовищі чи в колі однолітків, булер за одну дію негативно може вплинути на одну людину або колектив. Але дії булера можуть мати вплив на молодих людей «жертв», що географічно віддалено проживають один від одного.

Набула розголосу трагедія, яка трапилася 16 лютого 2021 року на Київщині, 2 учениці 7 класу (13, 12 років) під впливом побаченого відео у соціальній мережі «TikTok», яке містило заклик «Випий 40 таблеток і подивись, що буде» виконали ці дії відразу після уроку, внаслідок чого одна з дівчат померла. Подібна ситуація сталась і на Черкащині 17 лютого 2021 року 2 учениці 8 класу вжили подібні таблетки, в 4 рази меншій кількості. Це свідчить про те, що підлітки хвильні до ризикованої поведінки.

З соціальних мереж стало відомо про справу, пов'язану з побиттям 15-річної дівчинки Чернігівського закладу загальної середньої освіти кількома ученицями. За цим спостерігали інші школярки, які зняли процес на відео й опублікували його в соцмережі. Факти кібербулінгу було зафіксовано Одесі, Києві, Дніпрі, Львові та інших містах України [10, с. 275].

Під час кібербулінгу зловмисник розмістивши одну інформацію у соціальній мережі

може нанести шкоди, як одному підлітку (створенням групи ненависті до конкретної людини), так і кільком сотням якщо вони перебуватимуть в одній із спільнот у соціальній мережі, що не може не викликати занепокоєння соціальних працівників, педагогів, батьків та інших.

Аналіз висвітлених інцидентів свідчить, що на сьогоднішній день в недостатній мірі здійснюється цілеспрямований процес на подолання різних форм булінгу в закладах загальної середньої освіти.

З метою визначення рівня знань щодо захисту від насильницьких дій було проведено опитування учасниць проєкту «Захисти себе Fest», віком 13-15 років (8 учениць 13 років, 20 учениць 14 років та 42 учениць 15 років) загалом 70 учениць закладів повної загальної середньої освіти міста Луцька, Волинської області.

Проєкт реалізувався в рамках навчального курсу «Громадянська освіта для молодіжних працівників», розробленого у програмі «Молодіжний працівник», яка втілюється Міністерством культури, молоді та спорту України, Державним інститутом сімейної та молодіжної політики України та Програмою розвитку ООН з 2014 року в партнерстві з Волинським національним університетом імені Лесі Українки, зокрема факультетом педагогічної освіти та соціальної роботи та Управлінням патрульної поліції у Волинській області.

В рамках реалізації проєкту «Захисти себе» були залучені фахівці Управління патрульної поліції у Волинській області: відділу зв'язків з громадськістю, підрозділу тактико-оперативного реагування, шкільні офіцери та начальник управління; старший фельдшер навчально-тренувального відділу Волинського обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф; член Національної спілки журналістів України і голова громадської організації; кандидат психологічних наук практичний психолог; доктор педагогічних наук, професор; тренер програми «Молодіжний працівник, викладачі та студенти кафедри соціальної педагогіки та педагогіки вищої школи ВНУ імені Лесі Українки.

Спільно з залученими фахівцями було проведено заходи із п'яти напрямків захисту від насилля: лекція на тему «Основи психологічного самозахисту», майстер-клас фізичного самозахисту, семінар із медіаграмотності на

тему «Інформаційна безпека», майстер-клас щодо медичного самозахисту в тому числі при наданні домедичної допомоги, семінар щодо законодавства України, яке регламентує права людини, подолання булінгу (цькування) а також особливості допустимої самооборони.

На початку дослідження підліткам було запропоновано відповісти на ряд запитань та здійснити самооцінку рівня знань до початку проєкту. На запитання «Оцініть ваш рівень знань щодо захисту від булінгу в освітньому середовищі за 5 бальною шкалою, де 1 – дуже погано, 2 – незадовільно, 3 – задовільно, 4 – добре, 5 – відмінно» відповіді були такими: учасниці віком 13 років в кількості 3 поставили оцінку незадовільно, 5 підлітків оцінили знання задовільно. Виявилось, що учениці не мають розуміння, як можна протистояти булінгу.

Самооцінку рівня знань здійснили підлітки віком 14 років серед яких 2 незадовільно, 13 учениць відповіли задовільно, інші 5 добре.

11 учениць віком 15 років засвідчили, що їх рівень знань незадовільний, 21 учасниця зазначила, що володіють інформацією на оцінку задовільно, 10 учениць на оцінку добре.

Отже, 23 % учениць оцінюють рівень знань щодо захисту від булінгу в освітньому середовищі в умовах школи на оцінку незадовільно, 55,6 % учениць ставлять самооцінку задовільно, 21,4 % учасниць володіють знаннями на оцінку добре.

Наступним було запитання: «Чи були ви учасником булінгу в освітньому середовищі (варіанти відповідей: «так» або «ні»). Якщо ви відповіли «так», то ви були в ролі: а)агресора б) жертви в) свідка» Серед дівчат 13 років, 5 зазначили, що були в ролях (агресора, жертви свідка), 2 жертви, 1 учениця була в ролі свідка.

7 учениць віком 15 років відповіли, що були ролях (агресора, жертви свідка), 9 учасниць зазначили (жертви і свідка), 7 відмітили лише роль свідка, в ролі жертви були 7 людей, проте 12 учениць – утрималися від відповіді, не відповівши на це питання «так» або «ні» враховуючи анонімність опитування, що може свідчити про замовчування насильницьких дій.

Школярки віком 14 років відповіли, що

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу: Закон України від 19 січ. 2019 р. № 8584 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 06.03.2021).

2. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden. 1993. 215 p.

3. Лушпай Л.І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна.* 2013. Вип. 33. С. 85–93. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf.

4. Сидорук І.І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського*

в ролі (агресора, жертви, свідка) були 3 підлітка. В ролі жертви були 7, а 6 ученицям доводилося спостерігати за актом булінгу, знову ж 4 учениць – утрималися від відповіді.

Результатами показали, що 23 % учениць були жертвою булінгу в закладах загальної середньої освіти, 21 % учениць в ролі були кривдника, потерпілої, свідка насильницьких дій, 20 % зазначили, роль свідка в процесі булінгу, 13 % відповіли, що були в ролі свідка та жертви. 23 % учасниць утрималися від відповідей. Можемо зробити висновок, що в освітньому середовищі в умовах школи під час булінгу частіше учениці є в ролях жертви та свідка, а ніж кривдника.

На запитання «Оцініть рівень ваших знань щодо захисту від булінгу в освітньому середовищі після участі у проєкті за 5 бальною шкалою, де 1 – дуже погано, 2 – незадовільно, 3 – задовільно, 4 – добре, 5 – відмінно» підлітки віком 13 років відповіли: 1 учениця задовільно, 6 поставили оцінку добре, 1 – відмінно.

Серед підлітків віком 14 років виявили задовільний рівень знань в 2 учениць, оцінку добре поставили 11, оцінку відмінно 7 школярок.

Виявилось, що старші підлітки віком 15 років оцінюють рівень знань таким чином: 4 учениці відповіли задовільно, 18 поставили оцінку добре, 20 учасниць відмінно.

По завершенню проєкту 10 % учасниць оцінюють рівень знань щодо захисту від булінгу в закладі загальної середньої освіти задовільно, 50 % учениць ставлять оцінку добре, 40 % учасниць відмінно володіють знаннями та навичками.

Отже, спільна робота соціальних працівників та шкільних офіцерів поліції під час проведення лекцій, семінарів та майстер-класів є ефективною у підвищенні рівня знань щодо захисту від насильницьких дій та створенні безпечного освітнього простору.

Усе вище зазначене актуалізує проблему якісної профілактичної роботи в освітніх закладах загальної середньої освіти щодо попередження булінгу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу: Закон України від 19 січ. 2019 р. № 8584 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 06.03.2021).
2. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden. 1993. 215 p.
3. Лушпай Л.І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна.* 2013. Вип. 33. С. 85–93. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf.
4. Сидорук І.І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського*

національного університету імені Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип. № 1 (302). С. 169–173.

5. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. Київ : ДП Інформ.-аналіт. агентство, 2010.

6. Максимова Л. С. Психологічна корекція особистості дітей, які зазнали насильства в сім'ї: навчально-методичний посібник. Київ: Міленіум. 2011. 251 с.

7. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція: матеріали доповідей учасників міського семінару «Психолог. Шкільний світ» 2009. № 35. С. 17–23.

8. Максьюм К.В. Індивідуальні особливості основних учасників булінгу підліткового віку в шкільному середовищі. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Вип. 23. С. 157–167

9. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. *Методичні рекомендації. Серія: На допомогу вчителю*. Київ. 2011. № 4. С. 34

10. Миронюк Т., Запорожець А. Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин: визначення та протидія. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16) С. 275–284

REFERENCES:

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu [About modification of some legislative acts of Ukraine concerning counteraction to bullying]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> [in Ukrainian].

2. Olweus, D. (1993) *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden. [in English].

3. Lushpai, L.I. (2013) Shkilnyi bulinh yak riznovyd suspilnoi ahresii. [School bullying as a kind of social aggression]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiia". Seria Filolohichna – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philological*, 33, 85–93. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf [in Ukrainian].

4. Sydoruk, I.I. (2015) Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema. [Bullying as an urgent socio-pedagogical problem] *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seria: Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University. Series: Pedagogical sciences*, 1(302), 169–173 [in Ukrainian].

5. Chepy, M.-L.A. (2010) *Ukrainska psykholohichna terminolohiia [Ukrainian psychological terminology]. Dictionary-reference*. Kyiv: DP Inform.-analit. ahentstvo [in Ukrainian].

6. Maksymova, L.S. (2011) *Psykholohichna korektsiia osobystosti ditei, yaki zaznali nasylstva v sim'i [Psychological correction of the personality of children who have experienced domestic violence] Training manual*. Kyiv: Milenium. 2011. 251 [in Ukrainian].

7. Khomenko, H. (2009). Ahresyvnist pidlitkiv: prychny, profilaktyka, korektsiia [Adolescent aggression: causes, prevention, correction]. Proceedings from participants of the city seminar "Psychologist. School world". 35. 17–23. [in Ukrainian].

8. Maksom, K.V. (2017) *Indyvidualni osoblyvosti osnovnykh uchasnykiv bulinhu pidlitkovoho viku v shkilnomu seredovyshchi. [Individual features of the main participants in adolescent bullying in the school environment]. Aktualni problemy psykholohii – Current problems of psychology*, 23. 157–167 [in Ukrainian].

9. Naidonova, L.A. (2011). *Kiberbulinh abo ahresiia v interneti: sposoby rozpiznannia i zakhyst dytyny [Cyberbullying or aggression on the Internet: ways to recognize and protect the child]. Metodychni rekomendatsii. Seria: Na dopomohu vchyteliu. – Guidelines. Series: To help the teacher*, 4, 34 in Ukrainian].

10. Myroniuk, T., Zaporozhets, A. (2018). *Kiberbulinh v Ukraini – sotsialno nebezpechne yavyshe chy zlochyn: vyznachennia ta protydiia [Cyberbullying in Ukraine – a socially dangerous phenomenon or crime: definition and counteraction: identification and counteraction]. Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(16), 275–284 [in Ukrainian].

УДК 37.091.313:37.07

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.5>

Олена НЕЗБРИЦЬКА

аспірантка кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-5924-2405

Бібліографічний опис статті: Незбрицька, О. (2021) Управління соціальними проектами у сфері освіти. *Humanitas*, 2, 30–35, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.5>

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ПРОЄКТАМИ У СФЕРІ ОСВІТИ

У статті розглянуто питання впровадження соціальних проєктів, які мають важливе значення для забезпечення розвитку регіонів, оскільки сприяють вирішенню ряду соціальних, економічних, матеріальних та духовних потреб населення. Стаття актуалізує питання передумов застосування проєкту в педагогіці, його комплексний характер, можливість охоплення такою формою роботи широкого спектру різноманітних завдань, дій, а також включення різних фахівців гуманітарного знання, створення тимчасових колективів для виконання поставлених завдань та реалізації визначених цілей, що потребують злагожденості й психологічного комфорту. На підставі такого аналізу соціально-педагогічний проєкт розглядається як інноваційна форма організації освітнього середовища, в основі якого лежить комплексний характер діяльності тимчасового колективу спеціалістів в умовах активної взаємодії з оточуючим середовищем. Такі проєкти спрямовані на виконання конкретно обґрунтованої мети та визначеного кінцевого результату (змін), плану конкретних дій, обмежених конкретним проміжком часу та матеріально-фінансовими ресурсами. Розглянуто особливості організації освітнього середовища у цільовій Програмі розвитку столичної освіти. Управління освітніми проєктами на регіональному рівні сприяє концентрації зусиль, потенційно здатних до творчої пошукової діяльності освітян для прориву на стратегічно важливих напрямках столичної освіти. У висновку слідє розглядати управління освітніми проєктами як розробку (проєктування) ідеальної моделі системи управління, де сконцентровані її пріоритетні напрями.

Ключові слова: проєкт, соціальний проєкт, соціальна діяльність, управління проєктами, проєктна діяльність, педагогічний проєкт, освітнє середовище, система управління, сфера освіти.

Olena NEZBRYTSKA

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-5924-2405

Tocitethisarticle: Nezbytska, O. (2021) Upravlinniasotsialnymyproiektamyusferiosvity [Management of social educational projects]. *Humanitas*, 2, 30–35, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.5>

MANAGEMENT OF SOCIAL EDUCATIONAL PROJECTS

The article considers the implementation of social projects that are important for the development of regions, as they contribute to addressing a number of social, economic, material and spiritual needs of the population. The article highlights the prerequisites for the application of the project in pedagogy, its complex nature, the possibility of covering this form of work a wide range of different tasks, actions, as well as the inclusion of various humanities professionals, the creation of temporary teams to perform tasks and achieve certain goals comfort. Based on this analysis, the socio-pedagogical project is considered as an innovative form of organization of the educational environment, which is based on the complex nature of the temporary team of specialists in terms of active interaction with the environment. Such projects are aimed at fulfilling a specifically justified goal and a certain end result (changes), a plan of specific actions, limited to a specific period of time and material and financial resources. The peculiarities of the organization of the educational environment in the target Program of development of the capital education are considered. Management of educational projects at the regional level contributes to the concentration of efforts potentially capable of creative search activities of educators to break through in strategically important areas of the capital's education. In conclusion, it is necessary to consider the management of educational projects as the development (design) of an ideal model of management system, where its priority areas are concentrated.

Key words: project, social project, social activity, project management, project activity, pedagogical project, educational environment, management system, sphere of education.

Постановка проблеми. Поняття «проект» в останні роки активно увійшло у практику освіти. Воно виступає як у ролі ефективного методу навчання учнів, так і в якості форми організації інноваційно-розвивального освітнього середовища навчального закладу чи всієї регіональної системи освіти.

У наш час освітньому процесу закладів загальної середньої освіти приділяється достатня увага, тому що освітній потенціал країни є одним з чинників розвитку національної економіки. На сучасному етапі реформування освітньої галузі важливого значення набуває саме процес удосконалення управлінської діяльності та методичного супроводу розвитку управління проектами, оскільки проекти увійшли у практику управління освітнім процесом як найбільш ефективний інструмент формування дослідницької компетентності учнів та розвитку ефективності навчально-пізнавальної діяльності. Процес управління проектами у закладі загальної середньої освіти достатньо складний. Якщо керівник закладу освіти не приділяє належної уваги управлінню проектами, він не зможе оцінити, яку користь приносять проекти для підвищення якості освітнього процесу. На сьогодні управління проектами достатньо досліджено у сфері економіки, а також частково в освіті. Однак актуальність цього напрямку управління не зменшується.

Розвиток та поява соціальних проектів були зумовлені суспільними потребами населення регіонів в багатьох країнах світу, в тому числі в Україні. Проте суттєве значення у їх виникненні, на нашу думку, має насамперед спроможність держави та представників державної влади на місцях забезпечити та стимулювати розробку таких проектів, що з часом призводить до удосконалення самої сутності, значення таких проектів, цільової спрямованості. Така спроможність державної влади проявляється насамперед у можливості фінансувати проекти, залучати донорів та міжнародні організації до виділення коштів, закладати певну частку видатків на проекти у державному бюджеті та місцевих бюджетах тощо. Тобто важливе значення у виникненні та розвитку соціальних проектів у різних країнах та регіонах відігравали організаційно-фінансові механізми забезпечення реалізації соціальних проектів.

Аналіз останніх публікацій. Проектна діяльність стала актуальним об'єктом досліджень багатьох науковців, серед вітчизняних учених: О. Алейнікова, О. Боднар, В. Бондар, Л. Ващенко, І. Мазур, В. Маслов, І. Підласий, З. Рябова, А. Цимбалару та інші досліджували питання управління проектами.

Поняття проект має достатньо багато трактувань в освітньому менеджменті. Спільною характеристикою усіх визначень є те, що це поняття пов'язане з процесом створення якогось продукту через деталізований план, в якому прописані усі системні характеристики управління проектом.

В українській педагогіці термін управління педагогічним проектом з'явилося в останнє десятиліття внаслідок розповсюдження міжнародних освітніх проектів. Питання управління проектами висвітлюється у багатьох фахових виданнях. Серед фундаментальних розробок особливої уваги заслуговує навчальний посібник І. Підласого, в якому розкривається питання педагогічної діагностики проектів [9, с. 210].

Проект повинен мати чітку мету. Ціль проекту завжди є вирішення проблеми, але в кожному проекті проблема буде інакшою, неповторною.

Л. Ващенко зазначає, що управління педагогічним проектом є процесом цілеспрямованих змін, які відбуваються заздалегідь визначеними параметрами (цілі, завдання, людські та фінансові ресурси тощо, необхідна послідовність таких змін [4, с. 20].

Метою статті є аналіз стану управління освітніми проектами, оцінка стану розробки та реалізації соціальних проектів в освітній сфері на прикладі закладів освіти.

Опис основного матеріалу дослідження. Передумовами застосування проекту в педагогіці є саме його комплексний характер, тобто можливість охоплення такою формою роботи широкого спектру різноманітних завдань, дій тощо, а також включення різних фахівців гуманітарного знання, створення тимчасових колективів для виконання поставлених завдань та реалізації визначених цілей, що потребують злагодженості й психологічного комфорту. На підставі такого аналізу соціально-педагогічний проект необхідно розглядати як інноваційну форму організації освітнього середовища, в основі якого лежить комплексний характер

діяльності тимчасового колективу спеціалістів в умовах активної взаємодії з оточуючим середовищем. Цей проект спрямований на виконання конкретно обґрунтованої мети та визначеного кінцевого результату (змін), плану конкретних дій, обмежених конкретним проміжком часу та матеріально-фінансовими ресурсами.

Відповідно до визначеного трактування поняття «проекту» як соціально-педагогічної категорії, що передбачає комплексний підхід у досягненні певних результатів (змін), окремого аналізу потребує вирішення питання управління проектами на різних рівнях освітньої ієрархії. За таких умов будемо розглядати систему управління освітніми проектами як своєрідну структуру (або ідеальну модель), що віддзеркалює пріоритетні напрямки, ознаки, характеристики майбутньої системи управління.

В українській педагогічній практиці явище проекту (а, отже, і управління освітніми проектами) з'явилося в останнє десятиліття внаслідок поширення мережі інституцій громадського спрямування, метою діяльності яких стало розповсюдження міжнародних освітніх проектів. Набутий за цей час вітчизняний досвід проектної форми організації освітнього середовища (чи окремих її процесів) так і не став предметом вивчення та узагальнення на науково-теоретичному рівні. Лише окремі питання управління проектами висвітлювалися у фахових виданнях, на шпальтах української періодики. Серед фундаментальних робіт особливої уваги заслуговує навчальний посібник І. Підласого, в якому акцентована увага на предметі педагогічної діагностики, методах логічного аналізу й експертної оцінки діяльності вчителя, прогнозування її наслідків. Однак поняття «педагогічний проект» не досліджується в роботі вченого, а лише згадується в роботі вченого у контексті необхідності його експертизи «на стадії задуму та діагностування, коли йдеться про реальний процес» [4].

Натомість, у 90-ті роки минулого століття, коли на теренах української педагогічної практики розширилася сфера застосування освітніх проектів, їхнього зв'язку з зовнішнім середовищем, окремими соціальними групами, а основний наголос в їх реалізації був зроблений на технічні нововведення, виникла потреба нового осмислення педагогічних проектів та способів управління ними. Методологія управління освітніми проектами поповнилася новим прин-

ципом – «принципом успіху», введення якого потребували постійні ситуації невизначеності, що супроводжували процеси реалізації проектів. Сама ситуація невизначеності стала характерною ознакою реальної практики, її наявність створює конфлікти при плануванні. Тому кожного разу виникає необхідність перегляду основного плану, його узгодження з кінцевими результатами, тобто з результатами успіху. З точки зору управління освітніми проектами, викладений підхід щодо основного планування потребує від колективу фахівців, які працюють над реалізацією проекту, надзвичайної мобільності в реакціях на будь-які зовнішні та внутрішні зміни.

Враховуючи новітні підходи у практиці проектної діяльності, необхідно розглядати управління освітніми проектами як розробку (проекткування) ідеальної моделі системи управління, де сконцентровані її пріоритетні напрями (чи основні характеристики). На користь такого підходу свідчать переваги, що практично задекларували свої можливості:

- мобільність реагування на зміни навколишнього середовища (досягнення у галузі інформаційних технологій, орієнтація на суб'єкт-суб'єктні взаємодії в освітньому процесі, ідеологічні зміни в суспільстві як потреба перегляду змістовного компоненту навчання тощо);
- концентрація зусиль професійно активних фахівців різних галузей наукового і практичного знання для одночасного «прориву» (досягнення оптимальних результатів) у пріоритетних напрямках;

- підвищення рівня особистої відповідальності кожного члена тимчасового колективу за досягненні результати;

- залучення та розподіл матеріально-технічних та фінансових ресурсів безпосередньо при реалізації окремого проекту.

Однак подібна цілісність в розробці та організації процесу управління освітніми проектами можлива лише за таких умов:

- злагодженої організації всіх ланок системи управління, зведення до мінімуму імпровізаційних моментів;
- наявності даних щодо аналізу існуючого стану соціально-педагогічної проблеми;
- володіння новітніми технологіями управління, що відповідають специфічним вимогам проекту;

- підготовки керівників проектів та спеціалістів, здатних забезпечити оптимальний рівень досягнень;

- інформаційної забезпеченості учасників проектної діяльності;

- створення системи заходів для поширення практики проектної організації освітнього середовища.

Враховуючи той факт, що управління педагогічними проектами є процесом цілеспрямованих змін, що відбуваються за задалегідь визначеними параметрами (цілі, завдання, терміни, людські та фінансові ресурси і т. ін.), необхідна відповідна послідовність впровадження таких змін. Ці елементи послідовності представляють собою етапи управлінських дій:

- передпроектний – передбачає вивчення та аналіз існуючого стану об'єкту, що потребує змін;

- власне проект – визначає основні ідеї, мету, низку заходів, терміни реалізації, критерії змін, механізми вивчення ефективності, фазове, матеріально-технічне та фінансове забезпечення;

- планування (відоме в теорії менеджменту як сіткове планування) – передбачає розробку плану роботи поетапно: місячний, семестровий, річний план;

- моніторинг якості проекту – ставить за мету розробку та організацію системи вивчення його поточних результатів, математично-графічного оформлення, аналізу динаміки змін;

- постпроектний (заклучний) – націлений на поширення набутого інноваційного досвіду та прогнозування.

Водночас потребує уточнення погляд на організацію управління освітніми проектами як такої, що створює комфортні умови для спільної діяльності різних спеціалістів. Тому особливий акцент необхідно ставити на таку систему управління, яка буде враховувати не лише окремі чинники (фінансові, матеріально-технічні, інформаційні, людські), але й на їх інтегративну взаємодію.

Розуміючи потребу у розвитку та вдосконаленню реалізації соціальних проектів в Україні на разі запропоновано законопроект «Про соціальне забезпечення», який визначає, що **соціальний проект** – комплекс взаємопов'язаних за термінами, ресурсами та виконавцями заходів, спрямованих на розв'язання однієї з задач

цільової соціальної програми або локального завдання, що має самостійне соціальне значення [13].

Практичним прикладом проектної форми організації освітнього середовища може служити цільова Програма розвитку освіти м. Києва «Столична освіта, 2001–2005 рр.» Особливість цієї програми полягає в тому, що вона вперше в педагогічній теорії та практиці в умовах мегаполісу започатковує умови для здійснення модернізації освітніх процесів і структур одночасно у декількох напрямках (Програма розвитку столичної освіти складається з 32 проектів, а отже, із 32 напрямків). Це відбувається на основі впровадження проектної форми організації управління процесами стратегічно важливих напрямків діяльності Головного управління освіти і науки. Форма проекту дала змогу відповідно до кожної ідеї розробити модель-концепцію, цілісність якої забезпечити статистичні дані про стан регіональної освіти, обґрунтувати цільові перспективи, визначити коло заходів, необхідних для реалізації мети. Для оптимального досягнення цілей кожен із проектів поставив низку пропозицій до законодавчої та виконавчої влади.

Так, у межах реалізації проекту «Педагогічний експеримент» (автор Л. Ващенко) передбачається:

- забезпечити науково-організаційний супровід інноваційних педагогічних програм;

- створити систему підготовки освітян-практиків до інноваційної педагогічної діяльності;

- розширити мережу навчальних закладів інноваційного типу діяльності.

Основними шляхами реалізації проекту стало створення інформаційного середовища в регіоні шляхом організації семінарів-презентацій, «круглих столів», установчих конференцій, науково-практичних сесій, видання науково-методичного щорічника «Педагогічні новації столичної освіти: теорія і практика», спецвипусків, присвячених позитивним результатам інноваційного педагогічного досвіду, а також випуску журналу науково-популярних діалогів про освіту «DIX». Це активізувало освітян-практиків щодо пошуку нових перспектив розвитку свого навчального закладу, педагогічного колективу, власного професійного зростання.

Основні проблеми у проекті подані у формі пропозицій до органів законодавчої та виконавчої влади, зокрема, це надання статусу «вчитель-дослідник» тим освітянам, які здійснюють інноваційну педагогічну діяльність, з їх подальшою матеріальною підтримкою; цільове фінансування інноваційного напрямку діяльності системи освіти регіону. Відтак, управління освітніми проектами на регіональному рівні сприяло концентрації зусиль, потенційно здатних до творчої пошукової діяльності освітян для прориву на стратегічно важливих напрямках столичної освіти.

Локальний приклад використання проектної форми організації освітнього середовища подано у програмах розвитку Гімназії № 191 ім. П. Тичини (м. Київ), де автори (Дроздович Н., Павленко О., Ващенко Л.) у своїй розробці спираються на практичний досвід педагогічного колективу, об'єднавши декілька проектів спільною ідеєю розвитку навчального закладу, а також гімназії «Києво-Могилянський колегіум» (м. Київ, автори – Ковальчук О., Устинова В., Ващенко Л.) об'єднали в окремі проекти пріоритетні напрямки діяльності творчих педагогічних груп.

Соціальні проекти на сьогодні відіграють суттєву роль в розвитку регіонів, адже: дозволяють налагодити та удосконалювати партнерські стосунки між державним, приватним,

громадським секторами, створюють основу для співробітництва, утворення кластерів, обміну досвідом та навчання; сприяють поступовому розвитку громадських організацій, зокрема бібліотек, дитячих гуртків, тощо; забезпечують покращення переробки та сортування сміття, відходів, пластику тощо; сприяють покращенню функціонування медичних закладів, наукових та освітніх закладів, дошкільних та шкільних, культурних закладів шляхом фінансування в оновлення їх інфраструктури; покращується кооперація між основними зацікавленими сторонами, створюються довірчі відносини, визначається пріоритетність програм та проектів [6].

Висновки. Таким чином, ідея проекту в освіті викликана кардинальними потребами змін у педагогічній практиці та теорії в напрямку формування інноваційно-розвивального середовища в освіті. Враховуючи новітні підходи у практиці проектної діяльності, необхідно розглядати управління освітніми проектами як розробку (проектування) ідеальної моделі системи управління, де сконцентровані її пріоритетні напрями (чи основні характеристики). На сьогодні соціальні проекти забезпечують культурний, соціальний, економічний, освітній розвиток регіонів, покращують інфраструктуру та життєдіяльність населення в цілому, забезпечують реалізацію потреб певних соціальних верств населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алейнікова О.В. Управління проектами: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / за ред. С. Чернова, В. Воронкової. Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2015. С. 95–116.
2. Боднар О.С. Аналітика та експертиза в освіті: проблеми, тенденції, можливі рішення. Нові технології навчання: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. Київ, 2012. Вип. 74. С. 167–175.
3. Бредіхін В.М., Тарасенко С.І. Управління проектами: проблеми та перспективи. *Молодий вчений*. 2017. № 4.4. С. 9–12.
4. Ващенко Л.М. Управління освітніми проектами. Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: практико зорієнт. зб. Київ : Департамент, 2003. С. 34. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1411/> (дата звернення: 09.03.2021).
5. Довгань Л.Є. Управління проектами: навчальний посібник. Київ : КПШ ім. Ігоря Сікорського, 2017. 420 с.
6. Драгомирецька Н.М. Методологія соціального проектування: сучасна світова практика *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. Вип. 3 (спец. вип.). С. 53–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2015_3%28spets.
7. Заруба Н.А. Управління проектами в освіті: особливості закордонного та вітчизняного досвіду. № 3 (31). 2018. С. 15–27.
8. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г. Управление проектами: учебное пособие. 2-е изд. Москва : Омега-Л, 2004. 664 с.
9. Маслов В.І., Боднар О.С., Гораш К.В. *Наукові основи та технології компетентного управління загальноосвітнім навчальним закладом*: монографія. Тернопіль : Крок, 2012. 320 с.
10. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2004. 616 с.
11. Проектний менеджмент для інноваційного розвитку освітніх організацій України: навчальний посібник / З.В. Рябова, А.Б. Єрмоленко, Т.А. Махиня та ін.; за заг. ред. академіка В.В. Олійника, маг. Ф. Фреха; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти»; Культур Контакт Австрія. Київ, 2016. 118 с.

12. Фесенко Т.Г. Управління проектами: теорія та практика виконання проектних дій: навчальний посібник. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків : ХНАМГ, 2012. 181 с.

13. Цимбалару А. Педагогічне проектування. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.

14. Чернета С.Ю., Незбрицька О.В. Підходи до визначення сутності поняття «соціальний проект»: науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. *Серія II. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Випуск 24 (I том): збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. С. 228–236.

REFERENCES:

1. Aleinikova, O.V., Chernov S., & Voronkova V. (2015). *Upravlinnia proiektamy: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid [Project management: domestic and foreign experience]*. Zaporizhzhia: RVV ZDIA [in Ukrainian].

2. Bodnar, O.S. (2012). Analitika ta ekspertyza v osviti: problemy, tendentsii, mozhlyvi rishennia [Analytics and expertise in education: problems, trends, possible solutions]. *Novi tekhnologii navchannia: Instytut innovatsiinykh tekhnologii i zmistu osvity – New learning technologies: Institute of Innovative Technologies and Educational Content*, 74, 167–175 [in Ukrainian].

3. Bredikhin, V.M., Tarasenko, S.I. (2017). Upravlinnia proiektamy: problemy ta perspektyvy [Project management: problems and prospects]. *Molodyi vchenyi*, 9–12 [in Ukrainian].

4. Vashchenko, L.M. (2003). *Upravlinnia osvity proiektamy. Metod proektiv: tradytsii, perspektyvy, zhyttievi rezultaty [Educational project management. Project method: traditions, perspectives, life results]*. Kyiv, Departament [in Ukrainian].

5. Dovhan, L.Ie. (2017). *Upravlinnia proiektamy [Project management]*. Kyiv. KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].

6. Drahomyretska, N.M. (2015). Metodolohiia sotsialnoho proektuvannia: suchasna svitova praktyka [Methodology of social design: modern world practice]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 3 (spets. vyp.), 53–59 [in Ukrainian].

7. Zaruba, N.A. (2018). *Upravlinnia proiektamy v osviti: osoblyvosti zakordonnoho ta vitchyznianoho dosvidu [Project management in education: features of foreign and domestic experience]*, 3 (31), 15–27 [in Ukrainian].

8. Mazur, Y.Y., Shapyro, V.D., & Olderohhe, N.H. (2004). *Upravlenie proektami [Project management]*. (part 2). Moscow: Omeha-L [in Russian].

9. Maslov, V.I., Bodnar, O.S., & Horash K.V. (2012). *Naukovi osnovy ta tekhnologii kompetentnoho upravlinnia zahalnoosvitnim navchalnym zakladom [Scientific bases and technologies of competent management of a general educational institution]*. Ternopil: Krok [in Ukrainian].

10. Pidlasyi, I.P. (2004). *Praktychna pedahohika abo try tekhnologii [Practical pedagogy or three technologies]*. *Interaktyvnyi pidruchnyk dlia pedahohiv rynkovoï systemy osvity – An interactive textbook for teachers of the market education system*. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo» [in Ukrainian].

11. Riabova, Z.V., Yermolenko, A.B., & Makhynia T.A. et al. (2016). *Proiektnyi menedzhment dlia innovatsiinoho rozvytku osvity orhanizatsii Ukrainy [Project management for innovative development of educational organizations of Ukraine]*. V.V. Oliinyk (Ed.). Kyiv, NAPN Ukrainy, DVNZ «Un-t menedzh. osvity»; Kultur Kontakt Avstriia [in Ukrainian].

12. Fesenko, T.H. (2012). *Upravlinnia proiektamy: teoriia ta praktyka vykonannia proiektnykh dii [Project management: theory and practice of project actions]*. Khark. nats. akad. misk. hosp-va. Kharkiv: KhNAMH [in Ukrainian].

13. Tsymbalaru, A. (2009). *Pedahohichne proektuvannia [Pedagogical design]*. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].

14. Cherneta, S.Yu., Nezbrystka, O.V. (2018). Pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia «sotsialnyi proekt» [Approaches to defining the essence of the concept of «social project»]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii II. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika – Scientific journal of NPU named after M.P. Drahomanov. Series II. Social work. Social pedagogy*, 228–236 [in Ukrainian].

УДК 316.35364-056.24

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.6>

Валерій ПЕТРОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Бібліографічний опис статті: Петрович, В. (2021) Групи взаємодопомоги батьків дітей із інвалідністю як складова соціальної підтримки в громаді. *Humanitas*, 2, 36–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.6>

ГРУПИ ВЗАЄМОДОПОМОГИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ В ГРОМАДІ

У статті розкрито феномен діяльності груп взаємодопомоги (самопомоги) як додаткового ресурсу отримання соціальної підтримки для батьків дітей із інвалідністю. Узагальнено наукові праці, в яких висвітлюється діяльність цих добровільних об'єднань. Наведена класифікація груп взаємодопомоги відповідно до напрямів соціальної сфери, де їх діяльність є ефективною та доцільною.

Визначено механізми створення та функціонування цих об'єднань, окреслено ролі соціального працівника під час супроводу діяльності групи самопомоги. Охарактеризовано та узагальнено практичний досвід роботи груп взаємодопомоги на прикладі діяльності подібних батьківських спільнот при сервісних громадських організаціях Волинської області. Представлено результати анкетного опитування, проведеного в спільноті батьків дітей із інвалідністю внаслідок дитячого церебрального паралічу. Окреслено та проаналізовано переваги та перешкоди, з якими можуть стикнутися учасники цих об'єднань. Запропоновано деякі практичні рекомендації для керівників громадських організацій та працівників соціальних агенцій щодо ініціювання та підтримки діяльності відповідних об'єднань, які допоможуть ефективно впроваджувати зміни в громаді, досягаючи значних результатів.

Ключові слова: групи взаємодопомоги (самопомоги), діти з інвалідністю, самокерована діяльність, соціальна підтримка.

Valeriy PETROVYCH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

To cite this article: Petrovych, V. (2021) Hrupy vzaiemodopomohy batkiv ditei iz invalidnistiu yak skladova sotsialnoi pidtrymky v hromadi [Mutual help groups for parents with children with special needs as a component of community social support]. *Humanitas*, 2, 36–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.6>

MUTUAL HELP GROUPS FOR PARENTS WITH CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AS A COMPONENT OF COMMUNITY SOCIAL SUPPORT

The article highlights the phenomenon of the activity of mutual help (self-help) groups as an additional resource for obtaining social support for parents of children with special needs. The author summarizes scientific researches on the activity of the mentioned volunteering unions. The article presents the classification of the mutual help groups according to the social sphere directions where such activity is effective and appropriate.

The research defines the mechanism of creation and functioning of such unions and describes the roles of a social worker accompanying the activity of a self-help group. Hands-on experience of mutual support groups is characterized and generalized as a case study of the similar parent communities within service public organizations in Volyn region. The article presents the results of questionnaire surveys conducted in the community of the parents of children with cerebral palsy. Advantages and obstacles faced by the members of such groups are defined and analysed. Practical recommendations for the leaders of such public organizations and workers of social agencies pointed out in the article will help initiate and support the activity of the corresponding unions and communities allowing the last to implement effective changes in the community and achieve meaningful results.

Key words: mutual help (self-help) groups, children with special needs, self-directed activity, social support.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема здійснення соціальної підтримки дітей із інвалідністю та їх батьків, залишається актуальною та посідає важливе місце в дослідженнях із соціальної роботи [7; 8]. Закони України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006 р.), «Про соціальні послуги» (2019 р.) дають поштовх для створення необхідних умов для повноцінного життя людей із інвалідністю та членів їх родин. Актуальність вивчення проблеми надання соціальної підтримки особам із інвалідністю в громаді зумовлена неможливістю вирішення її лише в рамках медикаментозного лікування чи реабілітаційних заходів. Однією з проблем, з якою зіштовхуються сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю, може бути також неприйняття людей з інвалідністю повноцінними членами суспільства, упередженість і стереотипність у ставленні до них з боку деяких представників суспільства, а також перенесення стереотипності і на родичів людей з інвалідністю. Ситуацію ускладнює психологічне та моральне перевантаження батьків, їх виражена тривога та неспокій, викликані інвалідністю дитини, нездатність адекватно протистояти нерозумінню і навіть ворожості з боку оточуючих. Часто у такої родини порушується взаємодія із соціальним оточенням; коло спілкування становлять лише близькі родичі, рідше – медичні працівники, фахівці із соціальної роботи [8, с. 165]. На нашу думку, дієвим засобом, що знімає почуття зовнішньої (соціальної) та внутрішньої (особистісної, душевної) ізоляції можуть стати групи взаємодопомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні та вітчизняні дослідники Т. Боркман, Н. Бондаренко, Л. Гриценко, Н. Заверико, Дж. Раппапорт, Дж. Уїлсон, К. Хамфріс наголошують на важливості груп взаємодопомоги (самопомоги) як альтернативного джерела соціальної підтримки в громаді, яке може компенсувати недоліки природних мереж допомоги через принципи рівної взаємності, дотримання рівності статусу всіх членів групи як основної риси діяльності груп взаємодопомоги (самопомоги). Крім того, визначальним для існування такого роду взаємної допомоги є володіння «знанням, яке приніс власний досвід», що суттєво відрізняється від професійних

знань надавачів послуг [1; 3; 4; 5]. Ф. Сілверман спільним для всіх груп взаємодопомоги вважає надання взаємної підтримки членами групи одне одному, обмін інформацією, що дає змогу знайти шляхи виживання у складній ситуації, освоїти копінг-стратегії. Групи взаємодопомоги фундаментально базуються на ідеї, що люди зі схожим досвідом проблем можуть запропонувати найкращу інформацію, яка стосується цих функцій [6, с. 161].

У вітчизняному виданні «Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи» дослідниця Л. Гриценко розкриває особливості функціонування груп підтримки та груп взаємодопомоги, показує специфіку взаємодії учасників діалогу за принципом «рівний-рівному», а також дає авторські рекомендації щодо створення та підтримки діяльності групи взаємодопомоги.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Для соціальної сфери сучасного українського суспільства характерні деякі нові тенденції у використанні ресурсів і потенціалу територіальних громад. До таких інновацій належить і діяльність організацій самопомоги чи взаємодопомоги. У США, Великій Британії, інших розвинених країнах Західної Європи склалася відпрацьована десятиліттями система створення та функціонування об'єднань подібного типу та професійного супроводу груп самопомоги соціальними працівниками, особливо на початку їхнього функціонування. Групи взаємодопомоги є важливою частиною мережі ресурсів у громаді, які працівники соціальної сфери використовують у роботі з клієнтами, оскільки завдяки цьому без особливих зусиль та витрат з боку держави, бюджетних асигнувань вирішується чимало соціальних проблем.

У процесі створення систем соціальної підтримки в громаді осіб/дітей із інвалідністю та членів їх родин потрібно вивчити та використовувати досвід супроводу фахівцями соціальної сфери різного відомчого підпорядкування груп взаємодопомоги (самопомоги) в країнах-лідерах у цій сфері.

Групи взаємодопомоги (самопомоги) – це добровільні об'єднання людей, котрі мають спільні потреби чи проблеми, зустрічаються протягом тривалого часу з метою взаємопідтримки, обміну інформацією та ресурсами,

що можуть бути корисними для вирішення їх проблем [4, с. 126]. У групах взаємодопомоги є багато спільного з групами підтримки, але є й відмінності. Головна відмінність полягає в тому, що групи взаємодопомоги базуються на відповідальності за функціонування групи й активній участі людей, що живуть у проблемній ситуації (захворювання, ВІЛ, складний життєвий період). Це дає їм можливість активізувати власні ресурси, розвивати здібності, вирішувати проблеми, контролювати своє життя. В групі ж підтримки відповідальність за організацію й проведення зустрічей покладена не на учасника групи, а на фахівця [3, с. 121].

З огляду на те, що підтримка в таких групах носить взаємний характер, частіше їх називають «групами взаємодопомоги», щоб уникнути плутанини з поняттям «самодопомога» в його первинному значенні (опанування власним станом, ситуацією, проблемами, надання допомоги самому собі), що може й не вимагати присутності іншого. Але термін «група самопомоги», що прийшов у нашу мову як калька з англійської мови (“self-help groups”), широко застосовується і навіть має власну усталену абревіатуру (ГСД). Тому обидві назви сьогодні використовуються паралельно як рівнозначні [3, с. 122].

Вітчизняний та зарубіжний досвід показує, що групи взаємодопомоги/ групи підтримки можуть діяти у багатьох напрямках соціальної сфери. Зокрема, виходячи з класифікацій британського фахівця А. Брауна та українських дослідниць Л. Гриценок та Н. Заверико, можна виділити такі з них:

– у сфері *фізичного здоров'я* засновуються групи, метою яких є задоволення потреб людей, що мають певні проблеми, пов'язані з власним здоров'ям чи доглядом за хворими родичами;

– *емоційного та психічного здоров'я* – групи для осіб, хворих на психічні розлади, групи дівчат-підлітків і жінок, котрі зазнали сексуального насильства;

– для людей, пригнічених *важкими умовами життя* і негараздами;

– «*пов'язаної долі*» або *групи для членів сімей, у котрих є особливі соціальні потреби* із-за того, що в них перебувають діти (чи брати і сестри) з психофізичними відхиленнями; діти розлучених батьків, матері дітей, які стали жертвами психічного, фізичного чи сексуаль-

ного насилля; близькі родичі осіб із проблемами ресоціалізації, залежностями тощо;

– *корекції поведінки*, коли групи є активним засобом впливу на людей з різними видами залежностей, зокрема алкогольною чи наркотичною, чи девіантною поведінкою з метою зміни способу їх мислення через використання методу усвідомленого життєвого вибору;

– *життєвих змін та пристосування до них*, коли в людини змінився соціальний і професійний статус внаслідок початку трудової кар'єри чи звільнення з роботи, виходу на пенсію, зміни місця проживання із-за природних чи техногенних катастроф, вимушеного перетворення в біженців, внутрішньо переміщених осіб, а також розладів у сімейному житті (розлучень), звільнення з місць позбавлення волі і т. д.;

– *просвітницько-дозвілєві групи*, чия діяльність спрямована на набуття життєвих і соціальних вмінь та навичок, просвітницьку роботу, проходження превентивного соціального навчання, організацію дозвілля;

– *організації групового життя*, зокрема в повсякденній діяльності відділень денного перебування територіальних центрів по обслуговуванню пенсіонерів та одиноких громадян чи будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб із інвалідністю [2, с. 55–57; 3, с. 138].

Групи взаємодопомоги – це частково формалізовані організації непрофесіоналів, об'єднаних спільною метою заради блага кожного члена групи. Такі групи – це своєрідний розмовний гурток за участю певної кількості осіб (6–20 учасників), яких об'єднує бажання взаємно надавати й отримувати підтримку, щоб спільно долати власну проблему. Самодопомога по суті є «егоїстичною», адже люди завдяки взаємній підтримці рятують насамперед самих себе.

За визначенням Рези Малецької, участь у подібних групах спрямована на досягнення таких цілей: вихід із ізоляції і фрустрації; набуття впевненості; отримання необхідної інформації; можливість обговорення своїх проблем, в тому числі і з сім'єю та друзями; пошук товаришів, які розуміють твоє переживання і твоє горе; навчання з використанням знань та досвіду інших; віднаходження підтримки і надії на покращання свого стану; вивчення себе за допомогою інших [7, с. 139].

Засадничими ідеями для функціонування групи взаємодопомоги (самопомоги), на нашу думку, є такі положення:

1. Усі учасники добровільно беруть участь у групі й мають однакові права.

2. Кожен учасник бере участь для того, щоб насамперед допомогти собі, і лише потім – іншим.

3. Напрямок діяльності, тематика та методи роботи групи розробляються самими учасниками.

4. Функціонування груп взаємодопомоги базується на основі участі, активній і безперервній співпраці їхніх членів у вирішенні проблем, обміні знаннями й досвідом та самостійно визначеної відповідальності, зацікавленості й бажання змінити щось у власній ситуації та обмінятися своїм досвідом із людьми, в яких є подібні проблеми.

5. Групу веде фасилітатор – людина, що займається організацією й веденням групових форм роботи. Фасилітатор не «керує групою», не веде учасників за собою, а створює сприятливі умови для природного перебігу зустрічі. Лідери, фасилітатори, взявши на себе відповідальність за роботу групи, залишаються рівними з іншими учасниками, вони також діляться своїми проблемами.

6. Зустрічі мають бути регулярними та відбуватися у визначений час (наприклад, раз на тиждень, щодва тижні або раз на місяць).

7. Анонімність і нерозголошення особистої інформації та всього, що відбувається в групі, третім особам.

8. Ініціативність та відповідальність кожного учасника за самого себе і за те, що відбувається в групі [3, с. 125–127; 4, с. 127].

До явних *переваг* груп взаємодопомоги (самопомоги) відносять:

1. У групі набагато легше змінювати свою поведінку: тут працює принцип «рівний – рівному», оскільки група складається з людей, які мають схожі життєві проблеми, подібні життєві сценарії та спільні життєві цілі.

2. У групі важливий як негативний, так і позитивний досвід учасників: будь-який із них допомагає іншим знайти правильне рішення.

3. Група дає відчуття єдності, впевненості, що ти не один, і що твоя проблема цікавить й інших, оскільки із подібними ситуаціями може зіткнутися в реальному житті будь-хто з учасників.

4. У групі можна знайти розуміння, адже є такі моменти, які можуть бути зрозумілі лише тим, хто мав справу з подібними труднощами.

5. Невелика кількість учасників – для багатьох це реальна можливість перестати боятися говорити про наболіле.

Систематичне проведення груп взаємодопомоги (ГВ) має важливе значення, оскільки:

– участь у ГВ допомагає отримати груповий досвід, який є протидією відчуження (запобігає відчуженню). Людина уникає непродуктивного замикання в собі зі своїми труднощами, оскільки з'ясує, що її проблеми не унікальні, що й інші мають подібні переживання через схожі негаразди;

– участь у ГВ дає можливість батькам чи іншим близьким родичам дитини з інвалідністю усвідомити як очевидні, так і приховані від особистості фактори, що безпосередньо впливають на особливості їхньої поведінки та спілкування.

До цих зовнішніх і внутрішніх факторів насамперед належать: тиск партнерів чи інших членів родини; несприйняття окремими представниками з найближчого оточення, громади; особистісний конформізм тощо. Група взаємодопомоги та стосунки, що формуються під час проведення зустрічей, є відображенням суспільства в мініатюрі й поведінки особистості в умовах групового спілкування, а також демонструють кожному з учасників ті особливості їхньої поведінки, що можуть провокувати виникнення тих чи інших проблем.

– групи взаємодопомоги стають своєрідним «психологічним полігоном», де людина може спробувати поводитися інакше, розширити свій арсенал терпіння чи адекватного емоційного реагування, «приміряти» нові моделі поведінки, які дадуть можливість поліпшити стосунки з дітьми чи дитиною тощо.

Як ми вже зазначали, у сучасних умовах в особливо складному становищі перебувають сім'ї з дітьми з інвалідністю, котрі зазнають тиску від постійного навантаження, часто не отримуючи додаткової енергії та ресурсів від держави та територіальної громади. Фактично, соціальні служби надають переважно матеріальну підтримку дітям із інвалідністю, яка виражається в розподілі гуманітарної допомоги (одягу, продуктів, ліків), виділенні одноразових виплат, допомог чи подарунків на свята, пенсій

по інвалідності та влаштуванні, якщо пощастить, в санаторій чи іншу оздоровчу установу. Соціальні служби, особливо в нинішній трансформаційний період, в основному, зайняті функціями розподілу, а не наданням соціальних послуг в повному обсязі у відповідності до чинних нормативно-законодавчих актів.

Як бачимо, потреба створення додаткового джерела соціальної підтримки осіб із інвалідністю, членів їх родин, яке б доповнювало систему інституціалізованої та родинної підтримки, є очевидною. Тому люди з подібними проблемами, не отримуючи додаткової допомоги і ресурсів у «звичайній» мережі підтримки сім'ї, об'єднуються в групи взаємодопомоги (самопомоги), щоб самим вирішувати свої проблеми, впоратися або пристосуватися до існуючих реалій, відстоювати свої права. На думку деяких авторів, ці групи базуються на ідеї, що батьки часто можуть бути більш обізнаними з проблемами інвалідності своєї дитини, ніж професіонали [3].

Ми вважаємо, що процес взаємодопомоги не повинен бути стихійним, а має бути старанно підготовленим соціальним працівником територіальної громади. Саме тому соціальному працівнику/фахівцю із соціальної роботи, який виступає з ініціативою створення такої групи, слід бути готовим до подолання ряду перешкод, котрі блокують можливості потенційних членів групи зрозуміти один одного і запропонувати допомогу. Це можуть бути власний життєвий досвід кожного з учасників, частина з якого може бути досить деструктивною, це і вироблення в членів групи навичок спільної продуктивної роботи, це і подолання багатьох стереотипів про суть взаємодопомоги. І головне, що повинен зробити фахівець-ініціатор – зародити впевненість в успіхові спільної діяльності [9].

У якості лідерів для груп взаємодопомоги варто відбирати батьків-волонтерів, які мають необхідні позитивні якості і риси: гуманістичне прийняття і розуміння дітей з інвалідністю; інтерес до спілкування з іншими батьками, готовність взяти участь у всіх зустрічах групи, обізнаність у можливих реакціях батьків на інвалідність дитини; готовність допомогти батькам, у яких дитина має інше захворювання, ніж їхня власна дитина. Однак слід пам'ятати, що таких готових лідерів дуже мало, їх слід цілеспрямовано готувати, вони повинні бути

емпатійними і чутливими до потреб інших людей.

Ідея зайнятись проблемами батьків, наданням їм допомоги виникла в автора статті після відвідання і серії зустрічей у Волинській обласній асоціації дітей з інвалідністю «Особлива дитина» (надалі ВОАДІ «Особлива дитина») як із самими дітьми, так і їхніми матерями. У процесі знайомства з роботою цього громадського об'єднання склалося враження, що допомогу слід надавати не лише дітям, а й їхнім матерям і батькам, які, як ніхто, усвідомлюють всю складність захворювання своєї дитини і несуть колосальне навантаження, існують, наче в вигнанні з реального світу. Батьки дитини з порушеннями розвитку часто зосереджуються на хворобі дитини, обмежуючи коло власного спілкування з оточуючими. Нерідко вони змушені залишити роботу, щоб забезпечити постійний догляд. І, як наслідок, – відчуття психологічного дискомфорту, безперспективності, апатії та невпевненості у майбутньому. Адже багатьом із них часом дуже важко здолати мур соціальної ізоляції та відчуження, що обмежується стінами власної кімнати чи квартири. Можна констатувати, що створюється замкнене коло: дорослі соціалізуються не у повній мірі і не можуть навчити цього дитину.

Враховуючи реалії сьогодення, рівень розвитку соціальних послуг в Україні та драматично малу кількість груп взаємодопомоги (самопомоги), які об'єднували б осіб із інвалідністю чи членів їх родин (м. Луцьк також не є виключенням із цих загальноукраїнських тенденцій), було здійснено спробу ініціювання діяльності такої батьківської спільноти як на базі вищезазначеної організації, так і в інших сервісних громадських об'єднаннях подібного спрямування. Зазначимо, що хоча в місті та області функціонує значна кількість громадських організацій психосоціальної та корекційно-реабілітаційної спрямованості, які діють в інтересах людей із інвалідністю, така форма соціальної підтримки як групи взаємодопомоги (самопомоги) ще не стала масовою.

Опишемо та проаналізуємо власний досвід ініціювання створення та фасилітації діяльності подібного батьківського об'єднання.

На нашу думку, лідер, фасилітатор, який ініціює створення групи взаємодопомоги, має бути готовим допомогти членам групи відчути себе

в безпеці, відверто висловити свої почуття, розповісти про проблеми, поділитися своїм досвідом; створити атмосферу, в якій члени групи відчувають підтримку одне одного; допомогти членам групи зрозуміти, що їх об'єднує, а також визнати неминучі відмінності й навчитися долати поточні конфлікти; не дозволяти членам групи відходити від визначеної теми і порушувати правила; дати кожному можливість взяти участь у розмові. Групи взаємодопомоги можуть працювати як із лідером, так і без нього, але знання того, як має працювати група, необхідне всім.

Після проведення опитувань і інтерв'ювання матерів дітей, які входять до ВОАДІ «Особлива дитина», було виявлено ті зміни, які вони відчувають перейшовши у цей статус. Зокрема, це: різкі переми в усіх сферах життя жінок, отримання шоку після народження дитини, матеріальні труднощі, неможливість працювати, якщо дитина дуже хвора, підвищена мотивація стосовно дитини, акцентування особистого життя на потребах дитини, залежність від неї, відчуття депресії, самоти, беззахисності і бажання отримати допомогу, передусім від сім'ї.

Групу взаємодопомоги, діяльність якої ми ініціювали, почали відвідувати близько вісімнадцяти осіб – матерів та батьків дітей із інвалідністю внаслідок дитячого церебрального паралічу у особливо складних виявах. Команда, яка на початках працювала з групою, складалася із декількох професіоналів (соціального педагога-консультанта, психолога, дефектолога) та декількох волонтерів-старшокурсників, членів МГО «Волонтерський клуб м. Луцька». Слід зазначити, що до більшості дітей, чий батьки відвідують засідання групи, прикріплені студенти – волонтери, які навчаються на спеціальності «Соціальна робота» і є членами підрозділу «Старші брати і сестри» названої громадської організації.

Говорячи про склад і розмір групи, ми виходили із того, що ідеальних параметрів (7–9 чоловік) дотримуватись фінансово недоцільно і тому при загальній кількості учасників на кожному із засідань близько 15 чоловік, маючи в розпорядженні і професіоналів, і волонтерів, ми в разі потреби ділилися на малі групи, що дозволяло включати в безпосередню діяльність кожного члена і знижувати небезпеки розколу.

Ми вважаємо, що цілі груп взаємодопомоги можуть варіюватися в залежності від конкрет-

них потреб їх членів. Групи взаємодопомоги можуть бути групами підтримки (хоча деякі вітчизняні дослідники не підтримують цю думку), можуть надавати інформацію, пов'язану з проблемою, можуть бути групами по відстоюванню прав або так чи інакше поєднувати зазначені цілі.

Цільові завдання роботи саме цієї групи взаємодопомоги полягають у сприянні реалізації права на повноцінне життя в громаді як дітей з інвалідністю, так і їх батьків; об'єднання зусилля як користувачів, так і професіоналів та волонтерів при наданні комплексної соціально-психологічної підтримки; пошук засобів для подолання кризових ситуацій (як психологічного, так і організаційного характеру); формування групової згуртованості тощо.

Пріоритети роботи групи полягають у сприянні:

- зростанню можливостей недержавних організацій у сфері представництва та захисту інтересів та надання кращих послуг клієнтам;

- посиленню участі громадян в житті соціуму через формулу «Ми – своїй громаді». Робота групи має стимулювати зростання суспільної активності батьків дітей, підвищувати їх соціальну компетентність, відповідальність один за одного;

- захисту прав таких категорій сімей через здійснення впливу на місцеву владу, виходячи з ініціативами на керівництво сервісної ГО та органи, що приймають відповідні рішення;

- роз'яснювальній роботі задля формування толерантного ставлення до людей, у першу чергу дітей із психофізичними відхиленнями, розвиток гуманного ставлення до них з боку інших членів громади;

- популяризація серед батьківської громадськості діяльності новостворених інклюзивно-ресурсних центрів системи освіти, інших соціальних сервісів територіальної громади тощо.

Перші групові зустрічі розпочалися зі знайомства. Як і при будь-якій груповій зустрічі були спільно вироблені правила існування групи. Звичайно, ці основні правила не могли бути гарантією того, що мало або не мало відбуватися в групі, однак давали учасникам деяке уявлення про головні цінності чи були приводом для втручання фасилітатора в разі несприйнятливої поведінки. Батькам було запропоновано озвучити свої очікування від роботи такої

групи та відповіді на які питання вони хотіли б отримати. Серед очікувань на першому місці стояла юридична консультація, на другому – підтримка. Одна з мам написала про необхідність організації групи, які об'єднує саме жінок, що мають дітей з дитячим церебральним паралічем: *«У моєму житті частіше зустрічаються щасливі люди, я серед них біла ворона, незважаючи на те, що багато хто до мене ставиться добре, я гадаю, що у них до мене просто жалість. Тут всі мами такі ж нещасливі, як і я. Мені хотілося б, щоб у нас було спілкування, завдяки якому ми відчули себе більш впевненішими та щасливішими»*.

Хочемо зазначити, що на перших зустрічах групи жінки мовби чекали від фасилітаторів та волонтерів ініціативи, керівних дій. Однак уже в фазі формування групи, в процесі саморозкриття з'явилась довіра до групи, встановились стосунки з іншими членами групи, учасники самостійно обирали теми, змінювалася поведінка, з'явилося бажання вирішувати проблеми, допомогти, зрозуміти інший досвід і взяти його до відома. Внаслідок проведеного після декількох зустрічей аналізу з'ясувалося, що головною метою відвідання групи для багатьох учасниць є передусім:

- *«бажання дізнатися про досвід інших, можливість поділитися проблемами, отримати підтримку»* - 7 респонденток,
- *«надати підтримку іншим»* – 5 респонденток,
- *«організація відпочинку і зустрічей з друзями»* – 3 респондентки,
- *спільне вирішення задач з одnodумцями* – 3 респондентки, тобто почав домінувати більш конструктивний і прагматичний підхід.

«Враження дуже сильне, коли людина бачить себе очима іншої людини, і бачить себе в іншому світлі, знаходить в собі позитивні якості, які не помічала раніше, це допомагає їй боротись сьогодні, бути сильною. Така група орієнтована на те, щоб віднайти в кожній із нас сили протистояти складним обставинам». Це слова однієї з мам, яка регулярно приходила на засідання.

У групі взаємодопомоги батьків дітей із інвалідністю внаслідок ДЦП – членів ВОАДІ «Особлива дитина», використовуються або ж заплановані наступні *форми групової роботи* й способи допомоги членів групи один одному:

– групові зустрічі з отриманням консультацій від запрошених фахівців;

– обмін інформацією, що стосується конкретної ситуації і базується на власному життєвому досвіді. Вона включає знання, погляди, цінності, котрі можуть допомогти іншим;

– групові дискусії, які можуть виникати в процесі обміну поглядами, ідеями, подолання табу на певні теми, про які не прийнято говорити на широкому загалі;

– проведення вправ на розвиток вміння ефективно спілкуватися, довіряти співрозмовнику, намагатися зрозуміти іншу особу;

– розмови про успіхи, позитивні зрушення, які вдалося досягти дітям, обговорення планів на майбутнє;

– організація відвідувань досвідченими батьками сімей, де з'явилась дитина, котра потребує корекційно-реабілітаційних послуг;

– підтримка особистих контактів протягом тижня за межами групи: відвідування культурно-мистецьких заходів, дружні візити одне до одного, допомога у вирішенні побутових проблем тощо.

Група пройшла деякі конфліктні фази, відбувся синтез протилежних поглядів на деякі проблеми, з'явився оптимальний ступінь зближення і саморозкриття. При цьому проявлялася емпатійність групи, терпимість, повага, зацікавленість, бажання допомогти і зрозуміти. Розвинулись стосунки з іншими членами групи. Можливо найбільш значимою зі всіх стадій розвитку групи, була та, на котрій всі члени групи стають господарями групи: «їх» (організаторів, фасилітаторів) група стає «нашою» групою.

На нашу думку, фахівці соціальної сфери, котрі працюють у центрах надання соціальних послуг чи подібних соціальних агенціях територіальних громад, можуть відігравати різні ролі в діяльності груп самопомоги. Ці ролі забезпечують такі функції: 1) матеріальна підтримка для просування діяльності групи взаємодопомоги (самопомоги); 2) організація зв'язку між тими, хто надає традиційні послуги, клієнтами та групами взаємодопомоги (самопомоги); 3) надання консультацій у групі; 4) ініціатива щодо створення груп взаємодопомоги [1; 3].

Висновки результатів дослідження. Таким чином, ефективність групової роботи, яка проводилась із батьками, членами ВОАДІ «Особлива дитина», можуть засвідчити ті зміни, що відбуваються з ними. Передусім, це зростання спроможності надавати взаємодопомогу, роз-

виток самосвідомості, незалежності, зниження співзалежності від хворої дитини, зростання групової активності, набуття навичок у способах надання допомоги, зростання віри в себе, зміна мотивацій в позитивний бік, надбання нових типів поведінки. Група взаємодопомоги може стати тим згуртовуючим, мобілізуючим елементом, який є рушійною силою ряду інших соці-

альних ініціатив, над реалізацією яких працює ця та інші громадські організації. Запропоновані нами підходи та рекомендації були імпліментовані в діяльність батьківських спільнот на базі громадських організацій «Батьків дітей з синдромом Дауна та іншими порушеннями розвитку» та «Центр розвитку дитини «Розмовляйко», які діють у м. Луцьк та Волинській області.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко Н.Б. Супровід групи самопомоги осіб, які мають проблеми психічного здоров'я. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2015. Т. 175. С. 58–60.
2. Браун А. Групповая работа в Великобритании. *Практика социальной работы*. 1996. С. 52–67.
3. Гриценко Л. Метод «рівний-рівному» у взаємодії учасників груп підтримки та груп взаємодопомоги. *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник*. Том 2. с. 117–177. Київ, 2018.
4. Заверико Н.В. Групи взаємодопомоги в системі соціально-педагогічної роботи з населенням. *Вісник Запорізького національного університету: Педагогічні науки*. Запоріжжя. 2011. №1(14). С. 125–129.
5. Мюллер О. Самокерована групова робота: діяльність користувачів з метою наснаження / О. Мюллер, Д. Урд ; пер. С. Пархоменко. Київ : АПУ. 1996. 176 с.
6. Сильверман Ф.Р. Группы взаимной помощи. *Энциклопедия социальной работы в 3-х томах*. Москва: Центр общечеловеческих ценностей, 1996. Т. 1. С. 158–179.
7. Соціальна робота в Україні: перші кроки : монографія / за ред. В.І. Полтавця. Київ : Видавничий дім «КМАcademia», 2000. 236 с.
8. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2. (Ознаки вразливості та специфіка підтримки сім'ї і дитини) За заг. ред.: Т.М. Журавель, З.П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ. 2017. 352 с.
9. Уилсон Дж. Группы самопомощи (организация и работа групп самопомощи). Запорожье : ЗГУ. 1999. 110 с.

REFERENCES:

1. Bondarenko, N.B. (2015) Support a self-help group for people with mental health problems. *Scientific notes of NaUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work*, 175, 58–60 [in Ukrainian].
2. Braun, A. (1996) Group work in the UK. *Praktika social'noj raboty – Social work practice*. Kyiv. 52–67 [in Russian].
3. Hrytsenok, L. (2018) Method "rivnyi-rivnomu" u vzaiemodii uchasnykiv hrup pidtrymky ta hrup vzaiemodopomohy [Peer-to-peer method in the interaction of members of support groups and mutual aid groups. *Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy – Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the effects of the crisis*. (Vol. 2), (pp. 117–177). Kyiv [in Ukrainian].
4. Zaveryko, N.V. (2011) Hrupy vzaiemodopomohy v systemi sotsialno-pedahohichnoi roboty z naseleнням [Mutual assistance groups in the system of socio-pedagogical work with the population]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: Pedahohichni nauky – Bulletin of Zaporizhia National University. Series: Pedagogical sciences*, 1(14), 125–129 [in Ukrainian].
5. Mullender, O. (1996) *Samokerovana hrupova robota: diialnist korystuvachiv z metoiu nasnazhennia [Self-directed group work: activity of users for the purpose of inspiration]*. O. Mullender, J. Ward. (Eds.) (S. Parkhomenko, Trans). Kyiv: APU [in Ukrainian].
6. Silverman, P.R. (1996) Gruppy vzaimnoj pomoshhi [Mutual help groups]. *Jenciklopedija socialnoj raboty v 3-h t – Encyclopedia of Social Work in 3 Volumes*. Moscow: Centr obshhechelovecheskih cennostej, Vol. 1. 158–179 [in Russian].
7. Poltavets, V. (Eds.) (2000). *Sotsialna robota v Ukraini: pershi kroky [Social work in Ukraine: the first steps]*. Kyiv: Vydavnychiy dim "KMAcademia" [in Ukrainian].
8. Zhuravel, T., Kyianytsa, Z. (Eds.) (2017). Oznaky vrazlyvosti ta spetsyfika pidtrymky simi i dytyny [Signs of vulnerability and specifics of family and child support] *Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy – Social work with vulnerable families and children. Manual in 2 parts*. Part 2. Kyiv: Obnova kompani [in Ukrainian].
9. Wilson, J. (1999) *Gruppy samopomoshhi (organizacija i robota grupp samopomoshhi) [Self-help groups (organization and work of self-help groups)]*. Zaporizhzhia: ZGU [in Russian].

УДК 37.013.42-051:005.336.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.7>

Вікторія ПЕТРУК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-5969-0777

Бібліографічний опис статті: Петрук, В. (2021) Комунікативна компетентність фахівця соціальної сфери як складник його професійної діяльності. *Humanitas*, 2, 44–50, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.7>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК СКЛАДНИК ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті обґрунтовано важливе значення комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери в професійній діяльності. В сучасному інформаційному світі надзвичайно важливого значення набуває професійне спілкування, яке виступає як засіб взаємодії, так і обміну інформацією між людьми у професійній, діловій та науковій сфері суспільної життєдіяльності. Особливого значення сьогодні набуває професійне спілкування у соціальній сфері. Важливими й необхідними вимогами до професії соціального працівника є: прагнення до спілкування, вміння легко вступати в контакт з людьми, переконати та надихнути, володіння вербальними і невербальними способами мовлення, знання мовного етикету, вміння слухати, здатність знаходити спільну мову з різними членами соціуму, створювати атмосферу довіри у бесіді, вміння переконувати й знаходити компроміс у людських стосунках, тобто володіти відповідними професійними якостями – знаннями та вміннями, що є основою для формування комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціальної сфери.

Охарактеризовано сутність та особливості комунікативної компетентності соціального працівника. Визначено, що комунікативна компетентність, є складним інтегративним, цілісним психічним утворенням, визначає успішність у професійній діяльності. Найважливішим завданням кожного соціального працівника є: оволодіння необхідними знаннями з професійного спілкування, пізнання його сутності, функцій, стилів, моральних принципів, формування в результаті цього професійних комунікативних навичок і прийомів, оволодіння досвідом комунікативної діяльності. Адже це сприяє розвитку його комунікативних здібностей, комунікативної культури, удосконалення його комунікативної компетентності з метою досягнення ефективних результатів в роботі з клієнтами.

Ключові слова: комунікативна компетентність, професійна діяльність, фахівець соціальної сфери.

Victoria PETRUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-5969-0777

To cite this article: Petruk, V. (2021) Komunikatyvna kompetentnist fakhivtsia sotsialnoi sfery yak skladnyk yoho profesiinoi diialnosti [Communicative competence of a social specialist as a component of his professional activity] *Humanitas*, 2, 44–50, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.7>

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF A SOCIAL SPECIALIST AS A COMPONENT OF HIS PROFESSIONAL ACTIVITY

The article substantiates the important significance of communicative competence of a social specialist in professional activities. In modern information world, professional communication, which acts as a means of interaction and exchange of information between people in the professional, business and scientific spheres of public life, becomes extremely important. Of particular importance today acquires professional communication in the social sphere. Important and necessary requirements for the profession of a social worker are: the desire to communicate, the ability to get easily in touch with people, to persuade and inspire, the possession of verbal and nonverbal ways of speaking, knowledge of the language etiquette, the capacity to listen, to find common grounds with different members of society, to create an atmosphere of trust in conversation, the power to persuade and find compromise in human relations, i.e. to have the appropriate professional qualities — knowledge and skills, which are the basis for the formation of communicative competence of the future social specialist.

The essence and features of a social worker's communicative competence are characterized. It is defined that communicative competence is a complex integrative, holistic psychical formation and it determines success in professional activities. The most important task of every social worker is mastering the necessary knowledge of professional communication, cognizing its essence, functions, styles, moral principles, the formation as a result of this professional skills and techniques in dealing with people, acquiring the experience of communicative activity. After all, it contributes to the development of person's communication skills and culture, improving these skills in order to achieve effective results in working with customers.

Key words: *communicative competence, professional activity, a social specialist.*

Постановка проблеми. Сьогодні суспільний розвиток ставить на перше місце проблему фахового спілкування в різних сферах людської діяльності. Надзвичайно гостро вона представлена в професійній діяльності фахівців із соціальної роботи, що реалізують широкий спектр функцій, пов'язаних із вирішенням соціальних проблем різних категорій клієнтів, відстоюючи їхні права, обмежені хворобою, вадами, матеріальною скрутою, кризами тощо. Практика показує цілу низку проблем, викликаних недоліками в організації професійної комунікації в соціальній роботі, серед них зниження її результативності, відсутність продуктивної взаємодії з клієнтами, падіння мотивації їх особистісних перетворень, соціального розвитку, недостатність партнерських відносин із суб'єктами соціальної роботи і т.д.

За Капською А.Й. вагомість соціального працівника як партнера у спілкуванні особливо зросла в останні роки. У працівників спостерігається диференціація прояву комунікативних якостей за ознакою їх достовірності, переконливості, аргументованості, емпатійності. Позитивне сприйняття клієнтами пропозицій, рекомендацій визначається позицією соціального працівника, яка досить виразно простежується в процесі комунікативної взаємодії [1].

Таким чином, можна стверджувати, що основною внутрішньою умовою ефективного спілкування є взаємовідносини між соціальним працівником (з проявом його особистісних характеристик) і клієнтом (який має свої особистісні якості). При цьому ідеальний варіант взаємовідносин може бути при наявності рівноправних суб'єкт-суб'єктних відносин партнерів по спілкуванню. Такий характер спілкування є тим оптимальним психологічним фоном, який створює умови для процесу саморозвитку, самовдосконалення.

Метою комунікаційного процесу в соціальній роботі є обмін інформацією для виявлення і розв'язання проблем, сприяння створенню стратегій діяльності, спрямованих на поліп-

шення якості людського життя. Саме тому комунікативна діяльність, а особливо у сфері соціальної роботи, вимагає від її виконавця знання, особливих навичок і вмій, що дозволять ефективно розв'язувати необхідні завдання. У зв'язку з цим постає проблема формування комунікативної компетентності.

Оскільки специфіка соціальної роботи пов'язана із необхідністю вирішення проблем, які виникають і відносяться до конкретної людини, вона прямо чи опосередковано охоплює всі форми та види суспільних відносин і діяльності людей. Ми переконані, що це потребує гідного рівня сформованості високопрофесійної комунікативної компетентності соціального працівника, яка є одним із основних інструментів його діяльності, і має відбуватися таким чином, аби швидко налагодити контакт з однією людиною або групою людей, вловити настрій, визначити установки та очікування, переконати та надихнути, і постійно підтримувати позитивну активну позицію взаємодії, а також поєднувати та комплексно застосовувати основні компоненти комунікативної компетентності.

Аналіз актуальних досліджень та публікацій. Аналіз низки досліджень свідчить, що в сучасній науковій літературі є чимало праць, присвячених проблемі спілкування загалом і професійного зокрема.

Фундаментальні питання психології спілкування, його структури, функцій і видів розробляли О. Бодальов, Ю. Жуков, О. Леонтьєв, Б. Ломов та ін. Особливості спілкування в контексті різних видів діяльності проаналізовані в працях Л. Долинської, Л. Зінченко, В. Кан-Калика, А. Капської, М. Корнева, А. Мудрика, Л. Савенкової й ін. Особливостям організації взаємодії в соціальній роботі присвятили дослідження І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Н. Максимова, І. Мигович, Л. Міщик, В. Панок, В. Сидоров.

Різні підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери обґрунтовано

в працях таких вчених, як: Р. Вайнола, Н. Волкова, О. Гомонюк, А. Капська та ін. Окремі аспекти проблеми формування професійно-комунікативної компетентності саме майбутніх соціальних працівників досліджували Д. Годлевська, О. Канюк, М. Лаптева та ін.

Дослідженням проблеми формування комунікативної компетентності соціальних працівників займаються такі автори як О. Канюк, І. Козубовська, Т. Кобзар, Н. Левицька, В. Москаленко, Д. Годлевська тощо. Основні принципи комунікативної підготовки майбутніх спеціалістів досліджувались у працях А. Годлевської, О. Киричук, О. Коропецької, Т. Федотюк тощо.

Мета дослідження. Охарактеризувати основні елементи комунікативної компетентності фахівців соціальної сфери, сформованість яких визначає якість професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Європейське й світове співтовариство на початку XXI століття визначило найважливішими чинниками конкурентоздатності фахівця професійну, соціальну, комунікативну та інформаційну компетентність. Фахівець соціальної сфери, постійно спілкуючись зі своїми колегами, клієнтами та достатньою мірою володіючи комунікативною компетентністю, зможе організувати та спрямувати свою діяльність так, щоб досягнути визначених професійних цілей.

Насамперед варто зауважити, що спілкування як компонент професійної діяльності забезпечує єдність взаємодії окремих суб'єктів, організовує їхню співпрацю, налагоджує суб'єкт-суб'єктні взаємини. Водночас воно оформлює суб'єкт-об'єктні відносини (фахівець – предмет його діяльності). По-іншому, спілкування є засобом організації фахової діяльності, координації зусиль її учасників, репрезентації та реалізації мети й завдань професійної діяльності, збагачення й ускладнення фахового функціоналу, установлення нових зв'язків між людьми.

У цьому зв'язку актуальним видається висновок А. Капської, яка пов'язувала реалізацію змісту діяльності фахівців із соціальної роботи з процесом професійного спілкування. Дослідниця зазначає, що стрижневим компонентом професійної компетентності фахівця соціальної сфери є комунікативна компетентність. Тобто якість професійного спілкування фахівців із соціальної роботи, з одного боку,

зумовлюється специфікою самої діяльності, а з іншого – визначається рівнем професіоналізму фахівця, який передбачає належний рівень компетентності й готовності до спілкування [2].

Варто звернути увагу на необхідність детального розгляду комунікативної компетентності соціального працівника, адже надання кваліфікованої допомоги людині, групі людей, чи громаді здійснюється через спілкування, підтримку безпосередніх та опосередкованих контактів, через розуміння клієнта. Соціальний працівник є представником професій групи «людина-людина, людські спільноти, соціальні системи», тому для них є надзвичайно важливим вміння слухати і розуміти клієнтів соціальних служб та інституцій, розуміти внутрішній світ, а не приписувати те, що спало на думку.

Слід зазначити, що комунікативна компетентність соціального працівника, в основному, залежить від особистості самого спеціаліста. Від його особистих характеристик залежить, чи звернеться до нього зі своєю проблемою клієнт, чи ні. Внутрішня установка йти назустріч людям, любов і доброта до них, прагнення і здатність проникнути у світ переживань клієнта, залишаючись при цьому щирим у судженнях і діях, у настрої і спілкуванні, є основою розвитку комунікативної компетентності соціального працівника. В основі комунікативної компетентності лежать загальнолюдські цінності, такі, як гуманізм, добро, здатність до співпереживання тощо [3, с. 50].

Сутність комунікативної компетентності полягає в здатності й готовності фахівця із соціальної роботи цілеспрямовано організувати спілкування з різними клієнтами на всіх етапах професійної діяльності, відповідати за його результати й наслідки. Зазвичай до структурних компонентів комунікативної компетентності фахівця із соціальної роботи науковці включають когнітивно-аксіологічний, операційно-технологічний та етико-соціальний (останні можуть по-різному називатися).

Когнітивно-аксіологічний аспект комунікативної компетентності фахівця із соціальної роботи – це здатність особистості використовувати комунікативний потенціал професійних знань, що визначає його фахову позицію. Операційно-технологічний компонент включає діалогічні вміння й комунікативні техніки соціального

працівника, які він використовує в процесі професійної взаємодії. Етико-соціальний компонент відповідає за духовно-моральні наслідки професійних дій і вчинків соціального працівника в процесі його спілкування з клієнтами [4; 5].

Комунікативна компетентність визначається О. О. Василюком як певний рівень сформованості особистісного і професійного досвіду взаємодії з тими оточуючими, який потрібен індивіду, щоб у межах своїх здібностей та соціального статусу успішно функціонувати у професійному середовищі і суспільстві [6, с. 15].

Д. М. Годлевська пропонує розуміти поняття «професійна комунікативна компетентність» як комплекс комунікативних знань та мовленевих умінь, навичок, а також прояв емпатії, рефлексії, креативності, оволодіння якими дозволяє майбутньому соціальному працівникові адекватно користуватися усіма засобами комунікації (як вербальної, так і невербальної) у спілкуванні з клієнтом [7, с. 6].

У свою чергу, враховуючи результати попередніх дослідників, О.В. Сидоренко [8], зазначає, що комунікативна компетентність включає: комунікативні знання (знання про спілкування, його різновиди, фази, закономірності розвитку), комунікативні здібності (розглядаються в двох аспектах: як природна обдарованість людини у спілкуванні та як комунікативна продуктивність) та комунікативні вміння (елемент структури комунікативної компетентності) [8].

Велику увагу комунікативній компетентності в дієвій взаємодії приділяє І. Зимня. З її точки зору, комунікативна компетентність – це сукупність комунікативних здібностей, умінь і знань, адекватних комунікативним завданням і достатніх для їх вирішення [9, с. 97].

Таким чином, комунікативна компетентність визначається сформованістю системи знань про функції комунікації, особливості комунікативного процесу, вербальні і невербальні засоби спілкування, техніки слухання, зворотного зв'язку; навичок взаємодії з різними групами клієнтів, та вміння встановлювати контакт та вести переговори.

У той же час соціальна робота є досить складним процесом, що потребує глибоких знань в галузі теорії управління, економіки, соціології, психології, педагогіки, медицини, правознавства тощо. Тобто ефективність соціальної роботи залежить не тільки від рівня під-

готовки фахівця із соціальної роботи, знань, досвіду, але й від властивостей та якостей самої особистості [10, с. 121].

Деякі вчені акцентують увагу на тому, що у процесі професійної підготовки соціальних працівників, доцільно особливу увагу звернути на формування комунікативних здібностей, котрими повинен володіти працівник:

а) швидко та правильно орієнтуватися в змінних умовах спілкування;

б) правильно планувати та здійснювати саму систему комунікації;

в) швидко та точно знаходити комунікативні засоби, що одночасно відповідають індивідуальним особливостям як суб'єкта так і об'єкта спілкування;

г) постійно відчувати та підтримувати зворотній зв'язок у спілкуванні [11, с. 61].

Комунікативна компетентність складається зі здібностей:

1. Давати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації, у якій відбувається спілкування;

2. Психологічно програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації;

3. Здійснювати соціально-психологічне керування процесами спілкування в комунікативній ситуації [12].

Тому комунікативну компетентність можна розглядати як складну інтегративну якість особистості, яка опосередковує професійну діяльність, спрямовану на налагодження, підтримку і розвиток ефективного спілкування з клієнтом чи іншими учасниками соціального процесу.

Щодо комунікативних умінь, вагомим виявилось зауваження К. Абульханової-Славської: «Нерозвинуті вчасно комунікативні вміння відображаються на наступних етапах життя особистості у її комунікативній діяльності як неспроможність поєднати свою активність з активністю інших людей. Тому без оволодіння комунікативними вміннями будь-яка діяльність не може бути ефективною» [13, с. 221]. Формуючись у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної комунікації, вони – не що інше, як продукт зазначеного процесу, розвитку здібностей, оскільки засновані на них і водночас є їх передумовою.

Теоретичне осмислення проблеми дало можливість підійти до розуміння комунікативних

умінь як до інтегративної властивості особистості, комплексу комунікативних дій, заснованих на ґрунтовній теоретичній, практичній та технологічній підготовленості, що дозволяє творчо використовувати комунікативні знання та навички для відбиття й перетворення професійної комунікації. Комунікативні вміння за своєю сутністю є внутрішньою моделлю майбутньої професійної комунікації, що, базуючись на знаннях і здібностях, забезпечує її ефективність. Комунікативні вміння концентрують те, що набуває особистість у процесі зовнішньої (практичної, педагогічної, комунікативної) діяльності й одночасно розвиваються внутрішньо, але під впливом зовнішніх факторів.

На основі виокремлених умінь та здібностей можна стверджувати, що саме від рівня їх сформованості у соціального працівника залежить створення позитивної емоційно-психологічної атмосфери його спілкування із клієнтами, характер взаємостосунків між ними та стиль взаємодії та ефективність кінцевого результату його професійної взаємодії.

Основними параметрами професійно важливих якостей фахівців із соціальної роботи, необхідними для спілкування, вважаються емпатійність, делікатність, тактовність, уважність, толерантність, витримка, терплячість, гуманність, чесність, висока духовна культура, асертивність, моральність, етична поведінка, об'єктивність і справедливість, моральна чистота, конфіденційність, порядність, відповідальність, емоційно-позитивне ставлення до людей, емпатія, конфліктологічна компетентність тощо.

Тому соціальний працівник повинен володіти такими комунікативними і професійно значущими якостями: стриманість, урівноваженість; доброзичливість; повага; довір'я; відкритість; оптимізм; внутрішня енергія, впевненість у собі, самоконтроль, справедливість, організаторські уміння і навички; уміння відстоювати свої переконання, педагогічний такт; емпатія; рефлексія.

У складі комунікативної компетентності варто виокремити таку якість, як гуманістична спрямованість – це система ціннісних орієнтацій і смислових установок у сфері взаємодії з людьми, яка має на увазі морально виховане ставлення до людей, розуміння їх цінності і значущості. Гуманістична спрямованість є відобра-

женням гуманізму і людяності – базових характеристик соціального працівника [14, с. 7–9].

Головним суб'єктом, центральною дійовою особою будь-якої системи соціальної роботи є фахівець із соціальної роботи – це особа, яка має необхідні інтелектуальні, моральні, особистісні якості для виконання особливого, інтегрованого, універсального виду діяльності у соціальній сфері [15, с. 76].

Важливу роль для здійснення професійної діяльності на належному рівні відіграють індивідуальні якості особистості – гуманізм, особиста і соціальна відповідальність, відчуття добра та справедливості, повага до гідності іншої особи, ввічливість, терпеливість, емпатія.

Тобто особистісні якості фахівця із соціальної роботи можна поділити на: 1) психофізіологічні характеристики, від яких залежать здібності до цього виду діяльності (вони відбивають психічні процеси, психічні стани, увагу, емоційні та вольові вияви) та повинні відповідати вимогам, що висуваються до фахової діяльності фахівців із соціальної роботи; 2) психологічні якості, що характеризують фахівця із соціальної роботи як особистість, – самоконтроль, самокритичність, самооцінка власних дій та вчинків, стресостійкість – фізична тренованість, самонавіювання, вміння переключатися та управи власними емоціями. Такі якості допомагають уникнути професійного вигорання; 3) психолого-педагогічні якості, від яких залежить ефект особистої привабливості – комунікабельність, емпатійність, атракція, красномовність тощо [16, с. 664].

Висновки. Працівник у сфері соціальної роботи має бути фахівцем високої професійної компетентності і культури. Оскільки соціальні працівники є представниками професій групи «людина-людина», тому для них є надзвичайно важливим вміння слухати, співпереживати, розуміти внутрішній світ підопічних та активно з ними взаємодіяти в процесі спілкування.

Оптимально побудоване професійне спілкування фахівців із соціальної роботи має стати спілкуванням, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації самого працівника і клієнта, творчого характеру діяльності, формування особистості кожного учасника взаємодії, забезпечує сприятливий психологічний клімат, дає змогу максимально використовувати особистісні та професійні якості соціального працівника в соціальній діяльності.

Комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми та мати певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми.

Отже, працівник у сфері соціальної роботи має бути фахівцем високої професійної компетентності; він має усвідомлювати, що дана професія увібрала в себе як загальнолюдські духовні цінності та норми поведінки, так і професійні знання і норми взаємодії з різними категоріями клієнтів; він має досконало володіти знаннями і уміннями професійної комунікації, а також вміти адекватно їх застосовувати у відповідній сфері та ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капська А.Й. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
2. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. 4-те вид., виправ. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
3. Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника. Київ : ДЦССМ, 2004. 164 с.
4. Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. Психологія спілкування : навчальний посібник. Харків : НФаУ, 2011. 132 с.
5. Проблема професійного спілкування майбутніх фахівців із соціальної роботи. Підготовка майбутніх фахівців соціальної роботи до професійної діяльності : монографія. / наук. ред. Д.С. Мазоха. Київ : Міленіум, 2018. 292 с.
6. Василик М.А. Основи теорії комунікації : підручник. Миколаїв : Гардарики. 2013. 615 с. : іл.
7. Годлевська Д.М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Київ, 2007. 23 с.
8. Сидоренко О.В. Треннинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. Training of communicative competence in business interaction. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 207 с.
9. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учебник для вузов. Москва : Логос, 2003. 384 с.
10. Алексеева Л.С., Бобкова П.В., Бурлака Г.Ю. Справочное пособие по социальной работе [Текст]; Под ред. А.М. Панова, Е.И. Холостовой. Москва : ЮристЪ, 1997. 168 с.
11. Жуков Ю.М., Петровская Л.А., Растяников П.В. Диагностика и развитие компетентностей в общении. Москва, 1990. 255 с.
12. Петровская Л.А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг. Москва, 1989. 216 с.
13. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 336 с.
14. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / за ред. А. Капської. Київ : ДЦССМ, 2003. 87 с.
15. Тюття Л.Т., Иванова І.Б. Соціальна робота: теорія і практика [Текст]: навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 574 с.
16. Холостова Е.И. Социальная работа : учебное пособие. 3-е изд. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2006. 668 с.

REFERENCES:

1. Kapska, A.Y. (2005). *Sotsialna robota [Social work]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
2. Kapska, A.Y. (2009). *Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Karpenko, O.H. (2004). *Profesiine stanovlennia sotsialnoho pratsivnyka [Professional development of a social worker]*. Kyiv : DTsSSM [in Ukrainian].
4. Kaidalova, L.H., Pliaka, L.V. (2011). *Psykhohohiia spilkuvannia [Psychology of communication]*. Kharkiv : NFaU [in Ukrainian].
5. Mazokha, D.S. (2018). *Problema profesiinoho spilkuvannia maibutnikh fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty. Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi roboty do profesiinnoi diialnosti [The problem of professional communication of future specialists in social work. Training of future social workers for professional activities]* Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
6. Vasylyk, M.A. (2013). *Osnovy teorii komunikatsii [Fundamentals of communication theory]*. Mykolaiv: Hardaryky [in Ukrainian].
7. Hodlevska, D.M. (2007). *Formuvannia profesiinoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh pedahohichnoho universytetu [Formation of professional communicative competence of future social workers in the conditions of pedagogical university]. Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].
8. Sydorenko, O.V. (2006). *Trennykh kommunykativnoi kompetentnosti v delovom vzaymodeistvii [Training of communicative competence in business interaction]*. Sankt-Peterburh: Pyter [in Russian].

9. Zymniaia, Y.A. (2003). *Pedahohycheskaia psykholohyia [Pedagogical psychology]*. Moscow: Lohos [in Russian].
10. Alekseeva, L.S., Bobkova P.V., Burlaka H.Yu. (1997). *Spravochnoe posobye po sotsyalnoi rabote [Reference manual on social work]*. A.M. Panova, E.Y. Kholostovoi (Eds.). Moscow: Yuryst [in Russian].
11. Zhukov, Yu.M., Petrovskaia L.A., Rastiannykov P.V. (1990). *Dyahnostyka y razvytye kompetentnosti v obshcheny [Diagnosis and development of competencies in communication]*. Moscow [in Russian].
12. Petrovskaia, L.A. (1989). *Kompetentnost v obshcheny: Sotsyalno-psykholohycheskyi trenynh [Competence in communication: Socio-psychological training]*. Moscow [in Russian].
13. Abulkhanova-Slavskaia, K.A. (1980). *Deiatelnost y psykholohyia lychnosti [Activity and psychology of personality]*. Moscow: Nauka [in Russian].
14. Kapska, A.Y. (2003). *Komunikatyvna profesiina kompetentnist yak umova vzaiemodii sotsialnoho pratsivnyka z kliientom [Communicative professional competence as a condition of interaction of a social worker with a client]*. A. Kapska (Ed.). Kyiv: DTsSSM [in Ukrainian].
15. Tiuptia, L.T., Ivanova, I.B. (2008). *Sotsialna robota: teoriia i praktyka [Social work: theory and practice]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
16. Kholostova, E.Y. (2006). *Sotsyalnaia robota: uchebnoe posobye. [Social work: a textbook]*. Moscow: “Dashkov y K” [in Russian].

УДК 37.013.42-051:005.336.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.8>

Ірина СИДОРУК

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет Імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-3029-3142

Анна ЛЯКІШЕВА

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет Імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-1509-2422

Бібліографічний опис статті: Сидорук, І., Лякішева, А. (2021) Діагностичний інструментарій для визначення стану сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників. *Humanitas*, 2, 51–57, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.8>

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті актуалізовано проблему формування та діагностики соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки. Проаналізовано наукові підходи до діагностики соціальної компетентності майбутніх фахівців. Розкрито сутність, критерії сформованості мотиваційно-ціннісного, когнітивно-діяльнісного та особистісно-рефлексивного компонентів соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників. Представлено діагностичний інструментарій для визначення стану сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників, котрий розроблявся з урахуванням сформульованого поняття «соціальна компетентність майбутнього соціального працівника», його змістової характеристики, структури, відповідно до критеріїв та показників. Розкрито призначення методик, спрямованих на діагностику сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників та її складників, таких як: анкети «Мотиваційні тенденції соціально-професійного становлення особистості», «Соціальна компетентність соціального працівника в процесі виконання соціально-професійної діяльності», «Утруднення майбутнього соціального працівника в процесі здійснення соціально-професійної діяльності, пов'язаної із соціальною компетентністю»; методики «Мета–засіб–результат» (О. Карманов), «Опитувальник термінальних цінностей» (І. Сенін), «Вимірювання комунікативної й соціальної компетентності» КОСКОМ В. Куниціної, «Діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності» (М. Фетискін), діагностики рефлексивності (опитувальник А. Карпова), «Самооцінка рефлексивних умінь» (Л. Носко); тести «Визначення рівня самоактуалізації особистості» (опитувальник «САМОАЛ»), «Діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Холл); опитувальники «Методика діагностики професійної спрямованості особистості» (Б. Басе), «Соціальна активність майбутніх фахівців».

Ключові слова: соціальна компетентність, майбутні соціальні працівники, діагностичний інструментарій.

Iryna SYDORUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Postdoctoral Student at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-3029-3142

Anna LIAKISHEVA

Doctor of Pedagogy, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-1509-2422

To cite this article: Sydoruk, I. & Liakisheva, A. (2021) Diahnostychnyi instrumentarii dlia vyznachennia stanu sformovanosti sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Diagnostic Tools for Assessing the State of the Social Competence Formation of Future Social Workers]. *Humanitas*, 2, 51–57, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.8>

DIAGNOSTIC TOOLS FOR ASSESSING THE STATE OF THE SOCIAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS

The article deals with the problem of formation and diagnostics of social competence of future social workers in the process of professional training. Scientific approaches to the diagnosis of social competence of future specialists are analyzed. The criteria for the formation of motivational and value, cognitive-activity and personality-reflexive components of the social competence of future social workers. The diagnostic toolkit is revealed to determine the state of the formation of social competence of future social workers, which was developed taking into account the formulated concept of «social competence of the future social worker», its content characteristics, structure, in accordance with criteria and indicators. The appointment of methods aimed at diagnosing the formation of social competence of future social workers and its components, such as: questionnaires «Motivational trends of socio-professional formation of personality», «Social competence of a social worker in the process of social and professional activities», «The difficulty of the future social workers in the process of socio-professional activity related to social competence»; methods «Goal-Means-Result» (O. Karmanov), «Terminal Values» (I. Senin), «Measurement of Communicative and Social Competence» (V. Kunitsina), «Diagnostics of Perceptual Competence» (M. Fetiskin), «Method of Reflexivity Diagnostics» (questionnaire A. Karpov), «Self-esteem reflexive skills» (L. Nosco); tests «Definition of self-actualization of personality», «Diagnostics emotional intelligence» (N. Hall); Questionnaires «Methods of diagnostics of professional orientation of personality» (B. Bass), «Social activity of future specialists».

Key words: social competence, future social workers, diagnostic tools.

Пошук методик для визначення рівня сформованості соціальної компетентності (СК) студентів закладів вищої освіти (ЗВО) засвідчив існування обмеженої кількості інструментів для її вимірювання. Варто зазначити, що представлені в науково-педагогічній літературі методики передбачають підбір і застосування залежно від тлумачення змісту СК та її складників. У практиці закордонних науковців знаходимо розроблені та апробовані анкети для вимірювання СК студентів ЗВО (S. Pérez-Aldeguer), опитувальник клімату групи (K. MacKenzie), шкали соціальних навичок (A. Goldstein, R. Spreafkin, N. Gershaw, P. Klein) [6, с. 329–330].

О. Грибанова, аналізуючи наукові підходи до діагностики СК майбутніх фахівців, визначає такі, як діагностика критеріїв одного з компонентів СК (Т. Пушкарьова, Г. Богачева, О. Демчук,

Г. Мосягіна та ін.), застосування єдиної авторської методики діагностики СК особистості (А. Новікова) або комплексу певних діагностичних методик (О. Варецька, І. Зарубінська, В. Шахрай, І. Шпичко та ін.) [1, с. 171–173]. Представлені в науково-педагогічній літературі методики діагностики СК передбачають їх підбір і застосування залежно від тлумачення змісту СК, її компонентів [6, с. 330].

Аналіз наукових праць (Я. Баскакова, Н. Борбич, Т. Василюк, Л. Єременко, О. Жукова, О. Лісовець, О. Леванова, Є. Муніц, Т. Пушкарьова, С. Серякова та ін.) засвідчив відсутність стандартизованих заходів й щодо діагностики СК студентів соціономічних спеціальностей загалом і СК майбутніх соціальних працівників (МСП) зокрема [6, с. 330].

Мета статті: розкрити діагностичний інструментарій для визначення стану сформо-

ваності соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників.

Зазвичай, в основу діагностики СК майбутніх фахівців науковці переважно покладають рівневу модель її оцінки. Учені виокремлюють компоненти СК і відповідні їм показники. Для діагностики показників сформованості СК дослідники застосовують різні методики, спрямовані на оцінку сформованості компонентів СК і її рівня загалом: спеціальні тести, анкети, методи самооцінки, методи експертних оцінок, контрольні зрізи, спостереження, бесіди, аналіз навчальної документації щодо поточної й підсумкової успішності тощо. Водночас, на нашу думку, важливим елементом діагностики сформованості СК МСП та її компонентів, необхідною умовою й ознакою сформованості компетентності в особистості є поєднання самооцінки студентів та оцінки експертів. Під час вибору методів діагностики сформованості СК МСП треба урахувувати вікові особливості студентів, простоту й доступність у використанні методик та обробці отриманих емпіричних даних; можливість комплексного застосування методик для одночасного оцінювання всіх складників компетентності, визначення показника та представлення його в числовій формі, максимального охоплення обчислених даних сформованості СК МСП, можливість проведення повторного зрізу [6, с. 330–331].

Соціальну компетентність майбутнього соціального працівника трактуємо як інтегративну характеристику особистості, сукупність мотивів діяльності, цінностей, настановлень та особистісно професійних якостей і здібностей, соціальних знань, умінь, навичок, компетенцій та досвіду їх реалізації, які уможливають ефективну взаємодію майбутнього фахівця із соціумом, установами контактів із суб'єктами й об'єктами професійної взаємодії, участь у соціальних проєктах, використання соціальних технологій в основних сферах діяльності та продуктивну реалізацію соціальних ролей, функцій у межах компетенції соціального працівника. Це трирівневе інтегративне утворення, що становить ключову соціальну компетентність, структура котрої ускладнюється, збагачується, набуває якісно нового змісту завдяки професійному складнику, будучи об'єктом соціально спрямованої професійної освіти під час навчання особистості в ЗВО (загальнопро-

фесійна соціальна компетентність) і містить спеціальну (предметну, академічну) соціальну компетентність.

Ми визначаємо, що СК МСП – багатовимірною конструкцією з мотиваційними, когнітивними, особистісними, діяльними й контекстуальними вимірами, що включає взаємодію між індивідуальними характеристиками особистості, соціальними вимогами та особливостями культурного контексту й контексту предметної сфери професійної діяльності. Її оцінювання має ґрунтуватися на комплексному (трьохкомпонентному) результаті, який відбиває взаємопов'язані складники – мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльсний, особистісно-рефлексивний. У якості діагностичного інструментарію ми розглядаємо стандартизовані методики задля діагностики СК як ключової, надпредметної компетентності та специфічні авторські апробовані методики – для вимірювання СК МСП у контексті соціо-професійної діяльності майбутнього фахівця, урахуваючи те, що СК особистості ускладнюється, збагачується професійним складником в умовах здобуття нею освіти в ЗВО [6, с. 331].

Мотиваційно-ціннісний компонент СК МСП охоплює мотиви, цілі, потреби, цінності, мотиваційні та ціннісні орієнтації, особистісні й соціо-професійні настановлення, передбачає готовність особистості до прояву компетентності, здатність до соціального та професійного саморозвитку; містить ставлення до змісту компетентності та настановлення на її розвиток. Розроблено такі критерії мотиваційно-ціннісного компонента СК МСП: 1) мотиваційна підструктура – сила та стійкість мотиваційних орієнтацій особистісного й соціо-професійного становлення студента; сила та стійкість мотиваційних орієнтацій у соціально-професійній діяльності; сила й стійкість мотиваційних орієнтацій у взаємостосунках, що становлять основу соціальної спрямованості студента, рівень соціально-професійної зрілості та конкретизуються в показниках; 2) ціннісна підструктура – чіткість ієрархії соціально значущих, професійних цінностей; сила та стійкість просоціальних ціннісних орієнтацій; розвиненість ціннісно-смыслового розуміння студентами соціальної дійсності; ставлення до соціальних норм і цінностей, що конкретизуються в показниках [7, с. 14–15].

Когнітивно-діяльнісний компонент СК МСП передбачає сформованість системи соціальних компетенцій та здатність особистості пізнавати соціально-професійну реальність, прояв компетентності, соціальної поведінки в основних сферах діяльності та міжособистісної взаємодії. Розроблено такі критерії когнітивно-діяльнісного компонента СК МСП: 1) для когнітивної підструктури – глибина, повнота, міцність і структурованість соціальних знань; розвиненість, ступінь розуміння предметної сфери; розуміння змісту сфери діяльності; глибина, повнота, міцність знань щодо того, «як діяти», «як бути»; розвиненість системи інтелектуальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації, яка визначає рівень адекватності й успішності соціальної взаємодії, що конкретизуються в показниках; 2) для діяльнісної підструктури – якість сформованості соціально-професійних умінь, навичок (уміння та навички соціального функціонування, реалізації соціально-професійних функцій); якість, багатство рольового репертуару соціальної поведінки; багатство практичного соціального досвіду, досвіду в розв'язанні складних соціально-професійних проблем; ступінь прояву соціальної активності, автономності, адаптивності, соціально-професійної мобільності, їх якість, що конкретизуються в показниках [7, с. 15].

Особистісно-рефлексивний компонент СК МСП передбачає регуляцію процесу та результату реалізації компетентності (наявність соціально значущих якостей особистості), розвинену здатність до рефлексії власної соціо-професійної діяльності й діяльності інших. Розроблено такі критерії особистісно-рефлексивного компонента СК МСП: 1) для особистісної підструктури – ступінь розвиненості соціально значущих якостей особистості (психічних та індивідуальних властивостей фахівця, що визначають СК МСП, внутрішніх потреб у ній); здатностей, що конкретизуються в показниках; 2) для рефлексивної підструктури – повнота, ступінь розвиненості спроможності до рефлексії власної соціо-професійної діяльності й діяльності інших, що конкретизуються в показниках [7, с. 15].

Визначено та схарактеризовано три рівні сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників: низький (репро-

дуктивний), середній (конструктивний) і високий (творчий) [7, с. 15].

Нижче представимо короткий опис методик, котрі доцільно застосовувати для визначення рівня сформованості СК МСП.

Зокрема, опитувальник «Методика діагностики професійної спрямованості особистості» (Б. Басс) [9, с. 112–117] дає змогу визначити такі види спрямованості особистості, як спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряме винагородження й задоволення, агресивність у досягненні статусу, схильність до суперництва, тривога, інтровертність, роздратованість, прагнення до влади; спрямованість на спілкування (С) – бажання підтримувати стосунки з людьми, орієнтація на спільну діяльність (не обов'язково для виконання справи, а заради самого спілкування), орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в емоційних стосунках; спрямованість на справу, діло (Д) – зацікавленість у розв'язанні ділових проблем, виконанні роботи якнайкраще, орієнтація на ділову співпрацю, спроможність відстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення загальної мети. Потрібно зазначити, що для розвитку СК МСП пріоритетними є такі види спрямованості особистості, як спрямованість на спілкування й на справу [6, с. 337]. Пропонований опитувальник містить 27 суджень.

Анкета самооцінки «Мотиваційні тенденції соціально-професійного становлення особистості» (авторська розробка), котра нараховує 12 позицій, дає можливість діагностувати мотиви/настановлення, що визначають соціо-професійну спрямованість студента [6, с. 333].

Для дослідження особистісних властивостей індивіда, пов'язаних із діяльністю, доцільно скористатися методикою «Мета-засіб-результат» (О. Карманов) [4, с. 124–126], яка дає змогу оцінити основні риси тієї чи іншої діяльності. Вона ґрунтується на тому, що будь-яку діяльність можна розглядати як таку, що складається з трьох компонентів, котрі, зазвичай, чергуються послідовно. На початку людина, синтезуючи велику кількість інформації, виробляє мету діяльності – уявляє більш-менш зрозумілу картину бажаного майбутнього (кінцевий стан), у яке вона хоче привести ситуацію й себе. Далі – засоби, тобто той ресурс, який людина готова витратити на досягнення мети.

Завершенням будь-якої діяльності є актуалізація результату – того підсумку, якого досягла людина. Опитувальник за зазначеною вище методикою містить 32 твердження, що стосуються характеру респондента, його поведінки. Пропонована методика містить такі шкали, як «мета», «засіб» і «результат» [6, с. 333–334].

Наступна методика – «Опитувальник термінальних цінностей» (І. Сенін) [3, с. 92–102]. Вона спрямована на діагностику таких базових конструктів тесту, як провідні термінальні цінності й життєві сфери.

Перший конструкт опитувальника дає змогу діагностувати такі термінальні цінності: власний престиж (завойовування свого визнання в суспільстві шляхом наслідування конкретних соціальних потреб), високе матеріальне становище (звернення до чинників матеріального добробуту як до основної суті існування), креативність (реалізація власних можливостей, прагнення змінити навколишню дійсність), активні соціальні контакти (установлення сприятливих взаємин у різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізація власної соціальної ролі), особистісний розвиток (пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей та інших особистісних характеристик), досягнення (постановка й виконання конкретних життєвих завдань як основних життєвих чинників), духовне задоволення (керівництво моральними принципами, перевага духовних потреб над матеріальними), збереження власної індивідуальності (перевага власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї неповторності та незалежності) [3, с. 92–102; 6, с. 334].

Другий конструкт опитувальника дає змогу діагностувати такі життєві сфери: сферу професійного життя, сферу навчання й освіти, сферу сімейного життя, сферу суспільного життя, сферу захоплень. Зокрема, високий бал за показником «сфера професійного життя» указує на високу значущість для людини сфери її професійної діяльності. Такі люди віддають перевагу своїй роботі, уключаються в розв'язання всіх виробничих проблем, вважаючи при цьому, що професійна діяльність є основною в житті людини. Високий бал за показником «сфера навчання й освіти» відбиває прагнення людини до підвищення рівня своєї освіти, розширення

світогляду. Такі люди, зазвичай, вважають основним у житті вчитися та отримувати нові знання. Високий бал за показником «сфера суспільного життя» віддзеркалює високу значущість для особи проблем життя суспільства. Такі люди швидко залучаються в суспільну діяльність, вважаючи, що основне в житті для людини – це суспільно-політичні переконання [6, с. 335].

Загалом, опитувальник містить 80 бажань і прагнень людини. Для обох конструктів використовуються ті ж самі твердження. Така структура дає змогу проаналізувати отримані дані не лише відповідно до вираженості окремо термінальних цінностей та окремо значущості життєвих сфер, але й відносно вираженості кожної з термінальних цінностей у кожній життєвій сфері [6, с. 335].

Тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості» (опитувальник «САМОАЛ») [5, с. 61–72] містить 100 тверджень. Застосування цього тесту дає змогу визначити загальний рівень самоактуалізації особистості й окремо за такими шкалами, як орієнтація в часі, цінності, погляд на природу людини, потреба в пізнанні, креативність (прагнення до творчості), автономність, спонтанність, саморозуміння, аутосимпатія, контактність, гнучкість у спілкуванні [6, с. 336].

Застосування авторської анкети «Соціальна компетентність соціального працівника в процесі виконання соціально-професійної діяльності» (авторська розробка) дає змогу діагностувати систему соціальних компетенцій майбутнього соціального працівника, розуміння предметної сфери соціально-професійної діяльності; розуміння соціального змісту сфери діяльності; уміння діяти відповідно до ситуації [6, с. 338]. Пропонована методика містить такі блоки: знання, якими повинен володіти соціально компетентний соціальний працівник; блок ключових соціальних компетенцій; соціально-професійний (базові соціальні компетенції) й соціально-комунікативний блоки. Котру уміщують 70 тверджень.

Застосована анкета «Утруднення майбутнього соціального працівника в процесі здійснення соціально-професійної діяльності, пов'язаної із соціальною компетентністю» (авторська розробка) дає змогу визначити ступінь таких утруднень у МСП [6, с. 339].

Методика «Вимірювання комунікативної й соціальної компетентності» КОСКОМ В. Куниціної [2, с. 48–59] дає змогу визначити СК як складне багаторівневе психологічне утворення. Опитувальник містить 90 тверджень, які в результаті формують 15 шкал: розуміння ситуації; управність; моральні настановлення; мотивацію досягнення; емоційну стійкість; уміння самопрезентації; соціально-психологічну компетентність; вербальну компетентність; оперативну соціальну компетентність; еґо-компетентність; комунікативну компетентність; упевненість; стабільність людських стосунків; мотивацію схвалення (шкала брехні); комунікативно-особистісний потенціал [6, с. 339].

Опитувальник «Соціальна активність майбутніх фахівців» (авторська розробка) уможливує діагностику соціальної активності студентів під час навчання в ЗВО на основі самооцінки, виявлення тенденцій і труднощів, що стоять на заваді її розвитку [6, с. 340].

Методика «Діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності» (М. Фетискін) [8, с. 155–156] дає змогу вивчити особистісну готовність до формування інтегративних критеріїв інтерактивної компетентності в межах малих груп стабільного й тимчасового типів та з'ясувати рівень сформованості якостей особистості за такими шкалами: взаємопізнання (ступінь адекватності оцінки особистих якостей партнерів по взаємодії), взаєморозуміння (рівень конфліктності в групі, вираженість загальних інтересів, уміння зрозуміти думку опонента, іншої людини), взаємовплив (ступінь значущості думки, вчинків інших представників групи, самокорекція, саморефлексія), соціальна автономність (значущість особистісної позиції в спільних діях й організації або участь у спільній діяльності), соціальна адаптивність (благополучність взаємин, задоволеність своїм становищем у групі, гнучкість поведінки, контактність усередині колективу та із зовнішнім оточенням), соціальна активність (спрямованість соціальної орієнтації, провідні мотиви взаємодії з навколишніми, ефективність спільної діяльності).

Вербальний тест «Діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Холл) [8] дає змогу виявити здат-

ність особистості розуміти стосунки, що репрезентуються в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень. Він складається з 30 тверджень, які так чи інакше відбивають різні сторони життя й містять п'ять шкал: емоційна обізнаність (знання репертуару емоцій та їх експресивного вираження); управління власними емоціями (регуляція емоцій для емоційного розвитку, спроможність бути відкритим до почуттів інших людей, емоційна гнучкість); самомотивація (довільне управління власними емоціями); емпатія (здатність до виявлення співчуття й емоційної підтримки інших); розпізнавання емоцій інших людей (спроможність розуміти переживання інших і впливати на їхній емоційний стан) [6, с. 342].

Методика діагностики рефлексивності (опитувальник А. Карпова) дає змогу визначити рівень розвитку рефлексії в особистості, діагностувати рефлексивність як психічну властивість, рефлексію – як процес, рефлексування – як стан. Зміст теоретичного конструкту СК, а також спектр визначених ним поведінкових проявів (індикаторів) такої властивості, як «рефлексивність», передбачає необхідність урахування трьох основних видів рефлексії – ситуативної (актуальної), ретроспективної та перспективної, що виділяються за так званним «тимчасовим» принципом. Методика включає 27 тверджень [6, с. 343].

Методика «Самооцінка рефлексивних умінь» (Л. Носко, у модифікації) містить набір із 12 рефлексивних умінь соціального працівника. Вона дає змогу встановити сформованість кожного рефлексивного вміння та загальну сформованість рефлексивних умінь у цілому, що визначає міру рефлексії компетентності досліджуваного [6, с. 344].

Таким чином, запропоновані методики дають змогу охопити всі визначені й досліджувані нами критерії та показники сформованості компонентів (мотиваційно-ціннісного, когнітивно-діяльнісного, особистісно-рефлексивного) СК МСП, отримати достовірну й повну інформацію про них, визначити ефективність процесу формування досліджуваного конструкту в студентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грибанова О.С. Формування соціальної компетентності майбутніх економістів у процесі професійної підготовки в коледжі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2019. 281 с.

2. Куницына В.Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура функции, взаимодействие. *Теоретические и прикладные вопросы психологии*/под ред. А.А. Крылова. Ч. 1. Санкт-Петербург, 1995. 160 с.
3. Малімон Л.Я., Пашкіна А.М. Гармонізація індивідуальних та групових організаційних цінностей в місцевих органах виконавчої влади: навч.-метод. посіб. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, 2014. 136 с. С. 92–102.
4. Малкина-Пых И.Г. Психосоматика: справочник практического психолога. Москва : Изд-во Эскимо, 2005. С. 124–126.
5. Професійний розвиток науково-педагогічних працівників у системі освіти дорослих: зб. методик і тестових діагностичних завдань/укладачі: М.І. Скрипник, Я.Л. Швень. Київ : ЦППО, 2017. 105 с. С. 61–72.
6. Сидорук І.І. Теорія і методика формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Тернопіль, 2021. 699 с.
7. Сидорук І.І. Теорія і методика формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук, 13.00.05. Тернопіль, 2021, 36 с.
8. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Майнулов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. 2-е изд., доп. Москва : Психотерапия, 2009. 544 с.
9. Щербак ова І.М., Стадник Г.А. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка. 2012. 324 с. С. 112–117.

REFERENCES:

1. Hrybanova, O.Ye. (2019). Formuvannya sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv u protsesi profesiinoy pidhotovky v koledzhi [The development of social competence of future economists in the process of their professional training in college]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
2. Kunitsyna, V.N. (1995). Sotsialnaya kompetentnost i sotsialnyy intellekt: struktura funktsii, vzaimodeystvie [Social competence and social intelligence: structure of function, interaction]. *Theoretical and applied questions of psychology*. Part. 1. Sankt-Peterburg [in Russian].
3. Malimon, L.Ya. & Pashkina, A.M. (2014). *Harmonizatsiia indyvidualnykh ta hrupovykh orhanizatsiinykh tsinnostei v mistvevykh orhanakh vykonavchoi vlady: navch.-metod. posib* [Harmonization of individual and group organizational values in local executive bodies: a textbook]. Lutsk [in Ukrainian].
4. Malkina-Pyh, I.G. (2005). *Psihosomatika: spravochnik prakticheskogo psihologa* [Psychosomatics: a handbook of a practical psychologist]. Moscow: Izdvo Jeskimo [in Russian].
5. Skrypyuk, I. & Shven, Ya.L. (2017). *Profesiinyi rozvytok naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi osviti doroslykh: zbirnyk metodyk i testovykh diahnostychnykh zavdan* [Professional development of scientific and pedagogical workers in the system of adult education: a collection of methods and test diagnostic tasks]. Kyiv: CIPPO [in Ukrainian].
6. Sydoruk, I.I. (2021). Teoriia i metodyka formuvannya sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Theory and Methods of Social Competence Formation of Future Social Workers in the Process of Professional Training]. *Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
7. Sydoruk, I.I. (2021). Teoriia i metodyka formuvannya sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Theory and Methods of Social Competence Formation of Future Social Workers in the Process of Professional Training]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
8. Fetiskin, N.P., Kozlov, V.V. & Majnulov, G.M. (2009). *Socialno-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp* [Socio-psychological diagnostics of the development of personality and small groups]. Moscow [in Russian].
9. Shcherbakova, I.M. & Stadnyk, H.A. (2012). *Psikhodiahnastyka profesiinoho samovyznachennia oosbystosti: navch.-metod. posib* [Psychodiagnostics of professional self-determination of personality: a textbook]. Sumy [in Ukrainian].

УДК 373.5.035-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.9>

Наталія СУШИК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9878-9115

Бібліографічний опис статті: Сушик, Н. (2021) Компетентнісний підхід у реалізації технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» дітей підліткового та юнацького віку. *Humanitas*, 2, 58–62, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.9>

**КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ
СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ «БУДУЄМО МАЙБУТНЄ РАЗОМ»
ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ВІКУ**

У статті обґрунтовано, що діти підліткового та юнацького віку в реалізації технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» здобувають інтегровану сукупність компетентностей (правову, комунікативну, життєву, соціальну) особистості, яка забезпечує здатність: 1) відповідально, ефективно реалізовувати права та обов'язки в усіх сферах життєдіяльності; 2) толерантно й ефективно спілкуватися з людьми в різних життєвих ситуаціях; 3) успішно вирішувати актуальні завдання на різних вікових етапах в усіх сферах життєдіяльності, спрямовувати соціальні й особистісні ресурси на самовдосконалення; 4) ефективно співпрацювати з партнерами у групі, команді, колективі, виконувати різні соціальні ролі та функції («громадянина», «працівника», «студента», «учня», «лідера громадської організації» та інші).

Визначено особливості технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» дітей підліткового та юнацького віку: 1) цілеспрямована; 2) модульна; 3) групова; 4) інтерактивна.

Обґрунтовано, що ефективність реалізації технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» дітей підліткового та юнацького віку залежить від врахування умов: 1) рівня професійної компетентності суб'єктів реалізації цієї технології; 2) діагностики рівня сформованості визначених компетентностей дітей цільової групи на початковому та завершальному етапі; 3) ефективної партнерської взаємодії суб'єктів і об'єктів цієї технології; 4) оптимальної кількості учасників цільової групи (15–20 осіб); 5) соціально-демографічних характеристик (вік, стать, національність, місце проживання, складні життєві обставини) дітей цільової групи; 6) індивідуальних особливостей (потреби, мотиви, інтереси, задатки, здібності, якості) учасників цільової групи; 7) оптимального й ефективного проведення тренінгових занять; 8) дотримання часу початку та завершення, тривалості, періодичності проведення тренінгових занять; 9) оптимального й ефективного використання методів, засобів соціального виховання особистості у структурі тренінгових занять; 10) методичного, технічного матеріального забезпечення реалізації цієї технології.

Ключові слова: компетентність, правова, комунікативна, життєва, соціальна компетентності, технологія соціального виховання особистості.

Nataliia SUSHYK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9878-9115

To cite this article: Kompetentnisnyi pidkhid u realizatsii tekhnolohii sotsialnoho vykhovannia “Buduiemo maibutnie razem” ditei pidlitkovoho ta yunatskoho viku [Competent approach in realization of technology of social education “Build the future together” of children and teenagers]. *Humanitas*, 2, 58–62, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.9>

**COMPETENT APPROACH IN REALIZATION OF TECHNOLOGY OF SOCIAL
EDUCATION “BUILD THE FUTURE TOGETHER” OF CHILDREN AND TEENAGERS**

In this article explained, that teenagers in technology of social education “Build the future together” receive integrating competence (lawful, communicative, mundane, social) of personality that provides an ability: 1) to responsibly, effectively realize rights and duties in all aspects of everyday life; 2) effectively communicate with people in all aspects of life; 3) successfully resolve different tasks at all age stages in all parts of everyday life; 4) successfully work together

with partners in groups, team, complete different social roles and functions (citizen, pupil, the older of social organization and so on).

Stated the specifics of technology of social education "Build the future together" of children and teenagers: 1) purpose-full; 2) modular; 3) group; 4) interactive.

Stated that development, forming of competence (lawful, communicative, mundane, social) of personality in realization of technology of social education "Build the future together" of children and teenagers is depending on the following conditions: 1) the level of professional competence of the subject of realization of this technology; 2) diagnostic of level of development of stated competence in children of the targeted group in the beginner and finisher state; 3) effectiveness of partnership of the subjects on objects of this technology; 4) optimal quantity of participants of the targeted group (15–20 members); 5) social demographic characteristics (age, gender, nationality, the place of living, complicated life situations) of children in the targeted group; 6) individual specifics (needs, motives, interests, abilities, qualities) of members of the targeted group; 7) optimizing and effective of way to teach a training course; 8) following the time of the beginning and end, length, periodic of training course; 9) optimal and effective use of methods, tools of social education of personality in the structure of training courses; 10) methodical, materialistic, technical supplementation in realization of this technology.

Key words: competence, lawful, communicative, mundane, social competence, technology of social education of personality.

Постановка проблеми. Діти підліткового та юнацького віку в реалізації технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» здобувають інтегровану сукупність компетентностей (правову, комунікативну, життєву, соціальну), яка забезпечує здатність особистості: 1) відповідально й ефективно реалізовувати права та обов'язки в усіх сферах життєдіяльності; 2) толерантно й ефективно спілкуватися з людьми в різних життєвих ситуаціях; 3) успішно вирішувати актуальні завдання на різних вікових етапах в усіх сферах життєдіяльності, спрямовувати соціальні й особистісні ресурси на самовдосконалення; 4) ефективно співпрацювати з партнерами у групі, команді, колективі, виконувати різні соціальні ролі та функції («громадянина», «працівника», «учня», «лідера громадської організації» та інші) [1, с. 894].

Розвиток, формування компетентностей (правової, комунікативної, життєвої, соціальної) особистості у реалізації технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» дітей підліткового та юнацького віку передбачає такі послідовні етапи:

1. Формування *цінностей* (права людини і дитини, спілкування, життя, лідерство), *ціннісних орієнтацій* (реалізація прав людини і дитини; толерантне, ефективне спілкування; успішне, щасливе життя; відповідальне, активне лідерство), *знань* про правові та моральні норми, правила поведінки особистості в суспільстві.

2. Формування *усвідомленого та відповідального ставлення* особистості до визначених цінностей, ціннісних орієнтацій, знань про правові та моральні норми, правила поведінки в суспільстві.

3. Формування *переконання* особистості здійснювати свою життєдіяльність на основі визначених цінностей, ціннісних орієнтацій, знань про правові та моральні норми, правила поведінки в суспільстві.

4. Формування *умінь, навичок* особистості застосовувати знання для цілеспрямованого, ефективного виконання різних видів діяльності.

5. Формування *здатності особистості активізувати, мобілізувати, ефективно застосувати* цінності, ціннісні орієнтації, знання, переконання, уміння, навички у визначених умовах [1, с. 895].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із метою визначення об'єкта, суб'єкта, мети, завдання, структури, змісту, форм, методів, тривалості реалізації технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» дітей підліткового та юнацького віку, ми проаналізували програму профілактики конфліктів та правопорушень «Будуємо майбутнє разом» серед учнівської молоді (Л. Зуб, Т. Журавель, Т. Лях, Л. Мельник, Ю. Пилипас, К. Сергєєва, М. Снітко, Н. Стрєєва, В. Янковець) [2].

Мета статті – визначити особливості й умови ефективної реалізації технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» дітей підліткового та юнацького віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологія соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» дітей підліткового та юнацького віку характеризується такими особливостями:

1) *цілеспрямована*, здійснює розвиток, формування компетентностей (правової, комунікативної, життєвої, соціальної) особистості;

2) *модульна*, складається з чотирьох змістових модулів;

**Характеристика технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом»
дітей підліткового та юнацького віку на основі компетентнісного підходу**

№ з/п	Компоненти технології	Характеристика компонентів технології																																				
1	2	3																																				
1.	Об'єкт технології	діти підліткового (14 років) та юнацького (15–18 років) віку																																				
2.	Суб'єкти реалізації технології	фахівці із соціальної роботи, соціальні педагоги, педагоги закладів загальної середньої освіти																																				
3.	Мета технології	розвиток, формування компетентної особистості																																				
4.	Завдання технології	формування компетентностей (правової, комунікативної, життєвої, соціальної) дітей підліткового та юнацького віку																																				
5.	<i>Структура технології</i>	<i>Структура технології для дітей підліткового та юнацького віку:</i> <i>Модуль 1. «Права та обов'язки» (п'ять занять)</i> <i>Модуль 2. «Сприйняття різноманітності – основа толерантності» (сім занять)</i> <i>Модуль 3. «Побудова позитивної життєвої перспективи» (вісім занять)</i> <i>Модуль 4. «Лідерство та активна життєва позиція» (вісім занять)</i>																																				
6.	<i>Зміст технології</i> Модуль 1. «Права та обов'язки». <i>Заняття 1. «Права людини та дитини».</i> <i>Заняття 2. «Як захистити свої права».</i> <i>Заняття 3. «Негативні соціальні явища та їх подолання».</i> <i>Заняття 4. «Ти і закон».</i> <i>Заняття 5. «Ти і поліція».</i> Модуль 2. «Сприйняття різноманітності – основа толерантності». <i>Заняття 1. «Основи толерантності».</i> <i>Заняття 2–3. «Успішне спілкування для побудови успішних стосунків».</i> <i>Заняття 4. «Вчимося розуміти та поважати інших».</i> <i>Заняття 5. «Усі ми різні – всі ми особливі».</i> <i>Заняття 6. «Гендерна рівність».</i> <i>Заняття 7. «Толерантність до себе та до оточуючих».</i> Модуль 3. «Побудова позитивної життєвої перспективи». <i>Заняття 1. «Від мрій до дій!».</i> <i>Заняття 2. «Самопізнання».</i> <i>Заняття 3. «Формування позитивного ставлення до себе».</i> <i>Заняття 4. «Розвиток необхідних життєвих навичок».</i> <i>Заняття 5. «Вчимося робити вибір».</i> <i>Заняття 6. «Постановка цілей».</i> <i>Заняття 7. «Самотивація та підтримка».</i> <i>Заняття 8. «Вчимося долати труднощі».</i>	1) формування правової компетентності дітей підліткового та юнацького віку: <table border="1"> <tr> <td>цінність</td> <td>права людини і дитини</td> </tr> <tr> <td>ціннісна орієнтація</td> <td>реалізація прав людини і дитини</td> </tr> <tr> <td>знання</td> <td>правоздатність, види, зміст прав дитини; дієздатність, правові норми, правила, обов'язок, відповідальність, види відповідальності малолітньої та неповнолітньої дитини; мета, завдання, функції, установ, які захищають права дітей; негативні явища у громаді та суспільстві, причини виникнення, методи попередження правопорушень, протиправна / відповідальна поведінка особи; основні права та правила спілкування з поліцією</td> </tr> <tr> <td>переконання</td> <td>дотримуватися правових норм і правил поведінки в різних життєвих ситуаціях</td> </tr> <tr> <td>уміння, навички</td> <td>реалізувати, захищати свої права</td> </tr> <tr> <td>здатність</td> <td>відповідально поводитися згідно з правовими нормами і правилами в різних життєвих ситуаціях</td> </tr> </table> 2) формування комунікативної компетентності дітей підліткового та юнацького віку: <table border="1"> <tr> <td>цінність</td> <td>спілкування</td> </tr> <tr> <td>ціннісна орієнтація</td> <td>толерантне, ефективне спілкування</td> </tr> <tr> <td>знання</td> <td>особистість, індивідуальність, індивідуальні особливості, соціальні стереотипи, гендерні ролі, гендерна рівність, толерантність, толерантне ставлення; сутність, структура, види, функції, стилі спілкування; причини виникнення, стадії розвитку конфліктів, стратегії, методи, засоби їх ефективного розв'язання</td> </tr> <tr> <td>переконання</td> <td>толерантне спілкування з людьми</td> </tr> <tr> <td>уміння, навички</td> <td>ефективно застосовувати стилі, вербальні та невербальні засоби спілкування; встановлювати психологічний контакт зі співрозмовником; активно слухати співрозмовника; здійснювати переконливий вплив на нього; співчувати та співпереживати; попереджати, конструктивно розв'язувати конфлікти</td> </tr> <tr> <td>здатність</td> <td>ефективно, толерантно спілкуватися з ровесниками та іншими людьми</td> </tr> </table> 3) формування життєвої компетентності дітей підліткового та юнацького віку: <table border="1"> <tr> <td>цінність</td> <td>життя людини</td> </tr> <tr> <td>ціннісна орієнтація</td> <td>успішне, щасливе життя</td> </tr> <tr> <td>знання</td> <td>життєві перспективи, мрії, колаж мрій, цінності, позитивне ставлення до себе та інших людей; критерії, алгоритм визначення цілей, мотиви, стимули, ресурси для їх досягнення, програма самовдосконалення (самопізнання, самовизначення, самореалізація, успіх) особистості</td> </tr> <tr> <td>переконання</td> <td>життєве самовизначення, успішна самореалізація особистості</td> </tr> <tr> <td>уміння, навички</td> <td>визначати цілі, розробляти перспективні плани, використовувати ресурси для здійснення запланованих дій, приймати та реалізовувати відповідальні рішення, долати перешкоди</td> </tr> <tr> <td>здатність</td> <td>досягати успіху в різних життєвих ситуаціях</td> </tr> </table>	цінність	права людини і дитини	ціннісна орієнтація	реалізація прав людини і дитини	знання	правоздатність, види, зміст прав дитини; дієздатність, правові норми, правила, обов'язок, відповідальність, види відповідальності малолітньої та неповнолітньої дитини; мета, завдання, функції, установ, які захищають права дітей; негативні явища у громаді та суспільстві, причини виникнення, методи попередження правопорушень, протиправна / відповідальна поведінка особи; основні права та правила спілкування з поліцією	переконання	дотримуватися правових норм і правил поведінки в різних життєвих ситуаціях	уміння, навички	реалізувати, захищати свої права	здатність	відповідально поводитися згідно з правовими нормами і правилами в різних життєвих ситуаціях	цінність	спілкування	ціннісна орієнтація	толерантне, ефективне спілкування	знання	особистість, індивідуальність, індивідуальні особливості, соціальні стереотипи, гендерні ролі, гендерна рівність, толерантність, толерантне ставлення; сутність, структура, види, функції, стилі спілкування; причини виникнення, стадії розвитку конфліктів, стратегії, методи, засоби їх ефективного розв'язання	переконання	толерантне спілкування з людьми	уміння, навички	ефективно застосовувати стилі, вербальні та невербальні засоби спілкування; встановлювати психологічний контакт зі співрозмовником; активно слухати співрозмовника; здійснювати переконливий вплив на нього; співчувати та співпереживати; попереджати, конструктивно розв'язувати конфлікти	здатність	ефективно, толерантно спілкуватися з ровесниками та іншими людьми	цінність	життя людини	ціннісна орієнтація	успішне, щасливе життя	знання	життєві перспективи, мрії, колаж мрій, цінності, позитивне ставлення до себе та інших людей; критерії, алгоритм визначення цілей, мотиви, стимули, ресурси для їх досягнення, програма самовдосконалення (самопізнання, самовизначення, самореалізація, успіх) особистості	переконання	життєве самовизначення, успішна самореалізація особистості	уміння, навички	визначати цілі, розробляти перспективні плани, використовувати ресурси для здійснення запланованих дій, приймати та реалізовувати відповідальні рішення, долати перешкоди	здатність	досягати успіху в різних життєвих ситуаціях
цінність	права людини і дитини																																					
ціннісна орієнтація	реалізація прав людини і дитини																																					
знання	правоздатність, види, зміст прав дитини; дієздатність, правові норми, правила, обов'язок, відповідальність, види відповідальності малолітньої та неповнолітньої дитини; мета, завдання, функції, установ, які захищають права дітей; негативні явища у громаді та суспільстві, причини виникнення, методи попередження правопорушень, протиправна / відповідальна поведінка особи; основні права та правила спілкування з поліцією																																					
переконання	дотримуватися правових норм і правил поведінки в різних життєвих ситуаціях																																					
уміння, навички	реалізувати, захищати свої права																																					
здатність	відповідально поводитися згідно з правовими нормами і правилами в різних життєвих ситуаціях																																					
цінність	спілкування																																					
ціннісна орієнтація	толерантне, ефективне спілкування																																					
знання	особистість, індивідуальність, індивідуальні особливості, соціальні стереотипи, гендерні ролі, гендерна рівність, толерантність, толерантне ставлення; сутність, структура, види, функції, стилі спілкування; причини виникнення, стадії розвитку конфліктів, стратегії, методи, засоби їх ефективного розв'язання																																					
переконання	толерантне спілкування з людьми																																					
уміння, навички	ефективно застосовувати стилі, вербальні та невербальні засоби спілкування; встановлювати психологічний контакт зі співрозмовником; активно слухати співрозмовника; здійснювати переконливий вплив на нього; співчувати та співпереживати; попереджати, конструктивно розв'язувати конфлікти																																					
здатність	ефективно, толерантно спілкуватися з ровесниками та іншими людьми																																					
цінність	життя людини																																					
ціннісна орієнтація	успішне, щасливе життя																																					
знання	життєві перспективи, мрії, колаж мрій, цінності, позитивне ставлення до себе та інших людей; критерії, алгоритм визначення цілей, мотиви, стимули, ресурси для їх досягнення, програма самовдосконалення (самопізнання, самовизначення, самореалізація, успіх) особистості																																					
переконання	життєве самовизначення, успішна самореалізація особистості																																					
уміння, навички	визначати цілі, розробляти перспективні плани, використовувати ресурси для здійснення запланованих дій, приймати та реалізовувати відповідальні рішення, долати перешкоди																																					
здатність	досягати успіху в різних життєвих ситуаціях																																					

1	2	3	
	Модуль 4. «Лідерство та активна життєва позиція». Заняття 1. «Лідер та лідерські якості». Заняття 2. «Чи лідер я?». Заняття 3. «Як зростити в собі лідера?». Заняття 4. «Розвиваємо лідерські якості». Заняття 5. «Імідж лідера». Заняття 6. «Лідер та його команда». Заняття 7. «Лідер – ініціатор позитивних змін у житті громади». Заняття 8. «Лідер – організатор волонтерської діяльності».	4) формування соціальної компетентності дітей підліткового та юнацького віку:	
		цінність	лідерство
		ціннісна орієнтація	відповідальне, активне лідерство
		знання	ознаки, функції, типи, якості, імідж лідера; діагностика та фактори, що впливають на формування, лідерських якостей особистості; взаємозв'язок лідерства та створення команди, особливості формування та функціонування команди; активна громадянська позиція, ініціатива лідера у розв'язанні проблем на рівні громади; волонтер, волонтерська ініціатива, діяльність, акція, ресурси для її здійснення
		переконання	відповідальність лідера за прийняття, реалізацію рішень
		уміння, навички	визначити проблему, ідею, пропозицію, створити ініціативну групу, проектувати діяльність, розробити та реалізувати програму дій, взаємодіяти у групі, команді, виконувати лідерські функції, створити, презентувати власний імідж лідера
		здатність	відповідально й ефективно реалізувати лідерські функції в групі, команді
7.	<i>Форми реалізації технології</i>	Групові форми соціального виховання особистості: тренінг, тренінгові заняття	
8.	<i>Методи реалізації технології</i>	Методи соціального виховання особистості: бесіда, інформаційне повідомлення, мозковий штурм, дискусія, переконання, приклад, робота в малих групах, метод вправ, кейс-метод, рольова гра	
9.	<i>Тривалість реалізації технології</i>	28 занять по 2 академічні години (56 академічних годин) із періодичністю 1–2 рази на тиждень упродовж навчального року	
10.	Навчально-методичне забезпечення технології «Будуємо майбутнє разом»: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді : навч.-метод. посіб. / Л. В. Зуб, Т. Л. Лях, Л. А. Мельник та ін.; за ред. Т. В. Журавель, М. А. Снітко. Київ : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2016. 298 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16977/1/Zhuravel_Liakh_Snitko_BMR_KSPSR_IL.pdf (дата звернення: 08.03.2021).		

3) *групова*, визначає проведення двадцяти восьми тренінгових занять;

4) *інтерактивна*, передбачає застосування форм, методів, засобів соціального виховання особистості на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії фахівців та учасників цільової групи (див. табл. 1).

Висновки. Ефективність реалізації технології соціального виховання «Будуємо майбутнє разом» дітей підліткового та юнацького віку залежить від врахування умов:

1) рівня професійної компетентності суб'єктів реалізації цієї технології (фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, педагогів закладів загальної середньої освіти);

2) діагностики рівня сформованості компетентностей (правової, комунікативної, життєвої, соціальної) дітей цільової групи на початковому та завершальному етапі;

3) ефективної партнерської взаємодії суб'єктів і об'єктів цієї технології;

4) оптимальної кількості учасників цільової групи (15–20 осіб);

5) соціально-демографічних характеристик (вік, стать, національність, місце проживання, складні життєві обставини) дітей цільової групи;

6) індивідуальних особливостей (потреби, мотиви, інтереси, задатки, здібності, якості) учасників цільової групи;

7) оптимального й ефективного проведення тренінгових занять [1, с. 908–909];

8) дотримання часу початку та завершення, тривалості, періодичності проведення тренінгових занять;

9) оптимального й ефективного використання методів, засобів соціального виховання особистості у структурі тренінгових занять [1, с. 914–916];

10) методичного, технічного, матеріального забезпечення реалізації цієї технології.

Перспективи подальших досліджень передбачають формування компетентностей лідера в реалізації технології соціального виховання особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sushyk Nataliia Competent approach to realization of technology of social education of personality. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes* : monograph / edited by Magdalena Gawron-Łapuszek, Yana Suchukova. Katowice: Publishing House of University of Technology, 2021. P. 893–916, 1219. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/3ae54f97de8a1480cfb229660e616f25.pdf> (дата звернення: 08.03.2021)

2. «Будуємо майбутнє разом» : програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді : навч.-метод. посіб. / Л.В. Зуб, Т.Л. Лях, Л.А. Мельник та ін.; за ред. Т.В. Журавель, М.А. Снітко. Київ : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2016. 298 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16977/1/Zhuravel_Liakh_Snitko_BMR_KSPSR_IL.pdf (дата звернення: 08.03.2021).

REFERENCES:

1. Sushyk, N. (2021). Competent approach to realization of technology of social education of personality. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes*. M. Gawron-Łapuszek, Y. Suchukova (Eds.). Katowice: Publishing House of University of Technology, (pp. 893–916). Retrieved from <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/3ae54f97de8a1480cfb229660e616f25.pdf> (data zvernennia: 08.03.2021) [in English].

2. Zub, L.V., Liakh, T.L., Melnyk, L.A. et al. (2016) “Buduiemo maibutnie razom” : Prohrama profilaktyky konfliktiv ta pravoporushen sered uchnivskoi molodi : navch.-metod. posib. [Build the future together : Program for the prevention of conflicts and violations among students : educational-methodological manual]. T.V. Zhuravel, M.A. Snitko (Eds.) Kyiv: Obnova Compani. *elibrary.kubg.edu.ua* Retrieved from http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16977/1/Zhuravel_Liakh_Snitko_BMR_KSPSR_IL.pdf (data zvernennia: 08.03.2021) [in Ukrainian].

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 351.826.8-047.44

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.10>

Олег БАТЮК

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри політології, управління та національної безпеки, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Воли, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-2291-4247

Бібліографічний опис статті: Батюк, О. (2021) Щодо розуміння експертизи соціальної безпеки. *Humanitas*, 2, 63–69, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.10>

ЩОДО РОЗУМІННЯ ЕКСПЕРТИЗИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Проведення комплексного дослідження розуміння експертизи соціальної безпеки, було можливим завдяки розкриттю основних складових чинників, а саме соціальної безпеки та соціальної експертизи. На основі проведеного наукового аналізу сталих поглядів провідних вчених в царині юриспруденції, політології та соціології на розуміння національної безпеки та її складової соціальної безпеки, автор подав власне визначення розуміння соціальної безпеки. Реалізація соціальної безпеки на особистісному рівні можлива при бажанні та участі у цьому процесі самої особи, реалізації її прагнень до духовного, культурного, матеріального, освітнього, фізичного розвитку, а також добровільному взятті на себе відповідальності за своє життя. Основою, на якій має базуватися такий підхід, є цінність життя людини, громадянина, адже коли сама особа цінує своє життя, вона може цінувати життя інших людей, бо без життя нічого не має і все втрачає сенс.

Охарактеризувавши нормативно-правові акти які регламентують провадження експертної діяльності в Україні, автором було визначено, що на сьогодні спостерігається неузгодженість актів законодавства, що регулюють діяльність окремих суб'єктів експертної діяльності. Крім того, вказані акти мають різну юридичну силу. Зазначені обставини призводять до неможливості здійснення належної організації експертного забезпечення правосуддя на державному рівні та можуть зумовити зростання корупційних ризиків у відповідній сфері державного управління. Крім того, неналежне врегулювання згаданих правовідносин ускладнить здійснення державного контролю у відповідній сфері державного управління з метою забезпечення захисту існуючих та відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. У висновках наукової статті подається авторське визначення експертизи соціальної безпеки, предметна сфера експертизи соціальної безпеки та основні етапи її проведення.

Ключові слова: закон, суспільство, держава, громадянин, права, обов'язки, експертиза, безпека.

Oleg BATIUK

PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Political Science, Management and National Security, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-2291-4247

To cite this article: Batiuk, O. (2021) Shchodo rozuminnia ekspertyzy sotsialnoi bezpeky [Regarding the understanding of expertise of social safety]. *Humanitas*, 2, 63–69, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.10>

REGARDING THE UNDERSTANDING OF EXPERTISE OF SOCIAL SAFETY

Carrying out a comprehensive research of the understanding of expertise of social safety was possible through the disclosure of the main components of the factors, namely social safety and social expertise. The author gave his own definition of the understanding of social safety on the basis of the carried out scientific analysis of stable views of leading scientists in the field of jurisprudence, political science and sociology about the understanding of national safety and its component of social safety. Implementation of social safety on a personal level is possible at desire and participation in this process of the person himself, implementation of his aspirations to spiritual, cultural, material, educational, physical development, as well as at the voluntary assumption of responsibility for one's life. The basis on which such an approach

should be based is the value of life of human, citizen, because when a person himself values his life, he can value the lives of other people, because without life, he has nothing and everything loses point.

Characterizing the regulations that govern the conduction of expert activity in Ukraine, the author has determined that today there is inconsistency of acts of legislation that govern the activity of individual subjects of expert activity. In addition, the specified acts have different legal force. The specified circumstances lead to the impossibility of carrying out proper organization of expert support of justice at the state level and may cause an increasing of corruption risks in the relevant area of public administration. In addition, improper regulation of the mentioned legal relations will complicate carrying out state control in the relevant field of public administration in order to ensure the protection of existing and restoration of violated rights, freedoms and legitimate interests of human and citizen. The author's definition of expertise of social safety, the subject area of expertise of social safety and the main stages of its carrying out are provided in the conclusions of the scientific article.

Key words: law, society, state, citizen, rights, responsibilities, expertise, safety.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність обраної теми визначена тим, що соціальна безпека є одними із складових елементів (видом) національної безпеки яка 14 вересня 2020 року була нормативно оновлена прийняттям Стратегії національної безпеки України, під назвою безпека людини – безпека країни, Указом Президента України № 392/2020 [1, с. 1]. У сучасному українському суспільстві в громадянському та політичному житті притаманна швидка динаміка яка стрімко змінює такі сфери як економічну, соціальну та гуманітарну. Саме ці сфери прямо впливають на формування соціальної безпеки як складової національної безпеки держави. Постійні протистояння політичних інститутів досить широко використовують українську громадськість у соціальних акціях, протестах, мітингах, конфліктних випадках які прямо чи опосередковано стають прямою загрозою демократичним та соціальним перетворенням в українському суспільстві. Саме тому забезпечення соціальної безпеки та стабільності, можливе через зміцнення економічних та політичних чинників, повинно стати основним вектором розвитку Української держави. Реалізація потреби у безпеці та відчуття соціально-економічної захищеності є одними із першочергових і необхідних умов для розвитку громадянина та нації загалом. Саме через задоволену потребу в безпеці громадянин прагне до соціального та сталого розвитку у житті в державі, а негативні зміни (фінансові, соціальні, політичні, психологічні тощо) сприймаються як щось загрозливе, що може порушити це відчуття безпеки. Соціальна безпека громадянина тісно і глибоко пов'язана із соціальною безпекою суспільства та держави. Вони взаємозалежні, а зміни однієї з них впливають на інші складові одночасно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковим дослідженням з питань національної безпеки у соціальній сфері було присвячено чимало робіт таких науковців як О. Арламов, А. Баланда, О. Білорус, В. Білоус, В. Близнюк, І. Гнибіденко, Т. Завора, Д. Зеркалов, О. Ілляш, Т. Момот, В. Мунтіян, О. Коваль, А. Колот, В. Куценко, О. Новікова, В. Онищенко, В. Роговий, Д. Стеченко, В. Скуратівський, В. Удовиченко, А. Халецька, О. Чепурний. Проте варто зауважити, що питанням експертизи соціальної безпеки не були предметом наукового дослідження.

Мета дослідження. В положеннях даного наукового дослідження ставимо за мету здійснити огляд наукових думок провідних вчених юристів та соціологів на проблемні питання розуміння соціальної безпеки та соціальної експертизи та на цій основі визначити авторське поняття експертизи соціальної безпеки.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Розкриваючи проблему розуміння експертизи соціальної безпеки, вважаємо за доцільно спочатку проаналізувати дві основні її складові поняття соціальна безпека та соціальна експертиза. Поняття соціальної безпеки почало формуватися з кінця 90-х років ХХ століття. Зокрема, вперше поняття задекларовано у Копенгагенській декларації про соціальний розвиток (1995), яка стосується соціальних аспектів сталого розвитку забезпечення соціальної безпеки у світі. Саме у п. 5 цієї декларації зазначено: “Ми поділяємо переконаність в тому, що соціальний розвиток і соціальна справедливість необхідні для забезпечення і підтримки миру і безпеки всередині наших країн і в стосунках між ними. У свою чергу, соціальний розвиток і соціальна справедливість не можуть бути досягнуті під час відсутності миру і безпеки або в умовах

відсутності поваги всіх прав людини і основних свобод. Ця найважливіша взаємозалежність була визнана 50 років тому в Статуті Організації Об'єднаних Націй (995_010) і з тих пір ще більше посилилася» [2, с. 1].

Концептуальну основу сучасного розуміння сутності соціальної безпеки у нормативно-правовій базі України започатковано у 1990 р. в Декларації про державний суверенітет України [3, с. 1]. Соціальної безпеки держави при цьому розглядається як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів як особи, так і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз. В історичному аспекті варто також згадати й про нормативно-правовий документ у сфері соціальної безпеки як Постанова Верховної Ради України «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16 січня 1997 року N 3/97-ВР [4]. Варто погодитись із авторами монографії «Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти» Онищенко В.О., Завора Т.М., Чепурний О.В., що концепція національної безпеки України, відіграла значну роль у формуванні й здійсненні державної політики щодо захисту її національних інтересів у політичній, економічній, соціальній та інших сферах національної безпеки, але поява нових зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, викликана змінами в економічному та соціальному розвитку держави, диспропорціями у соціально-економічному розвитку регіонів, потребувала коректив і в законодавстві. Конкретизація цих положень вимагає врахування регіональної специфіки формування соціальної політики в системі загальнодержавних та регіональних пріоритетів економічного розвитку [5, с. 12].

Доцільно також проаналізувати положення чинного Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року [6], в якому не має чіткого визначення соціальна безпека, проте подається у п. 3 та п. 23 ч. 1 ст. 1 розуміння двох основних складових соціальної безпеки, а саме: громадська безпека і порядок - захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють

узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз; Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України – документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту і визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз [6].

Підтримуємо точку зору О.П. Коваль, що термін «соціальна безпека» зафіксовано на нормативному рівні. Так, згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [7], «соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни». Термін «соціальна безпека» в розумінні дослідників зазвичай має два трактування: традиційне (відсутність загроз для соціуму) та альтернативне (відсутність загроз з боку соціуму). Соціальна безпека у традиційному розумінні (соціальна безпека для соціуму) – це відсутність загроз здоров'ю та життю людини. Соціальна безпека в альтернативному розумінні (соціальна безпека з боку соціуму) – це відсутність загроз національній безпеці з боку власних громадян. Обидва види соціальних загроз тісно пов'язані одна з одною, при цьому одна породжує іншу, утворюючи замкнене коло. Але первинною слід вважати соціальну безпеку для соціуму [8, с. 59, 64].

Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. у науковій праці «Соціальна політика» роблять спробу визначити поняття «соціальна безпека» не за змістом його розділів, а в глосарії для полегшення орієнтиру використаної ними термінології. Так, під соціальною безпекою вони розуміють стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик [9, с. 328].

Досить слушно є думка Сидорчук О.Г. що проблематика соціальної безпеки привертає дедалі більшу увагу вчених, адже в її основі лежить захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, які забезпечують соціальний прогрес та економічний розвиток, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам у соціальній сфері, створення умов сталого розвитку. Концептуальні засади забезпечення соціальної безпеки в Україні розкривають мету, принципи, основні напрями, критерії досягнення та механізми забезпечення соціальної безпеки, соціальні інтереси її суб'єктів – людини, суспільства, держави, що створює умови для формування Стратегії. Соціальна безпека – це стан і можливості захищеності соціальних інтересів людини, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз соціальній та національній безпеці через систему державного регулювання. [10, с. 177–178].

Проаналізувавши нормативно-правові документи та погляди науковців на поняття соціальна безпека приходимо до власного розуміння даного поняття. Так під соціальною безпекою, ми розуміємо, обов'язкову складову національної безпеки, яка відображає стан захищеності соціальних інтересів громадян держави, іноземців та осіб без громадянства які знаходяться на її території, а також соціальних груп та суспільства в цілому.

Термін соціальна експертиза доцільно проаналізувати як другу складову поняття експертиза соціальної безпеки. Так у науковій літературі зустрічаємо різнопланові визначення соціальної експертизи. Балакірева О.Н., вважає, що соціальна експертиза (оцінка) – це «соціальне дослідження, що включає: діагностику стану соціального об'єкта; встановлення достовірної інформації про нього і його соціальне оточення; прогнозування його можливостей змінюватися та впливати на інші соціальні об'єкти; розробку рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень і соціального проектування» [11, с. 126–131].

Саєнко Ю.І. під соціальною експертизою він розуміє експертну процедуру оцінки, аналізу та прогнозу соціальних аспектів будь-якої ситуації, оцінка, аналіз та прогноз соціальних наслідків програм і проектів, що розробляються та впроваджуються, а також рекоменда-

ції щодо запобігання або подолання негативних наслідків [12, с. 5]. На наш погляд досить вдале тлумачення дав професор Саєнко Ю.І., який зазначив, що соціальна безпека та соціальні ризики – соціальна експертиза як інструмент оцінювання та передбачення соціальних ризиків полегшує локалізацію та уникнення їх і цим самим підвищує рівень соціальної безпеки [13, с. 307].

На наш погляд варто погодитись із Білоус Т.М., що наразі експертні оцінки є одним із джерел для аналізу соціальних змін, що відбуваються. Сьогодні в суспільстві можна спостерігати глибокі, а головне прискорені соціальні трансформації, коли принципово змінюються соціальні структури та інститути. Суспільні та групові ефекти соціальних зрушень потребують постійного спостереження задля адекватної оцінки характеру та напрямку соціальних змін, урахування їх у практиці поточного соціального управління та розроблення стратегії суспільних реформ [14, с. 96].

В зарубіжних наукових джерела під соціальною експертизою розуміють дослідження, що ґрунтується на експертних оцінках, важкоформалізованого завдання, що стосується ходу реалізації та соціальних наслідків діяльності людей і організацій, в тому числі програм і проектів, а також конкретних соціальних ситуацій з метою формування вихідних матеріалів (аргументів вибору) для прийняття, контролю реалізації та коригування управлінських рішень, погодившись з громадськими інтересами і пріоритетами соціальної політики [15, с. 26].

Доцільно констатувати, що у нормативно-правових актах України відсутнє визначення соціальної експертизи. Про те, подається визначення судової експертизи та перелік її нормативно-правового забезпечення щодо її проведення, а саме: Закон України «Про судову експертизу» [16], Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [17] Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [18] Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів [19]

ВГСУ. Інформаційний лист. Про деякі питання, пов'язані зі строками проведення судових експертиз [20].

Проводячи аналіз зазначених вище нормативно правових актів, вважаємо за доцільне доповнити п. 1.2. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень підпунктом 1.2.6. Психологічна та соціальна. Оскільки метою соціальної експертизи є встановлення відповідності діяльності органів державної влади та інших соціальних інститутів соціальним інтересам громадян і завданням соціальної політики, формування пропозицій для досягнення такої відповідності.

Вважаємо, що в умовах українського сьогодення не варто недооцінювати практичну складову соціальної експертизи, яка на наш погляд спрямована на аналіз об'єктів громадянського суспільства, які відображають причини і наслідки, стан і динаміку соціального розвитку.

Вважаємо що державна політика в умовах відкритого зовнішнього протистояння повинна бути спрямовується на вирішення конкретної проблеми, наприклад повернення окупованих територій України, з цією метою соціальна експертиза повинна дослідити готовність українського суспільства до рішучих дій з вирішення даної проблеми, а також готовність громадян України які проживають на тимчасово окупованій території сприяти своїми діями українській владі вирішити дану проблему. І нарешті, суспільна (державна) політика – це наявність системи та узгодженості. Вона зводить різні заходи у єдину систему, а тому зачіпає інтереси різних учасників. Щоб така політика була дієвою та передбачуваною, до процесу її створення мають бути долучені різні суб'єкти і не обов'язково лише ті, які несуть пряму відповідальність за її здійснення. Наприклад, Міністерство транспорту, розробляючи політику в сфері пасажирських перевезень, має уявляти позицію, бачення, очікування власне самих пасажирів, перевізників. При цьому інтереси цих груп можуть бути інколи діаметрально протилежними: перевізники прагнуть рентабельності свого бізнесу, що вимагатиме підвищення вартості проїзду, а, наприклад, студенти, виступатимуть за збереження пільг, що потребуватиме в свою чергу додаткових витрат з державного бюджету. Щоб виробити цілісну

державну політику у цій сфері, необхідно буде вдатися до узгоджень та консультацій. Це в свою чергу вимагатиме встановлення певного порядку між різноманітними учасниками процесу політики.

Висновки результатів дослідження. Провівши наукове дослідження щодо розуміння експертизи соціальної безпеки варто узагальнити наступні висновки.

Під експертизою соціальної безпеки ми розуміємо, комплексне експертне дослідження сутність якого полягає у дослідженні впливу політичних, технічних, економічних, соціальних новацій на становище громадян держави, населення в цілому або його окремих соціальних груп, з метою формування безпечного соціального середовища як складової національної безпеки.

На наш погляд, саме предметна сфера експертизи соціальної безпеки повинна бути направлена на дослідження цілої низки питань спрямованих на подолання розривів (невідповідностей і протиріч, що можуть призвести виникненню конфліктних ситуацій, соціальної напруги у сфері соціальної безпеки) між нормативно-правовим і організаційно-управлінським забезпеченням управління в соціальній сфері і реаліями життя в контексті соціальної безпеки.

Вважаємо, що проведення експертизи соціальної безпеки повинно відбуватися в декілька етапів. По-перше, підготовчий етап, під час якого здійснюється планування експертизи соціальної безпеки, визначається об'єкт (об'єкти), предмет, мета експертизи, за необхідності готується відповідні письмові запити.

По-друге, «польовий етап», під час якого власне збирається інформація, аналізуються отримані дані, готуються експертні висновки та готуються рекомендації;

По-третє, заключний етап, під час якого розроблені рекомендації спрямовуються до відповідних державних інституцій. Саме на даному етапі необхідно проводити моніторинг дотримання усіх процедур державними інституціями: від розгляду ним пропозицій до оприлюднення результатів такого розгляду;

По-четверте, етап моніторингу впровадження державними інституціями прийнятих рекомендацій за результатами експертизи соціальної безпеки.

Незважаючи на можливість широкого застосування і практичну потребу проведення експертизи соціальної безпеки, її методологічне та методичне оформлення, а також нормативне та правове забезпечення в нашій країні, можемо сміливо констатувати знаходяться все ще в ста-

дії розробки. Багато питань носять дискусійний характер або мають досить фрагментарну теоретичну та емпіричну базу дослідження. Частково ці обставини, на наш погляд, є причиною відсутності розгорнутої навчальної літератури з питань експертизи соціальної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія національної безпеки України. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 18.03.2021 р.)
2. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток. Прийнята 01.01.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_505#Text (дата звернення 18.03.2021 р.)
3. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята 16.07.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення 18.03.2021 р.)
4. Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року N 3/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 18.03.2021 р.)
5. Онищенко В.О., Завора Т.М., Чепурний О.В. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2015 274с.
6. Закон України «Про національну безпеку України» прийнятий 21 червня 2018 року № 2469-VIII із змінами та доповненнями станом на 24.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 18.03.2021 р.)
7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277.
8. Коваль О.П. Семантика та сутність терміна «соціальна безпека». *Стратегічні пріоритети*, № 2 (39), 2016 р. С. 58–65.
9. Скурятівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. Київ: УАДУ, 1997. 360 с.
10. Сидорчук О.Г. Стратегія соціальної безпеки України: послідовність формування та напрями реалізації. *Проблеми економіки* № 1 (39), 2019. С. 176–183.
11. Балакірева О. Соціальний моніторинг як засіб розробки, оцінки ефективності та модернізації соціальної політики. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 1999. с. 126–131.
12. Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження. За ред. Ю.І. Саєнка. Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2000. 194 с.
13. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників. Відп. ред. Ю.І. Саєнка. Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2004. 372 с.
14. Білоус Т.М. Соціальна експертиза: сфера застосування та особливості відбору експертів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015 №3 (28). С. 94–101.
15. Власова Т.В., Сушинская М.Д. Социальная экспертиза: Учебное пособие. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2009. 152 с.
16. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII із змінами та доповненнями станом на 01.01.2021р., підстава - 1082-IX. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 18.03.2021 р.)
17. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення 18.03.2021 р.)
18. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11> (дата звернення 18.03.2021 р.)
19. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15> (дата звернення 18.03.2021 р.)
20. ВГСУ. Інформаційний лист. Про деякі питання, пов'язані зі строками проведення судових експертиз. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_348600-08 (дата звернення 18.03.2021 р.)

REFERENCES:

1. Stratehiianatsionalnoi bezpeky Ukrainy. Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020 [National Security Strategy of Ukraine. By the Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020 № 392/2020]. *president.gov.ua* Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].

2. Kopenhahenska deklaratsiia pro sotsialnyi rozvytok. Pryiniata 01.01.1995 r. [The Copenhagen Declaration on Social Development. Adopted 01.01.1995]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_505#Text [in Ukrainian].
3. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. Pryiniata 16.07.1990 r. [Declaration of State Sovereignty of Ukraine. Adopted 16.07.1990] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [in Ukrainian].
4. Pro kontseptsiu (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 16 sichnia 1997 roku N 3/97-VR [On the concept (foundations of state policy) of national security of Ukraine. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of January 16, 1997 No. 3/97-VR] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Onyshchenko, V.O., Zavora, T.M., Chepurnyi, O.V. (2015) *Sotsialna bezpeka rehionu: teoretychni ta prykladtsi aspekt* [Social security of the region: theoretical and applied aspect] Poltava: PoltNTU [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» pryiniaty 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII iz zminamy ta dopovnenniamy stanom na 24.10.2020 r. [Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” adopted on June 21, 2018 № 2469-VIII as amended and supplemented as of 24.10.2020] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 r. № 1277. [On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine: order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated 29.10.2013 № 1277] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [in Ukrainian].
8. Koval, O.P. (2016) Semantyka ta sutnist termina «sotsialna bezpeka». [Semantics and essence of the term “social security”]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 2(39), 58–65 [in Ukrainian].
9. Skurativskiy, V., Paliy, O., Libanova, E. (1997) *Sotsialna polityka* [Social policy]. Kyiv: UA DU [in Ukrainian].
10. Sydoruk, O.H. (2019). Stratehiia sotsialnoi bezpeky Ukrainy: poslidovnist formuvannia ta napriamy realizatsii [Social security strategy of Ukraine: sequence of formation and directions of implementation] *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 1(39), 176–183 [in Ukrainian].
11. Balakirieva, O. (1999) Sotsialnyi monitorynh yak zasib rozrobky, otsinky efektyvnosti ta modernizatsii sotsialnoi polityky [Social monitoring as a means of developing, evaluating the effectiveness and modernization of social policy]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society* (pp. 126–131). Kharkiv: Vydavnychiy tsentr Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina [in Ukrainian].
12. Saienko, Yu.I. (Ed.). (2000) *Sotsialna ekspertyza v Ukraini: metodolohiia, metodyka, dosvid vprovadzhennia* [Social expertise in Ukraine: methodology, methodology, implementation experience]. Kyiv: In-t sotsiolohii NANU [in Ukrainian].
13. Saienko, Yu.I. (Ed.). (2004). *Metodolohiia ta metodyka vyznachennia intehralnykh sotsialnykh pokaznykiv* [Methodology and methods of determining integrated social indicators]. Kyiv: In-t sotsiolohii NANU [in Ukrainian].
14. Bilous, T.M. (2015) Sotsialna ekspertyza: sfera zastosuvannia ta osoblyvosti vidboru ekspertiv. Social expertise: scope and features of expert selection. *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 3(28), 94–101 [in Ukrainian].
15. Vlasova, T.V., Sushchynskaia, M.D. (2009) *Sotsyalnaia ekspertyza: uchebnoe posobyie* [Social examination: Textbook]. SPb.: Yzd-vo SPbHUEF [in Russian].
16. Zakon Ukrainy “Pro sudovu ekspertyzu” vid 25 liutoho 1994 roku № 4038-XII iz zminamy ta dopovnenniamy stanom na 01.01.2021r., pidstava – 1082-IX [Law of Ukraine “On Forensic Examination” of February 25, 1994 № 4038-XII as amended and supplemented as of 01.01.2021, grounds – 1082-IX] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].
17. Instruksiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert research] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].
18. Instruksiia pro osoblyvosti zdiisnennia sudovo-ekspertnoi diialnosti atestovanykh sudovymy ekspertamy, shcho ne pratsiuiut u derzhavnykh spetsializovanykh ekspertnykh ustanovakh [Instruction on the peculiarities of carrying out forensic activities by certified forensic experts who do not work in state specialized expert institutions] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11> [in Ukrainian].
19. Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv [Regulations on expert-qualification commissions and attestation of forensic experts] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15> [in Ukrainian].
20. VHSU. Informatsiinyi lyst. Pro deiaki pytannia, poviazani zi strokamy provedennia sudovykh ekspertyz [HCSU. Information sheet. About some issues related to the timing of forensic examinations] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_348600-08 [in Ukrainian].

УДК 304:339.1

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.11>

Андрій КОЛОСОК

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

Бібліографічний опис статті: Колосок, А. (2021) Споживча упаковка в контексті соціально-етичного маркетингу. *Humanitas*, 2, 70–76, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.11>

СПОЖИВЧА УПАКОВКА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ

Метою статті є дослідження впливу упаковки на прийняття рішень щодо купівлі товарів споживачами в залежності від її характеристик в рамках концепції соціально-етичного маркетингу.

У статті досліджено теоретичні аспекти сутності та складу споживчої упаковки в контексті становлення соціально відповідального суспільства. Розкрито відмінності та переваги соціально-етичного маркетингу у порівнянні з класичною маркетинговою концепцією. Обґрунтовано вплив споживчої упаковки на прийняття рішень про купівлю товарів в залежності від її матеріалу, дизайну, ергономічності, ексклюзивності та інформаційної наповненості. Запропоновано пріоритетні напрями розвитку споживчої упаковки в контексті соціально-етичного маркетингу, а також заходи щодо її утилізації.

Вказано на необхідність законодавчо зобов'язати вітчизняних виробників виділяти кошти на утилізацію й вторинну переробку упаковки, забезпечити систему пільг та компенсацій підприємствам де налагоджено безвідходний цикл виробництва. На загальнонаціональному та місцевому рівнях слід сформувати інституційне забезпечення процесів збору, переробки, утилізації та вторинного використання споживчої упаковки.

Досліджено відмінність понять соціально-етичний маркетинг та соціальна відповідальність. Вказано, що соціально-етичний маркетинг і соціальна відповідальність це різні категорії, що відрізняються адресністю, поставленими завданнями та джерелами фінансування. Сформовано власне бачення сутності соціально-етичного маркетингу – це систематична, цілеспрямована діяльність направлена на збільшення обсягів реалізації продукції та покращення ділового іміджу компанії шляхом задоволення суспільних потреб споживачів за рахунок коштів закладених у ціну товару.

Визначено, що населення України є соціально активним та прагне допомагати іншим, а акції соціально-етичного маркетингу не лише приносять соціальний ефект, а й додаткові прибутки соціально відповідальним компаніям. Вагома частина населення є потенційними споживачами товарів задіяних у соціальних програмах, і їх кількість залежить від ефективності рекламних компаній.

Ключові слова: соціальна відповідальність, споживча упаковка, соціально-етичний маркетинг.

Andriy KOLOSOK

PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

To cite this article: Kolosok, A. (2021) Spozhyvcha upakovka v konteksti sotsialno-etychnoho marketynhu [Consumer packaging in the context of social and ethical marketing]. *Humanitas*, 2, 70–76, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.11>

CONSUMER PACKAGING IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND ETHICAL MARKETING

The aim of the article is to study the impact of packaging on decision-making regarding the purchase of goods by consumers depending on its characteristics within the concept of socio-ethical marketing.

This article examines the theoretical aspects and compositional elements of consumer-oriented packaging. Consideration is given to ways in which social and ethical marketing differ from and/or are superior to classical marketing patterns. The influence on consumer purchasing patterns exerted by product packaging material, design, ergonomics, exclusivity, and informational content is investigated.

Top-priority areas for developing consumer-oriented packaging in terms of social and ethical marketing are suggested, as well as measures utilizing it. It was pointed out that domestic manufacturers need to be legally obligated to allocate

funds for the utilization and recycling of packaging, and that a system of incentives and compensations should be offered to companies which have production patterns that avoid wastage. It is advisable to set up institutional support for the collection and recycling of product packaging at both the national and local levels.

The distinction between the concepts of social and ethical marketing and social responsibility is shown. An overview is created with respect to the whole category of social and ethical marketing. It is seen as a systematic and focused activity aimed at increasing sales volumes and improving the business image of a company by meeting the general needs of consumers, incorporating the costs of these initiatives into the price of the goods. Prospects for further research can be seen in the analysis of the shares of social and ethical marketing organisations and the development of a methodology for making them socially and economically effective.

Key words: social responsibility, consumer-oriented packaging, social and ethical marketing.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Споживча упаковка є основним фактором, що впливає на вибір покупцем продукції того чи іншого виробника. З становленням соціально відповідального суспільства споживач звертає увагу не лише на її дизайн, матеріал, ергономічність, ексклюзивність а й на екологічність, можливість подальшої утилізації та переробки, інформаційну наповненість про властивості продукції та участь виробника у певних соціально важливих проектах. Європейський вектор розвитку України спонукає державу формувати у суспільстві соціально відповідальне споживання продукції, а виробників переходити з класичних маркетингових схем її реалізації на соціально-етичний маркетинг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем соціально-етичного маркетингу займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Г. А. Богатирьова [3], В. В. Барабанова [3], М. В. Кірносова [4], Ф. Котлер [5], К. Л. Келлер [5], А. М. Ліхтер [10], А. М. Лялюк [2], І. Л. Решетнікова [6], Т. С. Смовженко [8], Д. О. Смоленніков [9], С. Ю. Хамініч [10] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не дивлячись на значний внесок вищевказаних науковців, не вирішеною частиною проблеми є низький рівень досліджень можливостей використання та утилізації екологічно-безпечної упаковки, як важливого інструменту соціально-етичного маркетингу.

Метою статті є дослідження впливу упаковки на прийняття рішень щодо купівлі товарів споживачами в залежності від її характеристик в рамках концепції соціально-етичного маркетингу.

Виклад основного матеріалу Упаковка – це предмети, матеріали і пристрої, що використовуються для зберігання товарів і сировини, також сам процес і комплекс заходів із підготовки предметів до нього. Відповідно до цього до упаковки

відносяться: тара, пакувальний та перев'язочний матеріал. Споживча упаковка передбачає фасування товару виробником або продавцем і відпущення вже у розфасованому вигляді.

У сучасних умовах конкурентного середовища упаковка виконує одночасно декілька важливих функцій: зберігає товари від псування та пошкоджень, створює умови для раціонального транспортування і складування, забезпечує зручність використання продукту, доносить необхідну інформацію до споживача і є важливим носієм реклами. Найефективнішою вважають упаковку, під час розробки якої дотримувались наступних принципів: ергономічність відкривання, застосування та зберігання, естетичність, можливість вторинного використання, оптимальна маса упаковки товару. А також володіння рисами, які відрізняють товар від конкурентів, допомагають в його пошуку та надають певний імідж. Упаковка розпочинає виконувати свої функції на етапі створення товару і перестає на етапі споживання товару (використання та утилізації) [7].

Деякі науковці вважають упаковку «п'ятим П» після товару, ціни, розповсюдження та інтегрованих маркетингових комунікацій. Проте більшість вважають упаковку одним із елементів товарної стратегії. Варто погодитися із твердженням Кірносолової М. В., що в умовах насиченого ринку «упаковка є важливим інструментом в позиціонуванні та просуванні продукції підприємства», а також одним із найбільш дієвих інструментів маркетингу, оскільки значно полегшує просування товару, а купівельний імпульс на місці продажу спрацьовує насамперед завдяки упаковці» [4, с. 57].

Вибір концепції упаковки є дуже важливим етапом розробки товару. Слід розуміти, що споживач купує не лише товар, а емоції, розміщені в упаковці, і саме вона має виконати найголовнішу функцію : стимулювати покупця купити даний товар. Будь-які недоліки упаковки

(естетичні, ергономічні, тощо) можуть значно вплинути на обсяги реалізації продукції, а їх усунення буде вимагати значних ресурсів та часу.

Однак, із застосуванням упаковки пов'язані й певні проблеми, найважливішою з яких є забруднення довкілля. Зокрема, близько 40 % усіх твердих відходів у США становить викинута упаковка, що спричинює проблему утилізації відходів. Не менш важливою проблемою є використання для виготовлення упаковки дефіцитної сировини, що відновлюється тривалий час та значної кількості енергоресурсів за умов постійного збільшення їх вартості. В Україні теж наявна значна проблема щодо переробки відходів виробництва і споживання. Накопичені відходи переробляються та використовуються повторно тільки на 10 %. На початку незалежності в Україні кожного року накопичувалось майже стільки ж відходів, скільки у дванадцяти країнах Європейського Союзу разом узятих. Території багатьох підприємств стали подібними до сховищ виробничих відходів. Щороку в містах та селищах міського типу нагромаджуються близько 11 млн. т. твердих побутових відходів, з яких понад 50 % припадають на таропакувальні матеріали [7].

На сьогодні актуальним є виробництво такої упаковки товарів, яка б виконувала одночасно різні вимоги: зі сторони споживача необхідні зручність у користуванні, гарний дизайн та здатність добре зберігати вміст; суспільство вимагає запобігати шкідливому впливу упаковки на природне середовище при виготовленні та утилізації; з позиції виробників і торгівлі головними факторами є: дешева собівартість, та здатність збереження під час транспортування. Нагальність вирішення цих проблем привели до необхідності використання соціально-етичного, і зокрема, зеленого маркетингу. Уже сьогодні експлуатувати в ім'я короткострокового одержання прибутку фальсифіковані маркетингові прийоми і методи невігідно підприємствам, крім тих, котрі швидко звертають справи і переходять від кримінальної відповідальності. Звідси впливає неминуча актуальність удосконалення механізму регулювання соціально-економічного ефекту використання інструментів і технологій маркетингу.

Котлер Ф. та Келлер К. Л. розуміють соціально етичний (відповідальний) маркетинг як «концепцію, згідно з якою основним завдан-

ням організації є визначення нестатків, потреб та інтересів цільових ринків та забезпечення їхнього задоволення більш ефективними і продуктивними, ніж у конкурентів, засобами із одночасним збереженням та забезпеченням благополуччя споживача й суспільства в цілому» [5, с. 64–65]. Решетнікова І. Л. під концепцією соціально-етичного маркетингу розуміє, що «це філософія організації і здійснення маркетингової діяльності, яка визначає головною метою підприємства відносно ринку забезпечення його функціонування на принципах стійкого споживання і використання етичних маркетингових інструментів стосовно всіх учасників обміну та навколишнього середовища» [6, с. 95].

Концепція соціально-етичного маркетингу розширює та вдосконалює класичну концепцію маркетингу. Окрім задоволення індивідуальних потреб та бажань споживачів концепція соціально-етичного маркетингу прагне поліпшити життєвий рівень суспільства в цілому. Соціально-етичний маркетинг вимагає врахування законності і допустимості дій, розробки стандартів поведінки, заснованих на особистій порядності, корпоративної совісті і довгострокового благополуччя споживачів. Маркетинг не тільки впливає на якісні результати відтворення процесу, але є засобом його активізації. Соціальний ефект виникає по всьому ланцюжку, взаємозалежних маркетингових дій, підпорядкування інтересам індивіда і суспільства.

В соціально-етичному маркетингу до загальноприйнятих функцій споживчої упаковки необхідно додати:

- соціальну функцію, полягає у формуванні екологічної культури споживання продукції та послуг;
- пропагандистську, впливає на громадську думку з метою формування соціально-відповідальної свідомості;
- регулятивну, забезпечує розширення вигод споживачів за рахунок екологічних благ та зменшення виробництва й реалізації небезпечної продукції (рис. 1).

Екологічні функції упаковки формуються безпосередньо під час розробки та виробництва товарів. Основні вимоги до екологічної упаковки – це зменшення кількості затрачених матеріалів, повторна переробка, використання чи утилізація без шкоди для навколишнього середо-

вища. Упаковка виконує свої функції до того моменту, поки споживач вийме з неї товар та знищить її. Кожна упаковка потребує значних затрат, пов'язаних з її розробкою та виробництвом. Сума затрат на упаковку має перебувати у розумному співвідношенні до загальної вартості товару.

На наш погляд, роль упаковки в концепції соціально-етичного маркетингу повинна передбачати:

1) з позиції споживачів: використання під час пакування вторинних матеріалів має відповідати належним гігієнічним правилам, безпеки та прав споживача; покращення функціональності упаковки, створення їй нових додаткових функцій, що покращують ідентифікацію і використання продукту, спонукають до купівлі даного товару; інформування покупців про особливості виготовлення, застосування і переробки упаковки;

2) з позиції виробника: перехід до екологічних принципів, активізація досліджень направлених на застосування новітніх технологій, проектування екологічних продуктів та послуг, що є безпечними для навколишнього середовища, розробка прогресивних технічних змін в таропакувальній сфері;

3) з позиції суспільства: мінімізація використання сировини та енергоресурсів заради перетворення упаковки у ефективний спосіб зменшення навантаження на навколишнє середовище. На підставі вищевикладеного наведемо порівняльну характеристику показників упаковки за концепції соціально-етичного маркетингу (табл. 1).

При класичній концепції маркетингу вимогами до упаковки зі сторони споживачів є забезпечення зручності при купівлі та використанні товару та надання необхідної інформації про товар. Соціально-етична концепція маркетингу передбачає наступні складові:

– застосування у пакуванні матеріалів що відповідають правилам гігієни, та безпечні для споживачів при зберіганні та використанні;

– наявність повної інформації на упаковці про характеристики товару і додаткової, щодо

протипоказань у споживанні та користуванні, а також особливостей технології виробництва продукту;

– розроблення прогресивних матеріальних, технологічних й естетичних властивостей упаковки, які покращують розпізнання та використання продукту й спонукають до його придбання.

Критерії, важливі з точки зору підприємства у класичній концепції маркетингу зводяться до: збереження товарів від псування та механічних пошкоджень, створення умов для раціонального транспортування і складування, підтримки певного іміджу товару, забезпечення ефективної реклами. В у мовах концепції соціально-етичного маркетингу перед підприємством постають складніші завдання щодо виготовлення упаковки:

– надання узагальнюючої інформації про технологію утилізації,

– величина витрат на упаковку повинна бути адекватною до собівартості самого товару,

– розробка нових інноваційних рішень у таропакувальній сфері (виробництво інноваційної упаковки із нових видів матеріалів).

За кордоном найпоширенішим матеріалом споживчої упаковки є полімерні матеріали, що спричинено їх дешевизною та простою технологією виготовлення. Проте, все більше розви-

Рис. 1. Функції упаковки за концепціями традиційного і соціально-етичного маркетингу

Порівняльна характеристики важливості критеріїв упаковки при класичній та соціально – етичній концепціях маркетингу

Критерії	Класична концепція маркетингу	Соціально-етична концепція маркетингу
Критерії, важливі з позиції споживача	– забезпечення зручності при купівлі та використанні товару; – надання необхідної інформації про товар.	– застосовувані у пакуванні матеріали повинні відповідати правилам гігієни, бути безпечними для споживачів при використанні; – повна інформація на упаковці по характеристиками товару і додаткова, щодо протипоказань у споживанні та користуванні, а також особливостей технології виробництва; – розроблення прогресивних матеріальних, технологічних й естетичних властивостей упаковки, які покращують розпізнання та використання продукту й спонукають до його придбання.
Критерії, важливі з позиції підприємства	– збереження товарів від псування та пошкоджень; – створення умов для раціонального транспортування і складування; – підтримка певного іміджу товару; – важливий носій реклами.	– наявність узагальнюючої інформації про технологію вторинної переробки; – розмір витрат на пакування повинен перебувати у відповідній пропорції до собівартості товару; – розробка нових технічних рішень у таропакувальній галузі (виробництво інноваційної упаковки із нових видів матеріалів).
Критерії, важливі з позиції суспільства	– до упаковки вимоги не ставилися	– створення системи збирання та переробки використаної упаковки; – створення законодавчого податкового забезпечення; – створення організації, відповідальної за координування процесу збуту та утилізації використаної упаковки.

нених країн скорочують обсяги виготовлення полімерної упаковки, або зовсім відмовляються на користь відновлювальних матеріалів. Це спричинено великим періодом розпаду полімерної упаковки, що призводить до екологічної катастрофи, як в окремих країнах так і у світовому океані зокрема, де наявні цілі пластикові острови.

На відміну від класичної концепції маркетингу де інтереси суспільства не враховуються, у соціально-етичному маркетингу в напрямі використання упаковки передбачається:

- створення системи прийому і збору та переробки використаної упаковки;
- створення законодавчого податкового забезпечення;
- створення організації, відповідальної за координування процесу збуту та утилізації використаної упаковки.

Для втілення цих положень, на наш погляд, доцільно скористатися досвідом зарубіжних країн, який показує, що функції накопичення і переробки відходів покладено на органи місцевого самоврядування, вузькоспеціалізовані компанії, що значно сприяє зменшенню побутових відходів завдяки їх вторинній переробці. У ЄС уся споживча упаковка підля-

гає обов'язковому маркуванню, яке гарантує що вона буде відповідним чином утилізована та використана повторно.

Висновки. Проблема утилізації та повторного використання споживчої упаковки є надзвичайно актуальною в сучасних Українських реаліях. Ганебним прикладом ігнорування цієї проблеми є ситуація що склалась у Львові, де відсутність підприємств вторинної переробки, призводила до екологічної катастрофи та запровадження надзвичайного стану.

В Україні необхідно законодавчо зобов'язати вітчизняних виробників виділяти кошти на утилізацію й вторинну переробку упаковки, забезпечити систему пільг та компенсацій підприємствам де налагоджено безвідходний цикл виробництва. На загальнонаціональному та місцевому рівнях слід створити інституційне забезпечення процесів збору, переробки, утилізації та вторинного використання споживчої упаковки. При чому, не потрібно створювати нових структур, достатньо розподілити необхідні функції між вже наявними службами. Головне забезпечити розумний баланс між сприянням процесам вторинної переробки та контролю за якістю їх проведення, аби відповідні служби замість розвитку не займалися здиригентством.

Отже, споживча упаковка, в залежності від її характеристик, значно впливає на рішення щодо купівлі товару та є вагомим резервом збільшення обсягів реалізації продукції. Одним із дієвих інструментів впливу на покупців є соціально-етичний маркетинг, що не лише покращує товарообіг, а й поліпшує імідж компанії позиціонуючи її соціально відповідальною. Проте слід розуміти, що соціально-етичний маркетинг і соціальна відповідальність це дві різні категорії, що відрізняються адресністю, поставленими завданнями та джерелами фінансування. Зокрема, якщо кожна гривня з проданої одиниці продукції направляється на соціальні потреби, то це соціально-етичний маркетинг, а якщо компанія фінансує соціальні проекти із свого чистого прибутку, то це вже соціальна відповідальність.

Таким чином, можна відзначити, що більша частина нашого суспільства є соціально актив-

ною та прагне допомагати іншим, а акції соціально-етичного маркетингу не лише приносять соціальний ефект, а й додаткові прибутки соціально відповідальним компаніям. При чому, вагома частина споживачів є потенційними споживачами товарів задіяних у соціальних програмах, потрібно лише ефективно провести рекламну компанію.

На наш погляд, соціально-етичний маркетинг – це систематична, цілеспрямована діяльність направлена на збільшення обсягів реалізації продукції та покращення ділового іміджу компанії шляхом задоволення суспільних потреб споживачів за рахунок коштів закладених у ціну товару.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналізі акцій соціально-етичного маркетингу конкретних організацій та розробленні методики оцінювання їх соціальної та економічної ефективності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kolosok A.M., Strichenez O.M. Becoming of ecological responsibility to business in Ukraine. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 5 (179). P. 131–139.
2. Lialiuik A., Kolosok A., Skoruk O., Hromko L., Hrytsiuk N. Consumer packaging as a tool for social and ethical marketing. *Innovative Marketing*. 2019. № 15. P. 76–88. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/im.15\(1\).2019.07](http://dx.doi.org/10.21511/im.15(1).2019.07)
3. Богатирьова Г.А., Барабанова В.В. Соціально-етичний маркетинг як основа конструктивних взаємовідносин зі споживачами туристичних послуг. *Торгівля і ринок України*. 2018. № 1(43). С. 144–153.
4. Кірносова М.В. Вимоги екологічного маркетингу до упаковки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6, Т. 4. С. 57–60.
5. Котлер Ф., Келлер К. Маркетинг менеджмент. Санкт-Петербург : Питер, 2015. 800 с.
6. Решетнікова І.Л. Етичний маркетинг як концепція маркетингової діяльності. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. №4. С. 91–96.
7. Планета упаковки URL : www.planeta-upakovki.ru/80.htm (дата звернення: 2.12.2020).
8. Смовженко Т.С. Корпоративна соціальна відповідальність. Київ : УБС НБУ, 2010. 314 с.
9. Смоленніков Д.О. Роль екологічної відповідальності бізнесу на шляху до сталого розвитку. *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. 2013. № 4. С. 35–39.
10. Хамініч С.Ю., Ліхтер А.М. Соціально-етичний маркетинг як складова бренд-орієнтованого управління підприємством. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 7. С. 402–404.

REFERENCES:

1. Kolosok, A. M. & Strichenez, O. M. (2016). Stanovlennia ekolohichnoi vidpovidalnosti biznesu v Ukraini [Becoming of ecological responsibility to business in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 5, 131–139 [in Ukrainian].
2. Lialiuik, A., Kolosok, A., Skoruk, O., Hromko, L., Hrytsiuk, N. (2019). Spozhyvcha upakovka yak instrument sotsialno– etychnoho marketynhu [Consumer packaging as a tool for social and ethical marketing]. *Innovatsiyni marketynh – Innovative Marketing*, 15, 76–88 [in Ukrainian].
3. Bohatyryova, G.A. & Barabanova, V.V. (2018). Sotsialno-etychnyi marketynh yak osnova konstruktyvnykh vzaiemovidnosyn zi spozhyvachamy turystychnykh posluh [Social-ethical marketing as a basis of constructive relations with consumers of tourist services]. *Torhivlia i rynek Ukrainy – Trade and Market of Ukraine*, 1, 144–154 [in Ukrainian].
4. Kimosova, M.V. (2011). Vymohy ekolohichnoho marketynhu do upakovky [Environmental marketing requirements for packaging]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Herald of Khmelnytskyi national university*, 6, 57–60 [in Ukrainian].
5. Kotler, F. & Keller, K.L. (2015). *Marketynh menedzhment [Marketing management]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].

6. Reshetnikova, I.L. (2012). Etychnyi marketynh yak kontsepsiia marketynhovoї diialnosti [Ethical marketing as a marketing concept]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations*, 4, 91–96 [in Ukrainian].
7. Planeta upakovky [Planet of Packing]. (n.d.). *planeta-upakovki.ru*. Retrieved from www.planeta-upakovki.ru/80.htm [in Russian].
8. Smovzhenko, T.S. (2010). *Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist [Corporate social responsibility]*. Kiev: Banking University [in Ukrainian].
9. Smolennikov, D.O. (2013). Rol ekolohichnoi vidpovidalnosti biznesu na shliakhu do staloho rozvytku [The role of corporate environmental responsibility on the way towards sustainable development]. *Visnyk SumDU. Seriiia Ekonomika – Visnyk of Sumy State University. Economy series*, 4, 35–39 [in Ukrainian].
10. Khaminich, S. Yu. & Likhter, A.M. (2015). Sotsialno-etychnyi marketynh yak skladova brend-oriientovanoho upravlinnia pidpriemstvom [Socio-ethical marketing as a part of brand-oriented business management]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economics*, 7, 402–404 [in Ukrainian].

УДК 364.63-027.553+342.721

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.12>

Юлія СПАС

аспірантка, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-0299-0020

Бібліографічний опис статті: Спас, Ю. (2021). Проблема соціального та правового забезпечення осіб, що страждають від домашнього насильства в Україні. *Humanitas*, 2, 77–82, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.12>

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЩО СТРАЖДАЮТЬ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті актуалізується те, що кількість жертв домашнього насильства щороку зростає, проте сьогодні немає достовірної статистики про реальні вияви насильства в сім'ї, оскільки насильство в родині – найприхованіша його форма.

Вагомим механізмом соціальної політики держави визначено прийняття належної законодавчої бази щодо захисту прав і свобод людини, яка зазнає насильства, відповідно до міжнародних стандартів. Знаковим та вирішальним стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Підтримка та допомога жертвам домашнього насильства з боку держави полягає, в першу чергу, у соціальному (надання соціальних послуг: інформування; надання притулку; екстрене (кризове) втручання; консультування; соціальний супровід; представництво інтересів; посередництво (медіація); соціальна профілактика) та правовому забезпеченні (прийняття належної нормативно-правової бази, створення організаційно-правових інституцій).

Пріоритетними видаються такі його напрями: прийняття та приведення у відповідність до міжнародних документів нормативно-правової бази; забезпечення організаційно-правових форм взаємодії усіх інституцій, задіяних у системі захисту осіб, які страждають від домашнього насильства; сприяння ефективній діяльності територіальних громад щодо надання соціальних послуг цим особам (пріоритетною є профілактика); забезпечення проведення цілеспрямованої загальнодержавної профілактики домашнього насильства; проведення ефективної просвітницької роботи щодо формування громадської думки про небезпечність насильства в цілому, домашнього насильства зокрема.

Ключові слова: домашнє насильство, фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, економічне насильство, обмежувальний припис, соціальні послуги, правова допомога, психологічна підтримка.

Yuliya SPAS

Postgraduate Student, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-0299-0020

To cite this article: Spas, Y. (2021) Problema sotsialnoho ta pravovoho zabezpechennia osib, shcho strazhdaiut vid domashnoho nasylstva v Ukraini [Problem of social and legal provision of individuals, who suffer from domestic violence in Ukraine]. *Humanitas*, 2, 77–82, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.12>

PROBLEM OF SOCIAL AND LEGAL PROVISION OF INDIVIDUALS, WHO SUFFER FROM DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE

The fact that the number of victims of domestic violence is growing every year; however, to date, there are no reliable statistics about the real manifestations of the violence in the family, since the violence in the family is its most hidden form, is analyzed in the article.

The adoption of an appropriate legislative framework regarding the protection of human rights and freedoms, who is subject to violence, is defined as an important mechanism of the social policy of the state, in accordance with international standards. The adoption of the Law of Ukraine “On prevention and counteraction to domestic violence”, which determines the organizational and legal basis for preventing and contracting to domestic violence, the main directions of the implementation of the state policy in the field of preventing and contracting to domestic violence, became a significant and decisive one.

Support and assistance to victims of domestic violence by the state lies, first of all, in social (the providing of social services: the informing; the providing asylum; the emergency (crisis) intervention; the counselling; the social support; the representation of interests; the intermediation (mediation); the social prevention) and legal provision (the adoption of an appropriate normative and legal basis, the creation of organizational and legal institutions).

Such its directions seem to be priority: the adoption and bringing in line with international documents of the normative legal basis; the provision of organizational and legal forms of interaction of all institutions that are involved in the system of protection of persons, who suffer from the domestic violence; the promoting of the effective activity of the territorial communities regarding the providing of social services to these persons (prevention is a priority one); the provision of the targeted nationwide prevention of the domestic violence; the carrying out the effective educational work regarding the forming of public opinion about the dangers of violence in general, domestic violence in particular.

Key words: domestic violence, physical violence, psychological violence, sexual violence, economic violence, restrictive order, social services, legal assistance, psychological support.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Динамічний та гармонійний розвиток суспільства передбачає економічний, соціальний, культурний, духовний зріст, гуманізацію менталітету громадян і збагачення позитивного загальнолюдського досвіду. Це свою чергу, призводить до того, що терпимість суспільства до всякого роду насильства розглядається як індикатор, який уповільнює людство від створення цивілізованого, правового суспільства.

Насильством наповнені різні сфери людського буття: політичне, економічне, духовне та сімейно-побутове. Воно має вираження у війнах, убивствах, знеціненні життя, пануванні таких явищ як антигуманність, агресія, жорстокість.

Міжнародний дослідницький центр «Інститут економіки і миру» опублікував рейтинг країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2016 рік. Глобальний індекс миру виміряли для 163 країн, використавши 23 кількісних і якісних показників. Дослідження дозволили визначити, що найбільш мирною у світі країною є Ісландія, друге місце займає Данія, Австралія – на третьому місці. Із 11 країн світу з високим рівнем безпеки, 9 знаходяться в Європі. Індекс у черговий раз визначив Європу самим мирним регіоном світу. Проте насильство світового масштабу знаходить своє відображення у сім'ї. Проблема домашнього насильства є не менш актуальною і складною, не зважаючи на те, що охоплює менше коло осіб, має, на перший погляд, не такі катастрофічні наслідки. Однак кількість жертв домашнього насильства щороку зростає, проте, на сьогодні, немає достовірної статистики про реальні вияви насильства в сім'ї, оскільки насильство в родині – найприхованіша його форма. В кожній країні воно має свої особливості, однак прояви та наслідки його однаково

негативні та небезпечні як для кожної людини, так для всього суспільства. Проблема домашнього насильства набула в останні роки соціальної значущості в Україні.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Аналіз психологічної, соціально-педагогічної та юридичної літератури свідчить, що дослідженню проблеми насильства дітей в сім'ї є в основі досліджень багатьох вчених, зокрема: теоретичні засади проблеми насильства над дітьми розглядають І. Зверева, Н. Максимова, К. Мілютіна; природу та наслідки сімейного насильства розкривають Т. Сафонова, Е. Цимбал. Пошук соціально-педагогічних умов, причин і факторів виникнення, виявлення та подолання сімейного насильства над дітьми досліджують такі вчені, як Т. Гончарова, О. Коломієць, О. Кочеміровська та ін. Проблеми профілактики та попередження насильства в сім'ї досліджували такі вчені, як О. Бандурка, А. Блага, О. Джужа, Л. Крижна, О. Костирь, Ю. Крупка, К. Левченко, О. Литвинов, Г. Мошак, М. Панов, Я. Сотак, О. Старков та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Насильство є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Зазвичай, найбільше страждають від насильства жінки, діти та люди похилого віку. Найпоширенішим і найбільш складним для протидії є домашнє насильство. Насильство в сім'ї або родині притаманне для багатьох держав, незважаючи на їх позитивні здобутки у законодавчій, політичній та практичній сферах.

За статистикою понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ї або є їхніми вимушеними учасниками, а майже 70 % жінок піддаються різним формам знуцань і принижень. Щорічно близько 1500 жінок, і ця тенденція збільшується

за останні три роки, помирають від рук власних чоловіків. Діти скривджених матерів у 6 разів схильніші до суїциду, а 50 % – до зловживань наркотиками. Майже 100 % матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з неврозамми, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки [6].

Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень, говорять про те, що щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї, і більшість з них мовчать.

За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, 38 % вбивств жінок у світі – справа рук їх партнерів. У деяких країнах ця цифра наближається до 70 %. Одна з чотирьох жінок земної кулі упродовж усього життя страждає від сексуального насильства [7].

Існує поширений міф, що насильство в родині – проблема тільки неблагополучних родин, і майже завжди сімейне насильство пов'язане з пияцтвом і бідністю. Однак, сучасні дослідження довели, що насильство властиве всім соціальним групам і не залежить від економічного становища родини загалом [1, с. 242].

Вагомим механізмом соціальної політики держави є прийняття належної законодавчої бази щодо захисту прав і свобод людини, яка зазнає насильства, відповідно до міжнародних стандартів. Знаковим та вирішальним стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Відповідно до даного Закону розширюється коло осіб, які є суб'єктами домашнього насильства. До нього тепер відносять колишнього чоловіка/дружину, громадянські шлюби (спільне проживання без реєстрації). Розширене коло осіб, яких визнають кривдниками: прийомні батьки, особи, які спільно проживають чи проживали в одній родині, рідні брати, сестри, опікуни й інші родичі – дядько, тітка, племінниця, двоюрідні брати, сестри, двоюрідні дідуся та бабусі. Отже, під домашнім насильством розуміємо діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психоло-

гічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [5]. Отже, жертвою домашнього насильства можуть стати всі, хто пов'язаний чи був пов'язаний сімейними правовідносинами.

Виділяють такі види домашнього насильства: фізичне насильство в сім'ї; сексуальне насильство в сім'ї; психологічне насильство в сім'ї; економічне насильство в сім'ї.

Сучасне законодавство також, до переліку складних життєвих обставин, тобто обставин, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно, відносять домашнє насильство, жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі [4].

Складна ситуація з поширення та профілактики домашнього насильства вимагає від держави підтримки та допомоги жертв домашнього насильства, яка полягає, в першу чергу, у соціальному (надання соціальних послуг: інформування; надання притулку; екстрене (кризове) втручання; консультування; соціальний супровід; представництво інтересів; посередництво (медіація); соціальна профілактика) та правовому забезпеченні (прийняття належної нормативно-правової бази, створення організаційно-правових інституцій).

Соціальне забезпечення осіб, які страждають від домашнього насильства та зменшити випадки його в Україні, варто розпочати з надання якісних усіх необхідних соціальних послуг шляхом затвердження стандартів надання соціальних послуг та визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, що створює умови для їх більш якісного надання та перевірки на відповідність.

Важливо зазначити, що якщо попереднє законодавство передбачало добровільне прийняття соціальних послуг, то новий Закон

трактує, що за певних обставин (батьки, які не виконують батьківських обов'язків; особи, які вчинили насильство за ознакою статі, домашнє насильство чи жорстоке поводження з дітьми; особи, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до Закону; особи, яких судом направлено на проходження програми для кривдників; в інших випадках, передбачених законом) громадяни не можуть відмовитися від отримання послуг і обов'язково повинні пройти індивідуальні програми для подолання життєвих труднощів.

Важливим в системі соціального забезпечення є запровадження послуги екстреного (кризового) втручання без будь-яких додаткових документів, укладання договорів та ін. (це миттєві послуги, пов'язані із загрозою життю та здоров'ю, вчинення домашнього насильства, жорстокого поводження з дітьми, до яких не застосовується стандартна процедура ведення випадку).

Пріоритетною в системі надання соціальних послуг є профілактика, що є перевагою, оскільки профілактика значно ефективніша, ніж подолання уже існуючих проблем.

Реформування системи соціальних послуг, які сьогодні відбувається в Україні, спрямовує надання соціальних послуг на місцеві територіальні громади, які отримують функції надання, соціального контролю та зобов'язані примусово надати соціальні послуги вищезазначеним категоріям громадян.

Насправді реформування системи соціальних послуг на сьогодні перебуває ще на стадії правової невизначеності більшість, з однієї сторони, територіальні громади не мають необхідного досвіду розвитку соціальних послуг та ресурсів, зокрема фінансових та людських, з іншої сторони. Таким чином, для належного забезпечення умов надання соціальних послуг, максимально наближених до жителів громади, починають утворюватися не тільки відповідні державні заклади, але й громадські, релігійні та волонтерські організації.

Ще однією інституцією в Україні, яка забезпечує соціальну та психологічну підтримку таким особам, які страждають від домашнього насильства є соціальні служби. Насьогодні соціальними службами надається постраждалим особам:

– повна та вичерпна інформація про їхні права і можливості отримання ними дієвої допомоги;

– соціальні послуги, соціальна, психологічна допомога на безоплатній основі;

– правова допомога;

– тимчасовий притулок для таких осіб та їхніх дітей у порядку, передбаченому законодавством;

– інформування в установленому законодавством порядку місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування про осіб, яким надавалася допомога, та про результати її надання.

Особа, яка стала жертвою домашнього насильства може звернутися також:

– в управління соціального захисту органу місцевого самоврядування за місцем її проживання;

– до підрозділів органів поліції;

– в службу у справах дітей за місцем проживання дитини, яка страждає від домашнього насильства;

– до центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги та ін.

Усі звернення щодо домашнього насильства фіксують правоохоронці, правозахисники, громадські організації.

За даними МВС, у першому півріччі 2020 року до поліції надійшло на 48% більше звернень за захистом від домашнього насильства, ніж за такий самий період 2019 року – понад 101,5 тис. проти 68,4 тис. При цьому страждають від домашнього насильства не лише жінки, а й чоловіки, діти, батьки, інші члени родини.

Відповідно до Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2021 року, розробленої урядом України від 28.03.2018, робота органів державної влади та місцевого самоврядування повинна сприяти зниженню рівня домашнього насильства, насильства за ознакою статі та забезпечити захист прав постраждалих осіб через удосконалення системи запобігання та протидії такому насильству, удосконалення відповідної нормативно-правової бази, запровадження дієвих механізмів взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі [2].

Особа, які страждають від домашнього насильства мають право на призначення адвоката за рахунок держави.

Правовими важелями надання правового захисту є: допомога адвоката Центру безоплатної вторинної правової допомоги у написанні та підготовці заяви про злочин, адже статтею 126¹ Кримінального кодексу України передбачено, що за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи передбачена кримінальна відповідальність у вигляді громадських робіт на строк від 150 до 240 годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років [3].

Також адвокат може підготувати та подати до суду заяву про видачу обмежувального припису.

Крім цього, адвокати Центрів БПД в Україні надають безоплатні консультації з метою захисту прав постраждалих від домашнього насильства осіб, а саме: спрямовують таких осіб, якщо мало місце фізичне насильство, для зняття пошкоджень до судово-медичної експертизи. В подальшому висновки такої експертизи стануть доказами в суді при вирішенні питання щодо винесення судом обмежувального припису щодо кривдника чи притягнення його до кримінальної відповідальності.

Утім, далеко не всі люди, які є постраждалими від домашнього насильства, готові особисто прийти до центрів та бюро правової допомоги. Основною причиною, яка впливає на отримання правової та соціальної допомоги особам, які стали жертвами домашнього насильства є небажання самих осіб звертатися за такою допомогою в силу пострадянського виховання та існування такої тенденції як «б'є – значить любить». Таким чином, жінка терпить один раз, потім другий, а наступний раз наслідки такого терпіння можуть стати фатальними для жертви домашнього насильства [7].

Фахівці системи БПД, які надають правову допомогу постраждалим від домашнього насильства, стверджують те, що спілкування з цією категорією людей має певні особливості. Адже для ефективного надання правової допомоги важливо не тільки якісно проконсультувати особу в кон-

тексті юридичних наслідків, які тягнуть випадки домашнього насильства, але й налагодити комунікацію з клієнтом та враховувати психологічні особливості такої категорії осіб. Особливо важливо в процесі комунікації дати зрозуміти постраждалій особі, що вона не винна в тому, що відбувається, та будь-яке насилля є неприпустимим і які наслідки за собою тягне.

Серед рекомендацій щодо ефективної взаємодії з клієнтами, які постраждали від домашнього насильства, – розвиток емпатії та застосування прийомів активного слухання, спілкування зрозумілою мовою.

Правова допомога постраждалим від домашнього насильства – це завжди більше, ніж просто підготувати позовну заяву і виступити в суді. Клієнтам необхідна підтримка, співчуття і розуміння ситуації [7, с. 24].

Важливою є взаємодія усіх органів щодо правопросвітницької роботи. Першу чергу, має відбуватися роз'яснення самої сутності домашнього насильства, розуміння, що насильство це тільки заподіяння тілесних ушкоджень, ламання стереотипів, що насильство є не лише фізичним чи сексуальним, а й психологічний тиск – образи й залякування, заборона спілкуватися з рідними, і економічні утиски, заборона працювати чи навчатися, позбавлення житла, їжі, одягу – це теж насильство. Тому вкрай важливо, щоб люди вміли розпізнавати домашнє насильство, знали, яких форм воно буває, та чітко розуміли алгоритм дій – що робити, куди звернутися за допомогою.

Висновки. Соціальне та правове забезпечення осіб, що страждають від домашнього насильства в Україні потребує удосконалення. Пріоритетними видаються такі його напрями: прийняття та приведення у відповідність до міжнародних документів нормативно-правової бази; забезпечення організаційно-правових форм взаємодії усіх інституцій, задіяних у системі захисту осіб, які страждають від домашнього насильства; сприяння ефективній діяльності територіальних громад щодо надання соціальних послуг цим особам (пріоритетною є профілактика); забезпечення проведення цілеспрямованої загальнодержавної профілактики домашнього насильства; проведення ефективної просвітницької роботи щодо формування громадської думки про небезпечність насильства вцілому, домашнього насильства зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Ясеновська М.Е. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми»: методичний посібник для освітян. За заг. ред. Безпалько О.В. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.
2. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2021 року від 28.03.2018 URL : <https://www.msp.gov.ua/projects/321/>.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Насильству немає виправдання : добірка матеріалів на допомогу протидії насиллю. Сумська обл. універс. наук. б-ка. Уклад. Т.І. Касьяненко, Ж. П. Швачко. Суми, 2017. 33 с.
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України від 07.12.17 р. № 2229-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
6. Щербина В. Б. Класифікація та подолання відхилень у поведінці. Методичний посібник. Одеса : ООІУВ, 2015. 59 с.
7. Як реагувати на випадки насильства в сім'ї. Для адвокатів, юристів та фахівців центрів/бюро безоплатної правової допомоги. ГО «Ла Страда Україна», Київський регіональний центр безоплатної правової допомоги, Програма Агенства США з міжнародного розвитку (USAID). Київ, 2015, 24 с.

REFERENCES:

1. Zhuravel T.V., Kochemyrovska O.O., Yasenovska M.E. (2010) *Poperedzhennia, vyivlennia i podolannia vypadkiv nasylstva ta zhorstokoho povodzhennia z ditmy: metodychnyi posibnyk dlia osvitiian* [Prevention, detection and overcoming of cases of violence and abuse of children: a methodological guide for educators]. O.V. Bezpalko (Ed.) Kyiv : TOV "K.I.S." [in Ukrainian].
2. Kontseptsiiia Derzhavnoi sotsialnoi prohramy zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiiu stati na period do 2021 roku vid 28.03.2018 [The concept of the State social program for the prevention and counteraction to domestic violence and gender-based violence for the period up to 2021 from March 28, 2018] *msp.gov.ua* Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/projects/321/> [in Ukrainian].
3. Kryminalnuy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001r. [The Criminal Code of Ukraine from 05.04.2001] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
4. Kasianenko, T.I., Shvachko, Zh.P. (Eds.) (2017) *Nasylstvu nemaie vypravdannia : dobirka materialiv na dopomohu protydii nasylliu* [There is no excuse for violence: a selection of materials for the helping of combating of violence], Sumy: Sumska obl. univers. nauk. b-ka [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy vid 07.12.17 r. № 2229-VIII "Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu" [Law of Ukraine of December 7, 2017 № 2229-VIII "On prevention and counteraction to domestic violence"] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
6. Shcherbina, V.B. (2015) *Klasyfikatsiia ta podolannia vidkhylen u povedintsi* [Classification and overcoming of deviations in behavior]. Odesa: OOIUV – Methodical manual. Odessa: OOIUV, 59 [in Ukrainian].
7. Yak reahuvaty na vypadky nasylstva v simi. Dlia advokativ, yurystiv ta fakhivtsiv tsestriv/biuro bezoplatnoi pravovoi dopomohy [How to respond to the causes of domestic violence. For lawyers, jurists and specialists of centers/bureaus of free legal aid] *HO "La Strada Ukraina", Kyivskiy rehionalnyi tsentr bezoplatnoi pravovoi dopomohy, Prohrama Ahenstva SShA z mizhnarodnoho rozvytku (USAID) – "La Strada Ukraina" NGO, Kyiv regional center for free legal aid, Program of the United States agency for international development (USAID)*. Kiev, 24 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Леся МАРТИРОСЯН

ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМ
СОЦІАЛЬНОГО ПІКЛУВАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ.....3

Валентин МАРЧУК

ПРИЙОМНА СІМ'Я ЯК УНІКАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ.....14

Мар'яна МАТВІЙЧУК

ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТЯЧИХ ЗАКЛАДІВ ОЗДОРОВЛЕННЯ ТА ВІДПОЧИНКУ
В ПЕРІОД ПОШИРЕННЯ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ.....19

Світлана МІЛНЧУК

БУЛІНГ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ:
ШКІЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ.....24

Олена НЕЗБРИЦЬКА

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ПРОЄКТАМИ У СФЕРІ ОСВІТИ.....30

Валерій ПЕТРОВИЧ

ГРУПИ ВЗАЄМОДОПОМОГИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ
ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ В ГРОМАДІ.....36

Вікторія ПЕТРУК

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ
ЯК СКЛАДНИК ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....44

Ірина СИДОРУК, Анна ЛЯКІШЕВА

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTI
СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....51

Наталія СУШИК

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ
СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ «БУДУЄМО МАЙБУТНЄ РАЗОМ»
ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....58

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Олег БАТЮК

ЩОДО РОЗУМІННЯ ЕКСПЕРТИЗИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....63

Андрій КОЛОСОК

СПОЖИВЧА УПАКОВКА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ.....70

Юлія СПАС

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ,
ЩО СТРАЖДАЮТЬ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....77

CONTENTS

SECTION 1 ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

<i>Lesia MARTIROSIAN</i> SOLVING SOCIETY'S SOCIAL PROBLEMS VIA THE SOCIAL CARE MECHANISM: HISTORICAL EXPERIENCE OF ANCIENT GREECE.....	3
<i>Valentyn MARCHUK</i> FOSTER FAMILY AS A UNIQUE OBJECT OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT.....	14
<i>Mariana MATVIICHUK</i> FUNCTIONING OF CHILDREN'S HEALTHCARE AND LEISURE INSTITUTIONS DURING CORONAVIRUS DISEASE.....	19
<i>Svitlana MILINCHUK</i> BULLYING AS AN URGENT PROBLEM OF SOCIAL WORK: SCHOOL ENVIRONMENT.....	24
<i>Olena NEZBRYTSKA</i> MANAGEMENT OF SOCIAL EDUCATIONAL PROJECTS.....	30
<i>Valeriy PETROVYCH</i> MUTUAL HELP GROUPS FOR PARENTS WITH CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AS A COMPONENT OF COMMUNITY SOCIAL SUPPORT.....	36
<i>Victoria PETRUK</i> COMMUNICATIVE COMPETENCE OF A SOCIAL SPECIALIST AS A COMPONENT OF HIS PROFESSIONAL ACTIVITY.....	44
<i>Iryna SYDORUK, Anna LIAKISHEVA</i> DIAGNOSTIC TOOLS FOR ASSESSING THE STATE OF THE SOCIAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS.....	51
<i>Nataliia SUSHYK</i> COMPETENT APPROACH IN REALIZATION OF TECHNOLOGY OF SOCIAL EDUCATION "BUILD THE FUTURE TOGETHER" OF CHILDREN AND TEENAGERS.....	58

SECTION 2 ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL SECURITY

<i>Oleg BATIUK</i> REGARDING THE UNDERSTANDING OF EXPERTISE OF SOCIAL SAFETY.....	63
<i>Andriy KOLOSOK</i> CONSUMER PACKAGING IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND ETHICAL MARKETING.....	70
<i>Yuliya SPAS</i> PROBLEM OF SOCIAL AND LEGAL PROVISION OF INDIVIDUALS, WHO SUFFER FROM DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE.....	77

НОТАТКИ

HUMANITAS

Випуск 2

Коректура • Ирина Николаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Наталія Сергіївна Кузнецова

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 9,99. Замов. № 0521/179. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.